

A. Or.
2054/3

M. Haug

or. 2654

(3)

Chopri

Triji chopri (Third book) for reading in
Govt. schools. - Bombay 1859.

ત્રીજી ચોપડી.

ગુજરાતી નિશાળોને સારૂ

સરકારે

છપાવી પ્રગટ કરી છે.

મુંબઈ

એજ્યુકેશન સોસૈટીના છાપખાનામાં છપાઈ છે.

૧૮૫૯.

કીમત પાંચ આના.

રિપબ્લિક લાઈબ્રેરી

ફ્રાન્સ નેશનલ લાઈબ્રેરી ઇન્સ્ટિટ્યુટ

આ ચોપડી સન ૧૮૪૭ ના ૨૦ મા આક્ટ મુજબ રજીસ્ટર
કરેલી છે. માટે સરકારની રજા વગર કોઈ છાપરો તો તેને કાયદા
પ્રમાણે સજા થશે.

આક્ટ

સર્વે આક્ટ નિયમનુસાર નોંધાયેલો આક્ટ

૧૮૪૭

આક્ટ નંબર ૧૮૪૭

ત્રીજી ઓપડીનું સાંકઠીણું.

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નીતિસંબંધી.		નીતિસંબંધી.	
સદાચરણ (કવિતા) . . .	૧	બે બાઈડીઓ ને છોકરો	૫૩
આજસુ છોકરો. ભાગ ૨.	૨-૩	મુરખાઈ	૫૯
ગાળાગાળી	૪	એજ (કવિતા) . . .	૬૦
એજ (કવિતા) . . .	૫	આખલો અને મછર. . .	૬૪
સંધરો કરવાવિશે	૭	મછર ને ફરોળીઓ . . .	૬૫
છોડીઓને ભણાવવાવિશે	૧૦	છેતરવું નહીં	૬૭
પોપટનાં બે બચાંની વાત	૧૩	ભાઈબેનનું હેત	૭૧
કણબી ને ધન	૧૪	એજ (કવિતા) . . .	૭૨
તમને કોણે પેદા કર્યા ? .	૧૪	સિંહ ને ઉંદર. ભાગ ૨. ૭૫-૭૬	
આંગણું ચોખું રાખવું .	૧૭	લોભીઓ. ભાગ ૨. . ૭૮-૭૯	
ચોખાઈવિશે (કવિતા) .	૧૮	બે બેકરાની વાત. ભાગ ૨	૯૬
મેહેનતવિના કંઈ મળે નહીં. ૨૨		સર્વ વ્યાપક ઈશ્વરવિશે	
એજ (કવિતા) ભાગ ૨. ૨૩-૨૪		(કવિતા)	૧૦૩
દાન	૨૪	પરમેશ્વર સર્વ ઠેકાણે છે. ૧૦૪	
સાચ ભાગ ૨ ૨૫-૨૬		છોકરાંને શિખામણ . . .	૧૦૫
એજ. (કવિતા)	૨૭	રસ્તામાં રસળવું નહીં.	
માઆપની સેવા	૩૩	ભાગ ૩ ૧૦૬-૧૦૮	
માઆપના ગુણવિશે		સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.	
(કવિતા)	૩૪	દેશદેશનો ચાલ	૬
રોખચલી	૩૫	ગામ ને શહેર	૧૫
ખીજવું	૪૦	ઈંદ્રીઓ	૧૬
કબુતર ને ફીડી	૪૩	આંખ	૨૧
ખીકણ છોકરો	૪૬	ધર. ભાગ ૨ ૩૬-૩૭	
થોડે થોડે ભણીએ તો		એજ (કવિતા)	૩૮
આવડે	૪૭	નાક ને મોઢું	૩૯
એજ (કવિતા)	૪૮	મીઠું	૪૬
ડોસો ને તેના દીકરા . . .	૫૧	ધાતુ. ભાગ ૨ ૪૯-૫૦	

સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.

વેળા. ભાગ ૨	૫૪-૫૫
કાન	૫૭
કાગળ	૫૮
રેશમ	૬૩
ઘડી ને પળ	૬૮
ભારે ધાતુ (સોનું ને રૂપું).	૬૯
માણસ. ભાગ ૨	૭૦
વહાણ	૮૪
હલકી ધાતુ. ભાગ ૨.	૮૬-૮૭
રત. ભાગ ૩.	૮૮-૯૦
ઘર-ઘંટ	૯૨
કોલ અને ભીંત	૯૩
છાપરું અને માળ	૯૪
લોહું	૯૫
રે	૯૭
કલાક અને મિનિટ	૧૦૦
બાળબોધ	૧૦૯
મૂળાક્ષર	૧૧૧
અ ઇ ઉ ઇ એ	૧૧૨
ક ખ જ	૧૧૨
ચ ણ	૧૧૩
ધ ફ બ	૧૧૩
મ ળ	૧૧૪
આંકડા ને અક્ષરવિશે	૧૧૪

વિદ્યાસંબંધી.

ધરતી. ભાગ ૨.	૩૧-૩૨
વા	૫૬
પાણી	૭૩
સુરજ	૯૮
ચંદ્રમા	૯૯
તારા	૧૦૧
વરસાદ. ભાગ ૨	૧૦૨

પ્રાણી તથા વનસ્પતિસંબંધી.

ભેંસ	૩
વડ	૮
વીંછી	૯
પોપટ	૧૧
એજ (કવિતા)	૧૨
ઘોડો	૧૬
આમલીનું બાડ	૧૬
એજ (કવિતા)	૨૦
ઘેટાં	૨૮
લીમડો	૨૯
ધાન્ય	૨૯
એજ (કવિતા)	૩૦
બાવળ	૩૫
કુતરું	૪૧
છોડવા. ભાગ ૨.	૪૧-૪૨
ડાંગર	૪૪
બિલાડું	૪૫
વાંદરું	૫૨
ગધેડું	૬૧
ગધેડાની વાત	૬૨
ખિસકોલી	૬૬
સાપ	૭૪
શણ	૭૭
શીઆળ	૭૮
ભીંડી	૮૦
ઉંટ	૮૧
ઝાડની શી શી જણસો આપણા આધામાં આવે છે. ભાગ ૨.	૮૨-૮૩
રીંછ. ભાગ ૨	૮૫-૮૬
હાથી	૯૧

ત્રીજી ચોપડી શિખવવાની રીત.

પાછલી બે ચોપડીઓ સારી પેઠે શિખવવામાં આવશે એટલે છોકરાંને મૂળાક્ષર, જોડાક્ષર વગેરેનું પુરું જ્ઞાન થશે. આ ચોપડીની મતલબ એવી છે કે તેમને ભાષાનું જ્ઞાન થાય, અને તે કેમ શુદ્ધ લખવી તથા બોલવી તે સારી રીતે જાણે, ને વળી તેની જોડે ઉપયોગી ખબર મેળવે.

એ કારણસર એવી જરૂર છે કે પ્રત્યેક પાઠને મથાળે જેટલા શબ્દ લખેલા છે તે ખૂબ ધ્યાન રાખી વંચાવવા, અને તેના અર્થ તથા જોડણી પુછી જોવાં ; છોકરાં અર્થ ન જાણતાં હોય, તો મહેતાજીએ પોતે સમજાવવા. ત્યારપછી ગમે તે એક છોકરાપાસેથી એક વાક્ય વંચાવવું ; જો તેનાથી ખરાબર ન વંચાય તો મહેતાજીએ પોતે ઘણી સંભાળ લેઈ તે વાક્ય ખરાબર રીત ને ઢબ પ્રમાણે વાંચી સંભળાવવું અને ફરીથી તેની કને વંચાવવું ; વળી તેનું તે બીજાકને વંચાવવું. એ રીતે વર્ગ માંહેલા જે ઘણા નહારા વાંચનાર હોય તેમાંથી ત્રણ ચાર કને વંચાવી પાકું કરાવવું. ત્યારકેડે તેમાંના કઠણ શબ્દોના અર્થ અને વાક્યની મતલબ પુછી જોવી. તેનો ખરાબર ખુલાસો જવાબ એકથી ન દેવાય તો બીજાને, અને બીજાથી ન દેવાય તો ત્રીજાને, એ રીતે છોકરાંને પુછ પુછ કરવું, અને વર્ગમાં કોઈને ન આવડે તો મહેતાજીએ સમજાવવું. મહે-

તાજીએ સમજાવી બેસી ન રહેવું, પણ છોકરાંના મનમાં તે બરાબર ઉતરે છે કે નહીં તે સૌથી મંદ બુદ્ધીનો છોકરો હોય તેને પુછી ખાતરી કરી લેવી.

એ પ્રમાણે એક વાક્ય થયું એટલે બીજું લેખને તે પણ એક છોકરાપાસે વંચાવવું અને તેને ન આવડે તો મેહેતાજીએ પોતે વાંચી સંભળાવી તેની અને બીજાં છોકરાંપાસેથી વંચાવી મતલબ વગેરે પુછી શિખવવું. એમ કરવાથી બધાં છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની તથા બરાબર હબથી સમજ સાથે વાંચવાની ટેવ પડશે.

ઉપર કહ્યાપ્રમાણે ધ્યાન રાખીને વાંચનપાઠ આપવામાં આવશે તો તે પાઠ છોકરાંને પાકો થશે. પાકો થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારેજ બાણવું કે પાકો થયો. પાક મોઢે કડકડાટ બણી જાય તેવી રીતે શિખવવાની મતલબ બીલકુલ નથી ; અને તેમ ન થાય એવી હમેશાં મેહેતાજીએ કાળજી રાખી.

વળી વાંચનપાઠ વધારે પાકા કરવાસાથે દરરોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જ્યારે જોગ બને ત્યારે શિખી ગએલા પાઠમાંથી હરકોઈ પાઠ ચોપડીમાંથી જોઈને પાટીપર ઉતારવાને સાથે છોકરાંને કહેવું, અને તેમનું ઉતારેલું મેહેતાજીએ તપાસી જોવું ; અને તેમાં ઘણાંજે જે ચુક કરેલી હોય તે આખા વર્ગને દેખાડવી.

આ ચોપડીને છેડે બાળબોધ મૂળાક્ષર લખેલા છે તે શિખવવાની રીત આ પ્રમાણે છે. ૧૨૨ મો પાઠ શિખવતાં માલમ પડશે કે બાળબોધ અને ગુજરાતી લિપિમાં ઘણોજ થોડો ફેર છે. એ પાઠ સારી પેઠે સમજાવીને પછી ૧૨૩ મો પાઠ જે બાળબોધ મૂળાક્ષરનો છે, તે શિખવવો. એમાં પેહેલી લીટીમાં ગુજરાતી અને તેની નીચે બાળબોધ અક્ષર લખેલા છે. તે બંને સરખાવી જોતાં છોકરાંને સેહેજ ખબર પડશે કે થોડાજ અક્ષરમાં ફેર છે. એ બધા તેમની કને વંચાવવા ને પછી તેમની પાટીપર તેમનો કને લખાવવા. જે અક્ષરમાં ઘણો ફેર છે, તે છોકરાંના ધ્યાનમાં બરાબર ઠસવાસાર તેમના જુદા પાઠ કરેલા છે, અને પ્રત્યેક પાઠને મથાળે તેમાંના થોડા થોડા લખેલા છે, માટે તે આરંભે છોકરાં પાસે વંચાવવા અને પછી પાઠ વંચાવવો. એ રીતે ૧૨૪ થી ૧૨૯ સુધી પાઠ સારી પેઠે વાંચતાં આવડશે એટલે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાંને થશે.

આ ચોપડીથી છોકરાંને ઉપયોગી જ્ઞાન મળે એવી પણ મતલબ છે, માટે પ્રત્યેક પાઠમાંહેલી બીનાને લગતા બીજા દાખલા આપી તે સારી પેઠે સમજાવવી. જેમ કે, નીતિ-સંબંધી પાઠ હોય તો મેહેતાજીએ તેને લગતા નવા નવા દાખલા આપીને તેની મતલબ ધ્યાનમાં ઉતારવી. જાણે માખાપની સેવાવિશેનો પાઠ ચાલતો હોય, તો તે વખત કોઈ એવા રાખસનો દાખલો આપવો કે જે માખાપની સેવા કરતો હોય ને તેથી ઘણો સુખી હોય, અથવા કોઈ એવા છોકરાની

વાત કહી સંભળાવવી, અથવા તે વર્ગમાંનોજ કોઈ એવો
ડાહ્યો છોકરો હોય, તો તેને શાખારી આપી સૌના મનમાં પકું
ઉતારવું કે માખાપની સેવા કરવીજ જોઈએ. તેમજ કંઈ
સામાન્યજ્ઞાનસંબંધી પાઠ ચાલતો હોય તો હરપ્રકારે તે છોકરાંના
મનમાં ઉતારવો, જેવો કે ધરવિશે તો તેના બધા ભાગનાં
નામ ઓળખાવવાં ; વળી બની શકે તો નજરે બતાવવાં
અથવા તેમનો ઉપયોગ કહી સંભળાવવો, અને જેમ બને
તેમ કરીને જાણીતા દાખલા આપી તેમના મનમાં તે
પાઠમાંની હકીકત ઉતારવી. વળી જનાવર કે આડવિશે પાઠ
આવે, તો તે છોકરાંને નજરે દેખાડવાં ; તેમ ન બને તો તેનાં
ચિત્ર બતાવવાં ; વળી પાંદડાં, ફુલ, ફળ વગેરે સારી પેઠે
ઓળખાવવાં.

કવિતાના પાઠ પાછલી ચોપડીમાં કહ્યા પ્રમાણે શિખવવા ને
મોઢે કરાવવા. કેટલીક કવિતા તો પાછળા પાઠમાં જે વર્ણન
વાંચી ગયા તેવિશેની છે, માટે તે મોઢે કરાવ્યાથી બેવડો
ફાયદો થશે ; એક તો તે પાઠ સારી પેઠે વાંચતાં આવડશે, અને
બીજું તે વિષયની જાણવા જોગ હકીકત પણ ધ્યાનમાં રહેશે.

ત્રીજી ઓપકી.

પાઠ ૧.

સદાચરણ.

પેલ સેલ વાણ સદાચરણ કોપવું

દોહરા.

જે જન જાણે જગતમાં

*જનમ ધરીને †પેલ

સદાચરણમાં ચાલવું,

તે પામે સુખ ‡સેલ.

જાણી વાતો જે કરે,

ઓલે મીઠી વાણ,

જીજને કોપે નહોં,

તે છે ડાહ્યો જાણ.

આજમ દુરગારામ મંછારામ.

* જન્મ

† પેહેલ

‡ સેહેલ.

આજસુ છોકરો.—ભાગ ૧.

ડાધીઓ મુરખો પરવડવું આજસુ
પાલવવું રમતીઆળ ઓરો . ચોકી

કોઈ એક મુરખ નાનો છોકરો હશે, તેને અંના બાપે નિશાળે મુક્યો. હવે આ છોકરો ઘણો રમતીઆળ, તેથી એને નિશાળે ભણવા જવું ગમે નહીં.

એક દહાડે તેણે ઘરમાં એક કીડીને કહ્યું જે, કીડી બાઈ, આવો, આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી જે, ના મુરખા બાઈ, મારે રમ્યું કેમ પાલવે? હજી તો ચોખ્ખાના દાણા દરમાં લેઈ જવાના છે. પછી એક ચકલી મળી તેને કહ્યું કે, આવો ચકલી બાઈ, આપણે રમીએ, ત્યારે તે બોલી જે, ના મુરખા, મારે તો ઘણું કામ છે. અમારે પંખીને રમ્યું પરવડે નહીં; મારે હજી બચાંને માટે ચારો આણવાનો છે. પછી એક ડાધીઓ કુતરો રસ્તે જતો હશે તેને કહ્યું, અલ્યા ડાધીઆ, ઓરો આવ, આપણે રમીએ. તે બોલ્યો, ના મુરખા, મારે તો ઘણીના ઘરની ચોકી કરવા જવું છે, તે મારે આજસુ થવું કેમ પાલવે? એટલું કહીને તે ચાલતો થયો.

પાઠ ૩.

આઠસુ છોકરો.—ભાગ ૨.

ઝંખવાણો

જીવતર

તાકીદ

મચ્યાં

લાગલું

નવરાશ

પેલો છોકરો તો ઝંખવાણો પડી ગયો; તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો જે આ શું! માણસ તો નકામાં નથીજ, પણ જનાવર સરખાં એ પોત પોતાના કામમાં એવાં મચ્યાં છે જે તેમને લગારે પણ નવરાશ આવતી નથી; ત્યારે જગતમાં આજસુ ઠોઠ તો હુંજ રહ્યો કે શું? ધુળ પડી મારા જીવતરમાં જે હું આવડો મોટો થયો ને હજી કંઈ ભણ્યો નહીં. જે હું આજસુ રહ્યો તો આગળ મારી શી વલે થરો? એ રીતે તેને બહુ પસ્તાવો થયો, ને બીજે દહોડેથી લાગલું નિશાણે જવા માંડ્યું, ને ત્યાં બહુ મેહેનત કરીને ભણવા લાગ્યો. એવું મેહેતાજીએ જોયું એટલે તેને કહ્યું જે, વાહ વાહ! હવે તમે તો ઠીક ભણો છો, હું તમને જોઈને રાજી થયો, ને તમારું નામ મુરખો ફેરવીને આજથી હું ડાહ્યાભાઈ કહીશ. નિશાણમાં પણ તાકીદ કરીશ જે તમને હવેથી મુરખો કહે નહીં.

—***—

પાઠ ૪.

ભેંસ.

વગડાઉ

ડાંસ

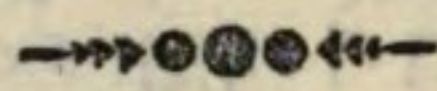
ટુંકા

ધાર

ભેંસમોટું જખરું જનાવર છે. ગાયના કરતાં એનું શરીર

જમડું હોય છે. એના પગ ટુંકા ને જોરાવર હોય છે. કેટલીકનાં શીંગડાં પછવાડે વળેલાં હોય છે, ને તે શીંગડાની એક કોરે જરા ધારજેવું હોય છે. એની ચામડી કાળી ને કઠણ હોય છે. એના ઉપર વાળ આછા હોય છે. ભેંસ માથું નીચું રાખીને ઘણી ધીમી હીંડે છે. એને ડાંસ કરડી ખાય નહીં મોટે ડીલઉપર કાદવ રહેવા દે છે. પાણીનાં તળાવ કે ખાડા હોય તેમાં ઘણી વાર લગી પડી રહે છે; પણ નાક ને માથું પાણીની ઉપરનું ઉપર રાખે છે. ગાયકરતાં ભેંસો ઘણું દુધ દે છે.

એ જનાવરના નરને પાડો કહે છે. કેટલાક દેશમાં પાડા-પાસે હળ ખેંચાવે છે. હળવડે ભોંય ખોદાઈને પોચી પડે છે એટલે તેમાં દાણા વાવે છે. પાડાને ગાડામાં ને કોરામાં પણ ભેડે છે. ભેંસોને અને પાડાને વરસાદમાં ફરવું બહુ ગમે છે. વગડાઉ ભેંસો બહુ જોરાવર હોય છે; કહે છે કે ચાર જખરી ભેંસો હોય તો એક વાઘને પણ પુરી પડે.

પાઠ ૫.

ગાઠાગાઠો.

સ્વભાવ	રાજકુંવર	ફરીઆદ	શિક્ષા
અણસમજી	સાર	દંડ	સજા
	વડાઈ	યાદ રાખવું	

જેનો સ્વભાવ નહારો તે ગાળાગાળી લેડે છે, અને જેનો સ્વભાવ સારો તે સારા બોલ બોલે છે.

એક રાજકુંવરને કોઈ ગરીબના છોકરાએ ગાળો દીધી, તેથી રાજકુંવરે રડતાં રડતાં જાહેરે આપઆગળ ફરીઆદ કરી. રાજાએ તે સાંભળીને પોતાની કચેરીમાં સર્વેને પુછ્યું કે, કલાણા છોકરાએ મારા કુંવરને ગાળો દીધી માટે એને શું કરવું? ત્યારે કોઈએ કહ્યું, એને ગામ બહાર કાઢી મુકવો ઘટે; કોઈ કહે, એને બંધીખાને નાખવો; કોઈ કહે, દંડ લેવો. એમ સૌ જુદી જુદી રીતે બોલ્યા. પછી રાજાએ પોતાના કુંવરને કહ્યું કે, હું રાજા છું; તને જોણે ગાળો દીધી તેને ઘટે તેવી શિક્ષા કરવી મારા હાથમાં છે; પણ તું તે છોકરાને માફ કરે તો બહુ સારું, કેમકે સજા કરવી તે કરતાં માફ કરવામાં વડાઈ છે. તે ઉપરથી આપનું વચન રાખીને કુંવરે પેલા છોકરાને માફ કર્યું ને કહ્યું જો, આ વેળા હું તને જવા દઉં છું, કેમજો તું નાનો ને અણસમજી છે, પણ યાદ રાખજો જો કોઈને ગાળ દીધામાં સાર નથી.

પાઠ ૬.

ગાઢાગાઢીવિશે કવિતા.

બાખતા

જશ

બાળકી

તોલ

દોહરા.

ભુંડાં ભુંડુ બાખતા

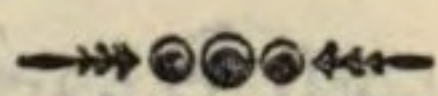
ખોટી ગાળો ખાય,

મોટા એવા મુરખનો

જગમાંથી જશ જાય.

ભુંડું બોલે જે ધણી,
 ગાળો દે ને ખાય,
 મુરખ એને જાણવો,
 તે બહુ દુખીઓ થાય.
 જે બાળક કે બાળકી
 બોલે જેવો બોલ,
 નકી થશે નર નારમાં
 તેનો તેવો તોલ.

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૭.

દેશ દેશનો ચાલ.

રીતભાત	દેશ	પેહેરવશ	મારવાડી
સુરવાળ	ચોરણો	હજરી	ભાકર
	દક્ષિણી	શામળી	

બધા દેશની રીતભાત મળતી નથી આવતી. જુદા જુદા દેશનાં માણસ જુદો જુદો પેહેરવેશ પહેરે છે.

આપણો પેહેરવેશ જુદો ; મારવાડીનો જુદો ; દક્ષિણીનો જુદો ; સાહેબ લોકનો જુદો. આપણે બધા પાધડીઓ પહેરીએ છીએ, ને સાહેબ લોક ટોપીઓ ધારે છે. આપણામાં ધોતીમાં પહેરવાનો ચાલ છે, અને બીજા કેટલાકમાં સુરવાળ કે ચોરણા પહેરવાનો ચાલ છે. બોલીમાં એ ફેર છે. આપણે રોટલી કહીએ છીએ તેને દક્ષિણી લોક ભાકર કહે છે, અને મુસલમાન રોટી કહે છે. મોંનો ને

શરીરનો ઘાટ જુદો જુદો હોય છે. હજારીની ચામડી સામળી હોય છે ; આપણી ને ખીજા ફેટલાકની ઘઉંના રંગજેવી હોય છે ; ને સાહેબ લોકની ગોરી હોય છે.

પાઠ ૮.

સંઘરો કરવા વિશે.

કણ	સંઘાત	સકાળ	અચરજ
સંગ્રહ	દુકાળ	પ્રધાન	ગંજાઓ
રૈયત	કોઠાર	પોપડો	ચંદી
	હેરાન	ખાણ	

દુકાળના દહાડામાં એક રાજાનાં ઘોડાં ચંદીવિના ભુખે મરવા લાગ્યાં, અને રૈયત પણ હેરાન થવા લાગી. એ વાતનો કંઈ વિચાર પ્રધાનસાથે રાજા કરતો હતો, તેવામાં રાજાની નજરે ફીડીઓ ધણી જોવામાં આવી; ત્યારે પ્રધાનને પુછ્યું કે, આવા વરસમાં ફેટલીએક જાતનાં જનાવર ભુખે મરી જાય છે કે દુખળાં થઈ જાય છે, અને આ ફીડીઓ સકાળના વરસમાં જેવા જોરથી દોડે છે તેવાજ જોરથી આ વખતમાં પણ દોડતી દેખાય છે, તેનું શું કારણ હશે? પછી પ્રધાને કોઠારપાસે રાજાને લઈ જઈને પોપડો ઉખેડીને ફીડીઓનું દર દેખાડ્યું. તેમાં દાણા ભરેલા હતા. તે જોઈને રાજા અચરજ પામ્યો, અને ખોલ્યો કે, આ ફીડીઓના જેટલું આપણામાં ડહાપણ નથી, નહીં તો સકાળના વરસમાં ધાસની ગંજાઓ અને

દાણાની ખાણો કરી રાખી હોત, તો આપણી રૈયત અને
આપણે આજ આટલા હેરાન થાત નહીં.

દોહરો.

કીડી કણુ સંગ્રહ કરે, જુઓ જનાવર જાત,
વસે વળી સંપે સદા સર્વ મળી સંઘાત.

પાઠ ૯.

વડ.

વડવાઈ અસલ ફેલાય છે કાજર આરામ
છાંયડો ઘટા ટેટા ઈમારત

વડનું ઝાડ ખીજા ઝાડકરતાં મોટું થાય છે. એનું થડ
જાડુ થાય છે, ને એનાં મોટાં મોટાં ડાળામાંથી દોરીઓ જેવા
ફાંટા નિકળીને લટકે છે. તે લાંબા વધતા વધતા ભોંયલગણ
જાય છે, ત્યારે તેમાં ઉતરે છે, તેને મૂળ ખાજે છે, એને વડવાઈ
કહે છે. તે પછી જાણે જુદાં ઝાડ હોય તેમ વધે છે, ને તે
એવી જાડી થાય છે જે ઘણે વરસે વડવાઈ કયી ને અસલ થડ
કુચું તે ઓળખતાં મેહેનત પડે છે.

વડનાં પાંદડાં મોટાં, જાડાં, ને લાંબા થાય છે. એનાં
ડાળાં ફેલાય છે, તેથી એવી ઘટા થઈ રહે છે જે તડકી વેળા
તેને છાંયડે માણસ, પશુ, પંખી સર્વ આવીને બેસે છે, ને
આરામ પામે છે. એ ઝાડના રાતા બોર બોરજેવા ટેટા થાય
છે. તેની માંહે ઝીણા ઝીણા દાણા થાય છે. કાગડા, કાખર,
અને ખીજા પંખી એ ટેટા ખાય છે. વડનું ડાળું કાપીને રોપ્યું
હોય તો તેમાંથી ઝાડ થાય. એનાં લાકડાં ઈમારતના
કામમાં આવતાં નથી.

પાઠ ૧૦.

વીંછી.

ડંખ ઈન્ન વિખ ચીપીઆ . આંદી
આંકડો કપાએલું ચુસવું સુજેલું

કેટલાએક વીંછી નાના હોય છે, ને રંગે પીળારાપર હોય છે; કોઈ કોઈ મોટા ને કાળા હોય છે. તેઓને આઠ પગ, બે ચીપીઆ, ને એક પુછડી હોય છે. પુછડીને છેડે ઝેરી ડંખ હોય છે. તેઓ પથરાતજે, કે ભીંતની ફાટમાં, કે અંધારી ને ટાઢકની જગામાં ભરાઈ રહે છે. વીંછી ઉતાવળે દોડી શકે છે, ને દોડતી વેળા પુછડીને પીઠઉપર વાંકી વાળે છે. જે જીવડાને ખાય છે તેને પેહેલાં પોતાના ચીપીઆવડે પકડી પુછડીએ આંકડો મારે કે તરત જીવડો મરી જાય છે. ખીજા જોડે લડતી વેળા એ ડંખ એને બહુ કામનો છે.

વીંછી લોકને કરેડે છે, તેથી કોઈવાર એક આખો દિવસ માણસને બહુ દુખ થાય છે. એ ઉતારવાનો સૌથી સારો ઉપાય એ છે કે જેવો તે ડંખ કે તરત તે ઢેકાણેથી ઝેર ચુસી ચુસીને થુંકી નાંખવું. જે મોંમાં આંદી, કે કપાએલું, કે સુજેલું, કે ચામડી ઉખડેલી હોય, તો ચુસનારને હાનિ થાય છે, કેમજે વિખ લોહીમાં મળે છે ત્યારે અવગુણ કરે છે. મોટા સાપનું ઝેર પણ એમ સંભાળીને ચુસે તો ફિકર નહીં.

પાઠ ૧૧.

છોડીએને ભણાવવાવિશે.

વિલાયત

ખજરદાર

સુખી

નાની નાની છોડીએ નિશાળમાં ભણે તેમાં સારું છે. તમારે એક નાની સરખી બેન છે? હા, એક છે. એ મને ખહુ વહાલી છે. મારી જોડે ફેવી રમે છે ને હસે છે! જરા એ રોતી કે કજીએ કરતી નથી. મેહેતાજી, મારી જોડે એને નિશાળે તેડી લાવું? હા, એને તો રોજ તેડી લાવીએ. તારી માને કહેજે કે એને એક ચોપડી આપાવે. નિશાળે ન આવે તો સમજાવીને તેડી લાવજે. જે છોકરાંપાસે ચોપડી-એ ન હોય ને ભણે નહીં તેમને ઢોરજેવાં ભણાવાં. જે છોકરું ભણે નહીં તે મુરખ રહે, ને મોટપણે ધણું દુખ પામે. વિલાયતના લોક ઘણા ખબડદાર છે તેનું કારણ એજ કે ત્યાં છોકરા ને છોડીએ બેઠને ભણાવવાનો ચાલ છે. ત્યાંની બાઈડીએ છોકરાંને ખહુ ભણાવે છે. જે દેશમાં બાઈડી ને બાઈડા બેઠ ભણતાં નથી, ત્યાંના લોક કદી સુખી થતા નથી. જે છોડી નિશાળે ન આવે તો ઘેર ભણાવવી. જે છોડી ન ભણે તેને ગાંડી કહેવી.

પાઠ ૧૨.

પોપટ.

અવાજ પાંજરું પાળવું અર્થ

કેટલાંએક પંખીને માણસના જેવું થોડું બોલતાં શિખવીએ તો આવડે. પોપટ તો તમે દીઠો હરો. એને પણ બોલતાં આવડે. એને જે પાંખો, એક રાત્રી ચાંચ, ને જે પગ હોય છે. પીછાંની એક પુછડી હોય છે. પોપટનો રંગ લીલો હોય. ઝાડ કે બીજે ડેકાણે એ માળો બાંધી રહે છે. તે બચ્ચાંને દાણા કે ફળ લાવી ખવડે છે. બચ્ચાં મોટાં થાય છે, ને ઉડતાં આવડે છે, ત્યારે માખાપથી જીવંત પડે છે. તે ઘંડાં મુકવાનાં થાય, ત્યારે નવો માળો બાંધે છે. એ પંખી ફળ કે અનાજ ખાય છે. એને પાણીને મેહેનત લઈ ભણાવીએ તો આપણા જેવું થોડું બોલતાં શિખે. એ માટે કેટલાંએક

માણસ પાંજરામાં પોપટ પાળે છે, ને પોતાની મરજીમાં આવે તેવું બોલતાં શિખવે છે. પોપટ બોલતાં શિખે છે ખરો, પણ જે બોલે છે તેનો જરા એ અર્થ સમજતો નથી. છોકરાં જે કાંઈ ભણે કે વાંચે તેનો અર્થ જો સમજે નહીં, તો લોક કહે છે જે આ તો પોપટજેવો છે, એને કાંઈ આવડતું નથી.

પાઠ ૧૩.

પોપટવિશે કવિતા.

અતોલ	કાંદલો	*નમણું	મનુષ્ય	અથાગ
પ્રીત	સુણતાં	ધાક	અંગ	

દોહરા.

પોપટ બેઠો પાંજરે
બોલે મીઠા બોલ,
સુણતાં મનમાં સર્વને
ઉપજે હરખ અતોલ.

કોટે કાળો કાંદલો
નમણું રાતું નાક ;
અંગે લીલા રંગનો,
ધારે ધણીની ધાક.
મીઠું બોલે મનુષ્યને
ઉપજે હેત અથાગ,
પોપટ પાળે પ્રીતથી,
કોય ન પાળે કાગ.

કં ૬૦ ડા ૦

* નમણું એટલે નમેણું.

પાઠ ૧૪.

પોપટનાં બે બચાંની વાત.

વચન	માન	આવકાર	દોંગાઈ
અસર	નવાઈ	નિવડવું	

એક વાઘરી માળામાંથી પોપટનાં બે બચાં લઈ ગયો. તેમાંનું એક બચું સારા માણસને ઘેર વેચ્યું, ને બીજું નદારાને ત્યાં વેચ્યું. પેલા સારા માણસને ઘેર વઢવાડ કે ગાળાગાળી થતી નહોતી ; કોઈ ભુંડું બોલે નહીં ; કોઈ આવે જાય તો તેને સારી રીતે બોલાવે ને માન આપે. પેલો પોપટ એ સર્વે શિખ્યો. પણ પેલા નદારા માણસના ઘરમાં તો રોજ મારામારી, ગાળાગાળી, લુચ્ચાઈ, ને દોંગાઈ થાય તે સઘળું તે પોપટ શિખ્યો. તે ગામનો રાજા એક દહાડે ત્યાંથી જતો હતો, તેને જોઈને એ પોપટ ભુંડી ગાળો દેવા લાગ્યો ને બોલ્યો, એને મારો, કાપો. એ સાંભળી રાજાને માંડું તો લાગ્યું, પણ બોલ્યો નહીં. આગળ ચાલતાં પેલા સારા માણસનું ઘર આવ્યું. ત્યાં રાજાને જોઈને પેલો પોપટ આવકાર દેઈને મીઠાં વચન બોલ્યો. એ સાંભળી રાજાને નવાઈ લાગી, ને વિચાર કરતો કરતો ઘેર ગયો. પછી તપાસ કરતાં રાજાને માલમ પડ્યું કે એ બેઉ પોપટ એકજ માળાપનાં બચાં છે, પણ એક નદારી સોજતમાં રહ્યું, તેથી નદારું નિકળ્યું, ને બીજું સારી સોજતમાં રહ્યું, તેથી સાંઈ નિવડ્યું. આ શિખામણ કદી ભુલવી નહીં, કે “ સોજત તેવી અસર.”

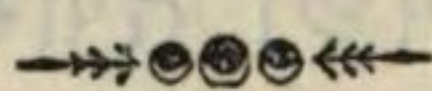

પાઠ ૧૫.

કણુખી ને ધન.

તન અંતકાળ પુંજ લાલચ.

એક કણુખીને ત્રણ છોકરા હતા. તે જેતીનું કામ તન દેધને કરે નહીં એવા હતા. પેલો કણુખી મરવા પડ્યો, ત્યારે એના દીકરાએ મળીને પુછ્યું, બાપા, તમારી પુંજ કે ધન જે કંઈ હોય તે હવે અમને કહો તો સારું, કેમજે તમારો અંતકાળ પાસે આવ્યો. બાપે વિચાર્યું જે આ છોકરા આજસુ છે, માટે એ તન દેધને મેહેનત કરે તો એમને પૈસો મળે. પછી પેલે ડોસે છોકરાને કહ્યું, ભાઈ, મારું સર્વે ધન આપણા જેતરમાં છે. પેલા છોકરા એવું સમજ્યા જે જેતરમાં ધન દોઢું હશે. તે ઉપરથી ડોસો મરી ગયાકેડે તેમણે તે દોઢું ધન નિકળવાની લાલચથી આખું જેતર ઉડું ખોદી જોયું, તોય ધન તો કંઈ નિકળ્યું નહીં. પણ એ ભોંય સારી ખેડાઈ તેથી તેમાં દાણા વાવ્યા, ત્યારે તેની એટલી તો નિપજ થઈ કે છોકરાને તેનો ઘણો પૈસો ઉપજ્યો. આ ઉપરથી પેલા છોકરા સમજ્યા જે બાપે કહ્યું તે ખરું, કેમકે ખરેખરું ધન જોઈએ તો આ જેતરમાં જ છે, ને મેહેનત કરીએ તો તે પામીએ.

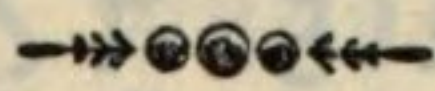
પાઠ ૧૬.

તમને કોણે પેદા કર્યાં.

કીરપાળ પેદા કરવું બનાવ્યું

તમને, બધા છોકરાને, ને પશુપંખીને કોણે પેદા કર્યાં.

સાંભળવાના કાન, જોવાની આંખ ને સુંઘવાને નાક, એ સર્વ કોણે આપ્યું? આપવાનું અને ખોલવાનું મોઢું કોણે બનાવ્યું? ઝાલવાના હાથ, ચાલવાના પગ, અને ખરું ખોટું સમજવાનું મન એ સૌ ક્યાંથી થયું? એ સઘળું આપણને કોણે આપ્યું? એ સૌ વાનાં ઈશ્વરે આપ્યાં. વળી તમે જે જે જીવો છો, તે બધું તેણેજ પેદા કર્યું છે. તેણે તમને કર્યા, અને તમારાં સગાંવહાલાંને પણ તેણેજ કર્યાં. તમે બલાં થાઓ, અને બલી રીતે ચાલો માટેજ તેણે તમને પેદા કર્યાં છે. તમે જો એમ નહીં કરો તો તે તમારાઉપર કોપશે. તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે કરો છો તે બધું તે જીવે છે. તમે જીવું બોલો તે પણ તે જાણે. દિવસે તો તમને જાળવે છેજ, પણ રાતમાં એ તમારી રખવાળી કરે છે. એવો તે આપણા સૌના ઉપર કીરપાળ છે. એને આપણી ક્ષિકર છે તેટલી કોઈને નથી.

પાઠ ૧૭.

ગામ ને શહેર.

છોખંધ	જયો	હારખંધ	જનાવર	જવલે
કોટ	અડચણ	સેહેજ	દરવાજા	

માણસને એકલું રહેવું ગમતું નથી, કેમકે એકલાં રહે તો ચોરની ને જનાવરની ખીક લાગે. વળી દીવો દેવતા જોઈએ તો સેહેજ ન મળે ; ખોલે ચાલે કોની સાથે ? એકલાં રહેવામાં એવી એવી અડચણ છે, માટે પાસે પાસે ઘર બાંધીને રહે છે. ઘણાંક ઘર એક જથ્થે હોય તો તે ફળીઉં કે રોરી કહેવાય.

ગામડામાં તો બહુ થોડાં ઘર અને ફળીઆં હોય, પણ ગામ કે
કસબામાં તો ઘણાં ઘર ને ફળીઆં હોય છે.

જે ગામમાં મોટાં મોટાં છોખંધ ને હારખંધ ઘર હોય, અને
સારાં સારાં ચૌટાં હોય, તેનું નામ રોહિર.

ગામડાનાં ઘર ઝુંપડા જેવાં હોય છે, પણ રોહિરનાં ઘર સારાં
મોટાં બાંધેલાં હોય. ગામડાનાં ઘરને બારીઓ કે માળ જવલે
હોય, પણ રોહિરનાં ઘરને તો ઘણા માળ હોય છે. વળી તેમાં
બારીઓ, ને જળીઓ મુકેલીઓ હોય છે. રોહિરમાં ઘણાં
હાટ હોય છે, ત્યાં જે જોઈએ તે મળે છે. કેટલાંક ગામડાંને
ફરતી વાડ હોય છે ને માંહે પેસવાનો ઝાંપો હોય છે, તેમ
કેટલાંક રોહિરને કોટ હોય છે, ને તેમાં પેસનિકળ કરવાના
દરવાજા હોય છે.

પાઠ ૧૮.

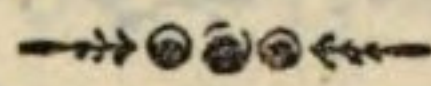
ઇંદ્રીઓ.

આકાર ધબાકો માલમ પડવું ઇંદ્રીઓ

જુઓ, આ ફેરી છે. એનો રંગ ને આકાર કેવો છે? રંગ
તો બીજો છે, ને આકાર તો ગોળ છે. તમે કેમ જાણ્યું કે
રંગ બીજો છે ને આકાર ગોળ છે? આંખે જોયું તેથી. એનો
વાસ કેવો આવે છે? મીઠો. તમે કેમ જાણ્યું કે મીઠો વાસ
છે? નાકથી સુંઘી જોયું તેથી. વાર, આપણે એની ઉપર
હાથ ફેરવી જોઈએ તો કેવી લાગે છે? જરા કઠણ ને લીસી
લાગે છે. એનો સ્વાદ કેમ માલમ પડે? જીભવડે ચાખી
જોઈએ ત્યારે. ચાખી જુઓની. વાહ! બહુ મઝાની છે.

મન થાય છે કે જાણે બધી ખાઈ જઈએ. અરે, કેમ કેરી નાંખી દીધી? નાંખી નથી દીધી એ તો પડી ગઈ. કંઈ ફિકર નહીં, પણ ધખાકો થયો તે તમે સાંભળ્યો તો હરો. સાથી સંભળાયો વાર? કાને.

સમજો ત્યારે : પાંચ ઇંદ્રીઓ છે, આંખ, નાક, આમડી, જીભ, ને કાન. આંખે જોઈએ, નાકે સુંધીએ, હાથેવતી ટાકું, ઉતું, લીસું એવું એવું જાણીએ, જીભે ચાખીએ, ને કાને સાંભળીએ.

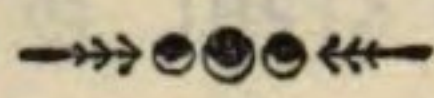
પાઠ ૧૯.

આંગણું ચોખું રાખવું.

કોહાણ રળીઆમણું ગંદવાડ જીવજંતુ એઠવાડ

જે ગંદા લોક હોય, તે પોતાના આંગણામાં, ને વાડામાં, બહુ કચરો ને ગંદવાડ રાખે છે. તેમના ઘરઆગળ જઈએ તો પગ ખરાબ થાય, ને બહુ ગંધ આવે છે. એ તો બહુ નહારું. ભાજીપાલો, એઠવાડ, ને એવું એવું કંઈ બારણા-આગળ પડ્યું હોય, નહારું પાણી ભરાઈ રહે, ને ગંધ ધણી ઉડે, તેથી લોક માંદા પડે, એમાં આપણને મોટી લાજ છે. આંગણાઆગળ પાણી એકઠું થઈ ભરાઈ રહે, ત્યારે લોકને તાવ બહુ આવે. એના કોહાણથી ધણી માખી ને જીવજંતુ નિપજે છે, ને તે આપણને દુખ દે છે. મછરો આપણને કરડી કરડીને જાણે શિખામણુ દે છે જે, ગંદવેડો કાઢી નાંખે ને ચોખું રાખે. આંગણું, ઘર, ને વાડા રોજ વાળી ઝાડીને સાફ રાખવા. બધો કચરો એક ખાડામાં નાંખવો કે વેગળે લઈ જવો. ઘણા લોક બાપડા ચોખાઈના ગુણ જાણતા

નથી ; જે જાણે છે તેમને ખીજને સમજાવવું ઘટે છે.
ગુલાબ, મોગરા, ચંબેલી, કરેણા, ગોટા, એવા ફુલના છોડ બહુ
સારા દેખાય છે, માટે વાડો કે આંગણામાં છુટ હોય, ત્યાં રોપ્યાં
હોય તો બહુ રળીઆમણું દેખાય.

પાઠ ૨૦.

ચોખ્ખાઈવિશે કવિતા.

ચીર	મધપુડો	રચે	માપ
ખાપ	વાન	સજન	

દોહરા.

ચોખ્ખી ચીજો રાખવી,

ચોખ્ખાં પેહેરો ચીર ;

ચોખ્ખાં ઘર ને ચોકપણ,

ચોખ્ખે સુખી શરીર. ૧

મધપુડો રેડો રચે

માખ્ખી રાખી માપ ;

ડાઘાડુધી ન દેખીએ,

ખરે ખરી * શુધ ખાપ. ૨

ચોખ્ખે † ચિત રાજી રહે,

વળે શરીરનું વાન ;

ચોખ્ખે ‡ સજન ચારમાં

મળે મનુષ્યને માન. ૩

ક્રો ૬૦ ડા૦

* શુધ

† ચિત

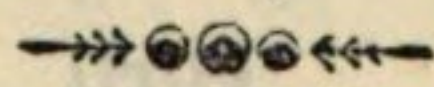
‡ સજન

પાઠ ૨૧.

ઘોડો.

સુવાળી નકર મજલ ખોખારે છે
નાળ બરાડે છે નિર્દય ફલંગો

ઘોડો સીમમાં ગાયો ભેગો ચરે છે. તે શું ખાય છે ? ઘોડો ગાયના જેવો છે, નહીં ? ઘોડો ગાયના જેવો તો ખરો પણ બહુ નહીં. ગાયની પેઠે તેને ચાર પગ, લાંબી પુછડી, ને આંખે દીલે વાળ છે. પણ તેના વાળ ઝીણા ને સુવાળા છે. તેના પુછડાના વાળ લાંબા લાંબા છે, પણ ગાયને તો પુછડાને છેડેજ હોય છે. ગાયને શીંગડાં હોય છે, પણ ઘોડાને નથી હોતાં. ઘોડાનું ને ગાયનું ખોલવું જુદું છે. ઘોડો ખોખારે છે ને ગાય બરાડે છે. ઘોડાની ખરીમાં ચીરો નથી, તે નકર અને કઠણ હોય છે. ઘોડાને કાંકરા ને પથરામાં ચાલવું પડે છે, ત્યાં વાગે નહીં, માટે પગે નાળ જડે છે. માણસને પોતાની પીઠપર લેઈને તે ઘણાક ગાઉની મજલ કરે છે, મોટી મોટી ફલંગો મારે છે, ને ખોળેએ વેહે છે. કોઈ કોઈ દેશમાં એને હજમાં ને ગાડામાં જોડે છે. તેને સારું ખવરાવીએ ને આકરી કરીએ તો તે બહુ કામ કરે. પોતાની ઉપર માયા રાખનારને બહુ આહે છે. નદારાં માણસ, ને નિર્દય છોકરાં હોય, તેજ ઘોડાને દુખ દે છે.

પાઠ ૨૨.

આમલીનું ઝાડ.

કાતરા સંગીન ચિકણું ઓખંડા
વટેમાર્ગુ કચુકા ચીચોડા કોરૂં

આમલીનું ઝાડ મોટું થાય છે. એનાં પાંદડાં ઝીણાં હોય

છે. આમલીના લાંબા લાંબા રિંગોજેવા કાતરા થાય છે, તેની માંહે રાતાં ચોખંડાં ખી હોય છે, તેને કચુકા કે ચીચોડા કહે છે. આમલીનો સ્વાદ ઘણો ખાટો હોય છે, તેથી જ ખાધાની જાણુસમાં ખટારા જોઈએ તેમાં એ નાંખે છે. એ ઝાડ વીરા વીરા પચીરા પચીરા હાથ ઉંચાં હોય છે. એ ઝાડને મોઢું થતાં ઘણું વરસ લાગે છે, માટે એનું લાકડું સંગીન તથા ચિકણું થાય છે. એ ઝાડની ઘટા સારી હોય છે. ચોમાસામાં વરસાદ વરસે છે, ત્યારે વટેમાર્ગુ એની તળે આવીને ઉભા રહે છે, તેથી વરસાદનું એકે ફોરં એમના ઉપર પડતું નથી.

આમલી ખારે માસ મળતી નથી, અને તેનો ખખ તો રોજ ખરો, માટે તેને ભાગીને માંહેથી કચુકા કાઢી નાંખે છે, ને પછી તેને મીઠું દેઈ તેના ગોળા કરી રાખી મુકે છે.

પાઠ ૨૩.

આમલીવિશે કવિતા.

અક્ષ	નેક	તસુ	નવ	મોજ
ધણેરી	મહાલે	માતા	તાત	કેરો
	શાણા	વિશ્વ	વિખ્યાત	

છપો.

મા દીકરીનું નામ, અક્ષથી જાણું એકે ;

ધર ધર તેનું કામ, નિત્ય નિત્ય પર નેકે ;

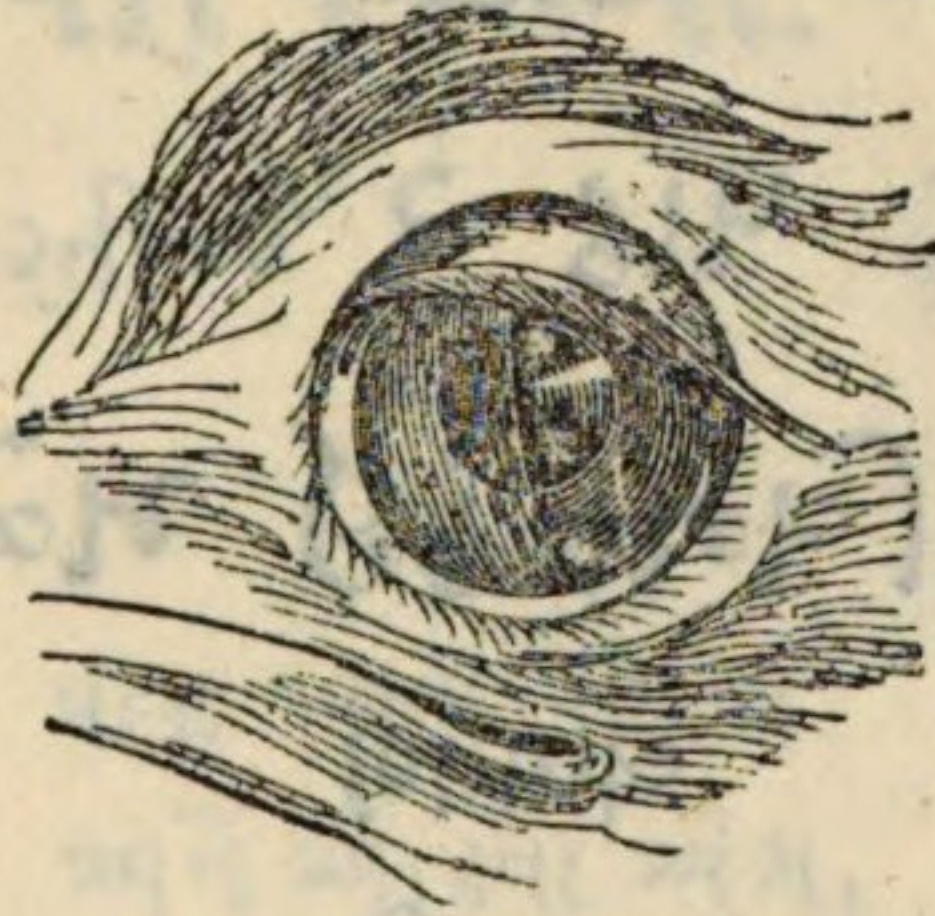
મા તો ઠામની ઠામ, એકે તસુ નવ ચાલે ;
 દીકરી ગામે ગામ, મોજ ધણેરી મહાલે ;
 તે દીકરીનો દીકરો, માતા કેરો તાત છે ;
 સામળ કહે રાણા સમજાને, વિશ્વવિરો વિખ્યાત છે.

૩૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૨૪.

આંખ.

આટલું
 રતાંધળો
 પોપચું

ભમર
 ખાળવું
 રજ

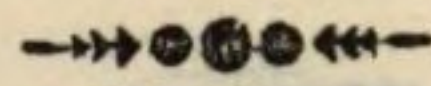
છાજલી
 સારે છે
 પાંપણ

આંખ છે તો નાની સરખી, પણ એવડે મોટી મોટી
 જણસો દેખાય છે. નાના આટલામાં જેમ આંખો આકાર
 પડી રહે છે, તેમજ એમાં પડે છે. એવડે ખરેખરો આકાર
 ને રંગ જણાય છે.

આંખ મોંપર નાના સરખા ગોખલામાં રાખી છે. એ
 ગોખલો હાડકાનો છે, તેથી આંખનું જતન થાય છે.
 આંખની ઉપર કમાનના જેવી ભમર હોય છે, તે છાજલીનું

કામ સારે છે. પોપચું આંખના બારણાનું કામ કરે છે. પોપચાને લીધે ઝીણી રજ કે ધણું અજવાળું આંખમાં જવા પામતું નથી. કંઈ જીવડું ઉડતું ઉડતું આંખમાં જતું હોય, તો તેને પાંપણ ખાળે છે.

જે એક આંખે આંધળો હોય, તેને કાણો કહે છે. જે આંખે જેને સુઝતું નથી, તેને આંધળો કહે છે. દહોડે દેખાતું હોય, પણ રાતે જેને દેખાતું નથી, તેને રતાંધળો કહે છે. એવાના ઉપર દયા રાખવી, ને આપણી આંખો સાજી છે, માટે પરમેશ્વરનો પાડ માનવો.

પાઠ ૨૫.

મેહેનતવિના કંઈ મળે નહીં.

કપાસ

બજતણ

લટકતાં

કહેવત

ભાખરી

કુંભાર

ઘાટ

કાંતવું

વણવું

મેહેનત કરીએ તોજ આવાપીવાનું ને ઓઢવાપેહેવાનું મળે.

ધાન્ય ભોંયમાંથી થાય છે, પણ ઝેડીને વાવે નહીં, તો કંઈ એ પાકે નહીં, અને પાકે નહીં ત્યારે આઈએ શું? માટે મેહેનત કરીએ તોજ આવા મળે.

રાંધવાને કાજે બજતણ જોઈએ તે તૈયાર છે, પણ ઝાંડને કાપી લે ત્યારે કામમાં આવે.

વાસણે કંઈ ઘોડલાં તૈયાર ભોંયમાં દોટેલાં નથી, માટી ખોદી કાઢીને કુંભાર તેનો ઘાટ ઘોડે, ને પછી પકવે ત્યારે વાસણ થાય.

ઓઢવાપેહેરવા લુગડાં જોઈએ, તો તે પણ ઝોડે તૈયાર
હટકતાં નથી. એ તો જ્યારે ખેતરમાંથી કપાસ લાવે, પછી
તેને કાંતે, ને વણે, ત્યારે કામમાં આવે.

એ બધું સુખને માટે તો ખરું, પણ મેહેનત કરીએ નહીં,
તો એમાંનું કશું એ મળે નહીં. કહેવત છે કે “આકરીવિના
ભાખરી નહીં.”

પાઠ ૨૬.

મેહેનતવિશે કવિતા.—ભાગ ૧.

ધરતી

થોક

દોહરા.

પીવા ખાવા પેહેરવા
અને ઓઢવા અંગ,
મળે મેહેનતમાં થકી
રાતા પીળા રંગ.
ધરતીમાંથી ધાન્ય તો
થોકે થોકે થાય.
ખાંતે જો ખેડે નહીં,
ખાવાનું શું આવે ?
આપણને સૌ ઈશ્વરે
આપ્યા છે ઉપાય ;
પણ બળતણ વાસણવિના
શી રીતે રંધાય ?

પાઠ ૨૭.

મેહેનતવિશે કવિતા. — ભાગ ૨.

હાલ વખત સણગાર પરધેર સરસ કાં

દોહરો.

તે તો તું તૈયાર કર.

કાં કરી આપે કોય ?

તારે તારા અર્થનું

હાલ વખત તે હોય.

નથી લટકતાં લુગડાં

તે ઝાડે તૈયાર ;

વાતી કાંતે બે વણે,

થાય સરસ સણગાર ;

માટે મેહેનત બે કરે,

ઘેર રહી પરધેર.

આકરી કરતાં ભાખરી

પામે રૂંડી પેર.

કુ ૦ ૬૦ ૩૦

—●●●—

પાઠ ૨૮.

દાન.

આપદા પરોપકાર આશિષ સુખ

આંતરડી પુણ્ય વાવરવું

છાણુનો એકઠો ઢગલો કરી રાખ્યો હોય, તો તેમાંથી ગંધ

હેડે છે, પણ ભોંયપર પાતળું પાતળું લીંચું હોય, તો કામ આવે. એજ રીતે માણસ ધન સંધરી રાખે છે, ને મુદ્દલે વાવરતો નથી, તો તેને લોક સુમ કહે છે. પરમેશ્વર પણ તેના પર નારાજ રહે છે. પણ તેજ ધન ગળપ્રમાણે જો પરોપકારમાં નાંખ્યું હોય, તો પૈસો લેખે પડે છે, ગરીબગરબાની આંતરડી આશિષ દે છે, ને તેથી પરમેશ્વર રાજ થાય છે. વળી તેને દુનીઆમાં જરા મળે છે.

જે ખેતરમાં કંઈ વાવેલું હોય છે, તેમાંજ ખીજું કંઈ વાવીએ તો ફોકટ જાય છે, તેમ જે કોઈ સુખી છે, ને જેને કરી આપદા નથી, તેને કશું આપીએ તો નકામું જાય છે. પણ જે ગરીબ, કંગાળ, ભુખે મરતાં માણસ હોય, અને જેના હાથપગ અટક્યાથી મેહેનત મજૂરી થતી ન હોય, તેવાને આપવું એ ઘણું સારું કામ છે.

પાઠ ૨૯.

સાચ.—ભાગ ૧.

દેશાઈ

રાખલા

ગમ્યો

ઉઠ્યાં

ચપુ

રૂપીઆ

આપુભાઈ કરીને કોઈ દેશાઈ હશે, તેને જે છેઆં હતાં, એક દીકરો ને એક દીકરી. એકનું નામ લલુ ને ખીજનું નામ લખી. લલુ પાંચ વરસનો ને લખી છ વરસની હતી. એ છોકરાંની માનું નામ મણીઆ હતું. આપુભાઈ ને મણીઆ જે ભલાં માણસ હતાં, તેથી એમનાં બંને છોકરાં પણ સારાં ઉઠ્યાં. કોઈ દહાડે લડે નહીં, ગાળો ન દે, જીકું

ન બોલે, ને એક એકના ઉપર ઘણું હેત રાખે. એના હું તમને એક બે દાખલા આપું. એક દહાડે દેશાઈએ લેખાણ ઘડવાનો સારો ચપુ આણ્યો; તે ઘરમાં સૌએ બહુ વખાણ્યો; લલુને પણ તે બહુ ગમ્યો. ખીજે દહાડે સવારમાં લલુ વેહેલો ઉઠ્યો ને પેલો ચપુ લેઈને રમવા મંડ્યો. જો દેખે તે કાપે. એવામાં દેશાઈની ત્રીશ રૂપીઆની મોટી પાઘડી દીધી, તેને પણ મોટો કાપ મુક્યો. સવારે રમવાનો વખત પુરો થયો, ત્યારે લલુ ને લખી નિશાળે ગયાં. પેલી પાઘડી કાઠ્યાની વાત કોઈએ જાણી નહીં.

પાઠ ૩૦.

સાચ. — ભાગ ૨.

સાચાબોલું

ગભરાવું

ધીરજ

બપોરે જમીને દેશાઈ બહાર જવા નિકળ્યા, ત્યારે જેવા પાઘડી લેઈને માથે ઘાલવા ગયા કે પેલો કાપ નજરે પડ્યો. તેવાંજ ઘરનાં સૌ માણસને બોલાવીને પુછ્યું, આ પાઘડી કોણે ફાડી? સૌએ કહ્યું, અમે કોઈ કાંઈ જાણતાં નથી. એવામાં લલુ નિશાળેથી આવ્યો. એણે ઘરનાં સૌ ભેગાં થએલાં જોઈ પુછ્યું, બાપા, આ શું છે? બાપે કહ્યું, જોની, આ મારી મોટી પાઘડી કોઈએ કાપી નાંખી છે. એ સાંભળીને પેલો છોકરો પેહેલાં તો જરા ગભરાયો ખરો, પણ પછી ધીરજ આણીને બોલ્યો, બાપા, હું જીતું નહીં બોલું, એ તો મેં ફાડી, હવે કેમ થશે? દેશાઈ જરા એ ખીજ્યા નહીં, પણ સામો છોકરાને છાતીએ ચાંપીને કહ્યું, ભાઈ, ફાડી તો

કંઈ ફિકર નહીં. કદી એવી એવી સો પાધડીઓ ફાટે તોય
શું થઈ ગયું? પણ તું જીવું ના બોલ્યો તેથી હું બહુ રાજી થયો.
તું જો જીવું બોલ્યો હોત, તો મને તારં મોં ન ગમત. સાચા-
બોલું છોકરું સૌને વહાલું લાગે. લલુ, આજપછી વાંક
કરવો નહીં, ને કદી અજાણતાં થાય, તો તે આજની પેઠે સાચું
બોલીને ઝટ માની દેવો.

—●●●—

પાઠ ૩૧.

સાચવિશે કવિતા.

સંકટ
ક્રોડ

પરલોક
હોડી

રાજ
સિંધુ

શુભ

દોહરા.

સહીએ સંકટ સર્વ પણ

કહીએ સાચી વાત ;

લઈએ સુખ પરલોકમાં,

રહીએ સુખી દિનરાત. ૧

સાચું તે શુભ છે સદા,

જીવે દુખ દેખાય ;

*ક્રોડ ઉપાય કરી જીવે,

સાચેથી સુખ થાય. ૨

સાચે કામ સેરે સદા,

જીવે નકી ન થાય ;

કાગુળની હોડી કરે,

તેથી ન સિંધુ તરાય.

ક્રો ૬૦ ૬૧૦

* કરોડ.

પાઠ ૩૨.

ઘેટાં

કાતરવું ધાબળીઓ કામળો ભરવાડ

જીવો આ કામળો, એ રોનો થાય છે? તમને ખબર તો હશે? નહીં તો હું તમને કહું. ઘેટાં તો તમે દીકાં હશે? એ કાંઈક બકરીનાં જવાં હોય છે, ને એનાં શીંગડાં વળેલાં હોય. ઘેટીને શીંગડાં ન હોય, ને ફેટલાંએક ઘેટાંને પણ નથી હોતાં. એને આખે ડીલે નીમાળા ધણા હોય છે, તેને ઉન કહે છે. આપણા દેશમાં તો એ ઉન વાળજેવું છે, ને એના કામળા, કામળીઓ, ને ધાબળીઓ થાય છે, પણ જ્યાં ટાઢ બહુ પડે છે, ત્યાંના ઘેટાનું ઉન ઘણુંજ ઝીણું ને સારું થાય છે. એનાં લુગડાં ઘણાંજ સારાં બને છે. ઉનને લીધે તેમને ટાઢ નથી વાતી. વાહ! શી પરમેશ્વરની દયા! ખરે, નહીં તો એ બિચારાં ટાઢે મરી જાત! ઉનાળામાં બહુ તાપ પડે છે, તેવારે ભરવાડ ઉન કાતરી લે છે. એથી બે કામ થાય છે; ભરવાડને એ ઉનના પૈસા ઉપજે છે, ને ઘેટાંને સુખનું સુખ થાય છે. એસિવાય એનું ચામડું ને દુધ કામમાં આવે છે. એ બાપડાં એવાં ગરીબ છે કે કોઈને દુખ દેતાં નથી.

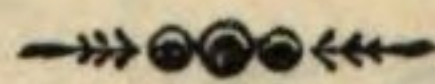
પાઠ ૩૩.

લીમડો.

ઝરવું લીંબોળીઓ રોગ પેટી

લીમડાનું ઝાડ રળીઆમાયું દેખાય છે. એનાં પાંદડાં પોપટીઆ રંગ જેવાં થાય છે, ને આંમલીનાં પાંદડાંથી મોટાં હોય છે. લીમડાના ઝાડને ઉગતાં ઘણાં વરસ લાગે છે. એ ઝાડમાંથી ગુંદર ઝરીને નિકળે છે. લીમડાને રાયણુના જેવી લીંબોળીઓ આવે છે, તે પાકે ત્યારે ગળી લાગે છે. પણ એનાં પાનાં તો કડવાં વિખજેવાં હોય. કેટલાક રોગમાં લીમડાનાં પાંદડાં ઓસડને ડોકાણે કામ આવે છે. લીમડાનાં ઝાડ વીરા વીરા હાથ હંચાં હોય છે. એનું લાકડું ઈમારત બાંધવામાં કેટલેક ડોકાણે કામમાં આણે છે. એનાં પાટીઆંની પેટીઓ થાય છે, ને ખીજા કામમાં પણ આવે છે.

કેટલાંક લીમડાનાં ઝાડ મીઠાં પણ થાય છે, તેનાં પાંદડાં કઢીમાં નાંખે છે તો તે બહુ સ્વાદ થાય છે.

પાઠ ૩૪.

ધાન્ય.

ડુંડું પૈસાદાર કણસલું બાજરીઉં
ઉંબી કડબ પુળા

વરસાદથી ધાન્ય પાકે છે. તેમાં કેટલાંક તો વરસાદમાં

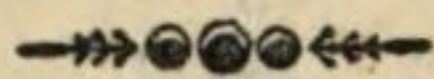
એકજ વાર વવાય છે. બાજરી ચોમાસું બેસતા વવાય છે, ને દીવાળી પેહેલી તૈયાર થાય છે. જર પાણુ તેવામાંજ થાય છે, પણ જરા મોડી પાકે છે. પણ ઘઉં તો શીઆળો બેસે ત્યારેજ વવાય ને ઉનાળો બેસતે કપાઈ રહે.

આ ત્રણે અનાજ આધામાં આવે છે. કોઈ બાજરી આવે છે, ને કોઈ જર આવે છે. પણ મોટા પૈસાદાર લોકો તો ઘઉં આવે છે.

જર બાજરીના સાંઠા લાંબા લાંબા હોય છે, તેને કડબ કહે છે. તેના પુળા બાંધે છે. તે પુળા ઢોર આવે છે.

જેમાં જર બાજરી થાય છે, તેને કુંકું કે કણસલું કહે છે. જેમાં બાજરી થાય તે બાજરીઉં, ને જેમાં ઘઉં થાય તે ઉંખી કહેવાય છે.

કણસલાને મસજે ત્યારે તેમાંથી દાણા નિકળે. તે દાણાને ઘંટીમાં દળીને લોટ કરે, ત્યારે તેનો રોટલો થાય, તે રોટલો આપણે ખાઈએ.

પાઠ ૩૫.

ધાન્યવિશે કવિતા.

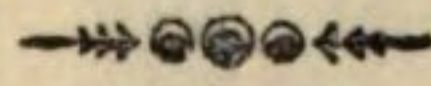
તલસરા	શિંગ	કઠોળ	પોપટ
શેરડી	જવ	ડાંગર	

—
દોહરા.

બાજરીઆમાં બાજરી
જર કણસલે બેય,

હંખીમાં તો ઉપજે,
 ઘઉં ડાંગર જવ હોય.
 તલના તે તો તલસરા,
 શિંગે સર્વ કઠોળ,
 થાય ચણાના પોપટા,
 શેરડી શાકર ગોળ.
 ચોમાસાના ચારમાં
 થાય બાજરી જર,
 શીયાળામાં ઘઉં ચણા
 તે સર્વે તૈયાર.

૬૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૩૬.

ધરતી.—ભાગ ૧.

કિલ્લા નાળાં મરડીઆ પહાડ

ધરતી ઉપર શું શું હોય છે? બહુ હોય છે; એક તો નદી
 હોય છે, તેમાં લોક નહાઈને ડીલ સાફ કરે છે; લુગડાં ધોઈને
 તેમાંનો મેલ કાઢી નાંખે છે; પાણી પીને તરસ મટાડે છે.
 પાણીવગર માણસને જરા પણ ચાલે નહીં, માટે પરમેશ્વરે ઘણું
 ટુકાણું પાણી ભરી રાખ્યું છે. કુવા, તળાવ, નદીઓ, એ
 સૌમાં પાણી પીવાનું હોય છે. નદીઓને કાંઠે ખેતર હોય,
 તેને તેમાંથી પાણી પાય છે. એવગર નદીઓ બહુ અપમાં
 આવે છે. ધરતીઉપર પહાડ હોય છે; તેની ભોંય ખેડાતી
 નથી, તેથી ત્યાં ઝાડ ઉગી નિકળ્યાં હોય, તેનાં લાકડાં ઘર
 બાંધવાના કામમાં, તથા બાળવાના કામમાં આવે છે. વળી
 ધરતીઉપર ઘાસ થાય, તે ઢોરના ખાવામાં આવે છે.

વળી પહાડઉપર રાજા મોટા કિલા બાંધે છે, તેથી ખીજા કોઈથી એકાએક તે કિલા લેવાતા નથી. ધરતીઉપર નાનાં હોય તેમાંથી મરડીઆ કાંકરા નિકળે છે, તેનો ચુનો થાય છે. તે ચુનો ઘર બાંધવાના કામમાં આવે છે.

પાઠ ૩૭.

ધરતી.—ભાગ ૨.

રાન	અનેક	પદાર્થ	હીરા
માણેક	*જમફળ	જંબુ	

ધરતીઉપર વન હોય, તેમાં મોટાં મોટાં ઝાડ ઉગે છે. તેનાં લાકડાં ઘર બાંધવાના કામમાં આવે છે. સરખી ભોંય હોય, તેઉપર ખેતર થાય, તેમાં દાણા પાકે. કપાસ પાકે છે, તેનાં લુગડાં વણાય છે. ધાતુની ખાણો હોય, તેમાંથી વાસણ કરવાની ધાતુ નિકળે છે. તેની તપેલી, લોટા, લોટીઓ, ખીલા, પાળીઓ, એ બધું થાય છે. ભોંયમાં હીરા માણેકની પણ ખાણો હોય છે. ભોંયમાંથી માટી નિકળે છે, તેની ઇંટો, નળીઓ, ને કચરાનાં વાસણ થાય છે, એવગર માટીનું ખીજું પણ ઘણું થાય છે. આપણે જમફળ, કેળાં, લીંબુ, જંબુ ખાઈએ છીએ તે પણ વાડીઓમાં થાય છે. ત્યારે હવે કહો, નદી, નાળાં, ડુંગર, ખેતર, વાડી, રાન, ખાણ, એ બધાં કોને કાળે કયાં છે? માણસનેજ કાળે. ત્યારે આપણે પરમેશ્વરનો પાડ માનવો જોઈએ જે આપણા સુખને માટે જગતમાં અનેક જાતના પદાર્થ કરી રાખ્યા છે.

* જમફળ એટલે જમરૂપ.

પાઠ ૩૮.

માઆપની સેવા.

સેવા

જંપવું

દાઝ

માઆપની સેવા કરવી. તેમના ઉપર હેત રાખવું. જીઓ, તે તમારાઉપર કેટલું હેત રાખે છે! તમારો જન્મ થયો, ત્યારથી આજલગણુ તમને ઉછેરતાં તેમને બહુ દુખ પડ્યું છે. તમે નાનાં બાળક હતાં, ત્યારે તમને બોલતાં, કે હીંડતાં નહોતું આવડતું; તમારાથી કશું નિપજે નહીં, આખો દહાડો આ આ કરતાં, ને રોઈ રોઈને એટલાં તેમને પજવતાં જે તે જંપીને જેસવા પામે નહીં.

સંસારમાં આપણાપર માઆપ જેવું બીજું કયું સગું હેત વહાલ રાખે? તમારે સુખે સુખીઉં, ને તમારે દુખે દુખીઉં, માઆપવિના બીજું કોણ છે?

તમે માંદાં પડો છો ત્યારે, કે કાંઈ વેદના થતી હોય ત્યારે તે જોઈને તમારી દાઝ કોને આવે છે?

માખાપ કહે તે માથે ચઢાવવું, ને તેમના કહ્યામાં રહેવું.
તેમણે કાંઈ કામ કહ્યું હોય તો તેમના મોંઝાગળ કરવું, ને તે
ન હોય ત્યારે પણ કરવું.

પાઠ ૩૯.

માખાપના ગુણવિશે કવિતા.

અવસર	અમાપ	બરદાશ	દાસ
ટગમગ	ધડી	ઉમર	

દોહરા.

ટગમગ પગ ટકતો નહીં,

ખાઈ ન શકતો ખાજ;

ઉઠી ન શકતો આપથી,

લેશ હતી નહીં લાજ.

એ અવસર આણી દયા

ખાજકને માખાપ

સુખ આપે દુખ વેઠીને,

એ ઉપકાર અમાપ.

કોય કરે એવે સમે,

એ ધડી એ બરદાશ;

આખી ઉમર થઈ રહે,

તે નરનો નર દાસ.

પાઠ ૪૦.

બાવઝ.

શૂળ કુમતું પરડા નાઈડી આરા
પુઠીઆં તુરાશ કુંડ ઉતરડવું આળાં

બાવળનાં ઝાડ ઘણાં ખરાં કાળી ભોંયમાં નિપજે છે. એની શૂળો લાંબી લાંબી હોય, તે કોઈના પગમાં વાગે છે, તો ઘણી ઉંડી પેસી જાય છે. એનાં ફુલ પીળાં કુમતાજેવાં થાય છે, ને પછી શિંગો થાય છે, તેને પરડા કહે છે. તેનું ગામડાંમાં ગરીબ લોક અથાણું કરે છે, ને ઢોરને પણ ખવરાવે છે. બાવળનાં પાંદડાં આમલીનાં પાંદડાંથી ઝીણાં હોય. એ ઘણાં ઉંચાં થતાં નથી, ને એનો છાંયડો પણ પુરો મળે નહીં. બાવળનું લાકડું મજબુત હોય છે, તેથી ગાડાંના કામમાં ઘણું આવે છે. પૈડાંની નાઈડી, આરા, પુઠીઆં, એ સૌ બાવળના લાકડાનાં કરે છે. બાવળની સોટીઓનાં દાતણ કરે છે. એ ઝાડની છાલમાં તુરાશ રહેલી છે, તેથી કુંડમાં એનું પાણી ભરીને તેમાં ઢોરનાં ઉતરડી કાઢેલાં આળાં ચામડાં સાફ થવાને નાંખે છે. બાવળના થડમાંથી ગુંદર ઝરે છે, તેમાં ચિકારા ખહુ હોય છે.

પાઠ ૪૧.

શેખચલી.

તુરંગ બોહોળા ધુણાવવું માલિક
શેખચલી ગાડવો વેપાર

એ ક જણે ચૌરામાંથી ધીનો ગાડવો વેચાતો લીધો, ને ચાર

આના આપવા કરીને, એક રોખચલી કરીને મજુર હશે. તેને માથે તે ચઢાવ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં રોખચલીના મનમાં તુરંગ ઉઠવા માંડ્યા જે મજુરીના ચાર આના આવશે, તેની એક કુકડી લઈશ, અને તેનાં બચાં થશે, તે વેચીને એક બકરી લઈશ; તેનાં બચાંકચાં વધશે, તે બધાં વેચીને એક ગાય લઈશ, તે સાંજસવાર મજીને આઠ રોર દુધ તો દેશે, તેને રોજ વેચી વેચીને સારીપેઠે પૈસા એકઠા કરીશ.

પછી તેનાં વાછરડાં બોહોળાં થશે, તે વેચીને ઘણા રૂપિયા ઉપજશે, એટલે વેપાર કરવા માંડીશ, તેથી ઘણા રૂપિયા કમાઈશ. પછી હું પરણીશ. મારે એક છોકરો થશે. કોઈ વેળા તે આવીને મને કહેશે, બાપા, જન્મવાને ઉઠો, ત્યારે હું ડોકું ધુણાવીને કહીશ જે, હમણાં નહીં આવું. આવા વિચારમાં તેણે ખરેખરે માથું ધુણાવ્યું, તેથી ગાડવો નીચે પડીને કુટી ગયો. ત્યારે પેલા ધીના માલિકે એને બહુ મારવા માંડ્યો ને કહ્યું, અરે મુરખ, મારો ગાડવો કેમ ભાગ્યો? ત્યારે રોખચલી બોલ્યો, અરે ભાઈ, તારો તો ગાડવો ભાગ્યો, પણ માઈ તો આપું ધર ભાગ્યું.

પાઠ ૪૨.

ધર.—ભાગ ૧.

અણતર	માળી લેવું	ઓશરી	સાદું
*હાટડાં	ભોંયરૂં	છોવરાવવું	મોભ
વળીઓ	વાંસ	કાથો	

મારા રોઠનું ધર બંધાય છે, તે હું કાલે જોવા ગયો હતો.

* હાટડાં એટલે તાકાં.

ભોંયમાં પાયો નાંખીને તેઉપર ચણતર ચાલ્યું છે. મેં આગળ
જોયું હતું ત્યારપછી કરા ને પછીત તૈયાર થઈ. ટાંકું, કુવો,
પાણીઆરં, એ પણ થાય છે. હવે ઓરડામાં જાળીઓ
મુકવી રહી ગઈ છે તે મુકશે, અને હાટડાંને પણ મુકશે. મારા
કાકાને ઘેર તો ઓરડામાં ભોંયરં છે ; કોઈ વખત ભોંયરું હોય,
ત્યારે તેમાં વાસણકુસણ, ધરેણાંગાંઠાં સર્વે ભરે. રોઠના
ઘરની પરશાળ ને ઓશરી એ બેઉ મોટાં છે. હવે વરસાદના
દહાડા આવી તેથી ઝટપટ છાપરં * માળી લેશે. મોભ,
વળીઓ, વાંસ, કાથો, એ સર્વે આણી મુક્યાં છે. જાળીઆંનું
સાડું કુંભારજોડે આગળથી કરી રાખ્યું છે. ટાંકાની પાસે
ચોક રાખ્યો છે તે છોવરાવ્યો છે. એ ઘર બહુ રળીઆમણું છે.

—●●●—

પાઠ ૪૩.

ઘર.—ભાગ ૨.

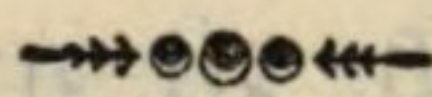
બીરાજવું મજગરા છજું ઓરસાં પાટડા
પાટીઆં સાગ †છોલાણું લુહાર

એ મારા રોઠના ઘરના આંગણમાં છુટ સારી છે, ને
આગળ મેડાઉપર કોઈ મજનું છજું મુકી દીધું છે. તે એવું
બીરાજે છે કે કંઈ મણા નહીં. તેને પાંચ તો બારીઓ છે.
તે છીંડીમાં પડે છે. એ ઘરને ઓટલા પણ સારા ઉંચા ને
પોહોળા છે. મેડો જડાયો છે, તેમાં પાટડા ને પાટીઆં

* માળી લેવું એટલે જાળીઆં ચઢાવવાં.

† છોલાણું એટલે છો દેવડાવેલી.

સાગનાં નાંખ્યાં છે. દાદરો ને નિસરણી એ પોહોળાં છે.
 વચ્ચે માળ ભીંતે ખુંટીઓ ને તાકાં થોડાં મુકાવ્યાં છે. ઘણાં
 તાકાં હોય, ને તેમાં દીવાનાં કોડીઆં મુકે, તો ભીંતે તેલના
 રેલા રેલા થઈ રહે છે. એ ઘરમાં બધું છોલાણું થઈ રહ્યું છે.
 ભોંય તળીએ, મેડે, ને છેક ત્રીજે માળે ચોરસાં દેવડાવવાનાં
 છે. બારી બારણાનાં કમાડ સુતારે તૈયાર કરી રાખ્યાં છે, તે
 હવે ચઢવશે. નકુચા, સાંકળો, મળગરાં, લુહાર કાલેજ
 આપી ગયો. આજ પાછો જઈને જોઈ આવીશ ને કેટલું
 કામ તૈયાર થયું.

પાઠ ૪૪.

ઘરવિશે કવિતા.

છાજવું	*ચુનાળાં	નીર	સુડા
મેના	કંઠેરા	દીંચકો	ખાટ
ગાલીયા	ભૂપતિ	ચિત્ર	

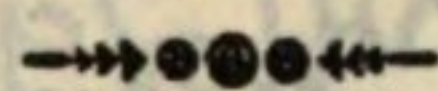
ભુજંગી છંદ.

છન્નં જાલીઆં માલીઆં ખૂબ જાણે,
 રૂડાં બારીએ બારણાં તો ખીરાણે,
 ઘડયાં પાણીઆરાં રસોડાં રૂપાળાં,
 ચણ્યાં ધંટથી ને દિસે છે ચુનાળાં. ૧
 તુટે કે ન ખુટે ભર્યાં નીર ટાંકાં,

* ચુનાળાં એટલે ચુનાનાં.

ખોંચે ખેંચીં પાણી વળી લોક વાંકાં,
 મોઢા બોલ બોલે સુડા શુદ્ધ મેનાં,
 જડ્યાં પીતળે પાંજરાં રંગી જેનાં. ૨
 બની બેઠકો ને કઠેરા અગારી,
 સુવા સેજુ ને હીંચકે ખાટુ ખાસી ;
 *ગલીઆ ખીછાવી ગમે તેવી રીતે,
 બલા બૂપતિનાં કીંધાં ચિત્ર ભીંતે. ૩

ક્ર૦ ૬૦ ડા૦

પાઠ ૪૫.

નાક ને મોહું.

સજડ

નસકોરાં

ડાયું

ભુકો

દાઢ

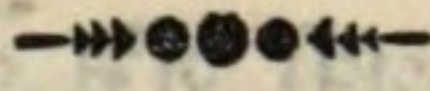
વાચા

નાકવડે સારી નરસી વાસની અખર પડે છે. નાકનો ઉપલો ભાગ હાડકાનો હોય છે, ને હેઠલો ભાગ પોચો હોય છે. નાકનાં બે કાણાં દેખાય છે, તેને નસકોરાં કહે છે.

મોંવડે ખાવાનું, ને બોલવાનું કામ ચાલે છે. હોઠ દાંતને બળવે છે, ને બોલવાના કામમાં ટેકો દે છે. દાંત બત્રીસ હોય છે, ને તે ડાચામાં સજડ હોય છે. આગળા દાંતને ધાર હોય છે, તેથી ખાવાનું હોય. તેના ઝીણા ઝીણા કડકા કરાય છે ; ને ઘંટીમાં જેમ દળાય છે, તેમ દાઢવડે તે કડકા અવાઈને તેનો ભુકો થાય છે. જીભવડે ખારો, તીખો, ગળ્યો, એવા સ્વાદ જણાય છે.

* ગાલીઆ.

માણસ જેમ બોલે છે તેમ જનાવરથી બોલાતું નથી, માટે માણસને વાચ્યા છે એમ કહે છે. જનાવરને એવી વાચ્યા નથી. જનાવર બોલવા જેવું કરીને ગળામાંથી જે સાદ કાઢે છે, તેનાં નામ જીદાં જીદાં છે. ઘોડો બોલતો હોય, ત્યારે કહેશે ખોંખારે છે ; ગાયબરોડે છે, ગધેડું ભુંકે છે, કુતરં બસે છે.

પાઠ ૪૬.

ખીજવું.

છેલાઈ પગરખી અડકટ પછડાઈને અંટવાઈને

એક રામલો કરીને છોકરો નિશાળેથી છુટીને ઘેર જતો હતો. તેને રસ્તામાં ખીજે છોકરે કહ્યું કે, તારી ચોટલી બહાર રહી છે, તે ખોટું દેખાય છે. એ તેં છેલાઈમાં રાખી છે કે અમથી? રામલાનો સ્વભાવ બહુ રીસાળ હતો, તેથી બોલ્યો, મારી ચોટલી બહાર રહી છે, તેમાં તારું શું ગયું? ખોટું દેખારો તો મને દેખારો. એટલે તેને ખીજ છોકરા લાલસાહેબ, લાલસાહેબ, કહીને ખીજવવા મંડ્યા. તેથી તેમને છુટી પાટી મારી. પણ પેલા ખશી ગયા, તેથી વાગી નહીં, ને એક ચોટલાના પગથીઆસાથે પછડાઈને ભાગી ગઈ. પેલા છોકરા વળી એને ખીજવવા મંડ્યા, ત્યારે એણે પગરખી છુટી ફેંકી તે છાપરાપર જઈ પડી, એટલે તો બહુજ ખીજવાઈને તેમની વાંસે દોડ્યો. એવામાં સામેથી એક ગાય દોડતી આવી, તેની અડકટમાં અંટવાઈને ખાખોચીઆમાં પડ્યો, તેથી લુગડા બગડ્યાં, ને પગ ભાગ્યો. ઘણીક વારે એનાં માખાપને ખખર થઈ, તે આવીને તેડી ગયાં. ઓસડ કરતાં ઘણે દહોડે સાઈં થયું. જે ખીજવાય તેના એવા હાલ !

પાઠ ૪૭.

કુતરું.

અદેખાં અવતરવું *ગેલ
ખારીલાં કુરકુરીઆં ભોટીલાં

કુતરાને ચાર પગ ને ૧૮ આંગળાં હોય છે. તેની પુછડી વાંકી હોય છે. જે માણસ આડો હોય, અને કોઈની સારી શિખામણુ પ્રમાણે ન ચાલે, તો તેને કહે છે કે, કુતરાની પુછડી વાંકીની વાંકીજ. કોઈ અજાણ્યા માણસને દેખે કે કુતરો ધુરકવા માંડે છે, ને પાસે આવે એટલે ભસવા માંડે, ને લાગ આવે તો બચકું પણ ભરે. કુતરાં બહુ અદેખાં તથા ખારીલાં હોય છે. એક ફળીઆનું કુતરું ખીજ ફળીઆમાં ગયું હોય, તો તે ફળીઆનાં સઘળાં કુતરાં એકઠાં થઈને તેને કાઢી મુકે, ત્યારે જંપે. કુતરાં જ્યારે ખીએ, ત્યારે પુછડી પાછળા બે પગ વચે ધાલી દે, અને રાજી હોય ત્યારે પુછડી હલાવે. કુતરાનાં બચાંને કુરકુરીઆં કે ભોટીલાં કહે છે. તે આંધળાં અવતરે છે; દરા ખાર દહાડાકેડે તેની આંખો ઉઘેડે છે. કુરકુરીઆં નાનાં હોય ત્યારે બહુ વહાલાં લાગે છે. તે છોકરાંની સાથે બહુ ગેલ કરે છે.

પાઠ ૪૮.

છોડવા.—ભાગ ૧.

ખીલવું

અંગ

છોડવાનાં જુદાં જુદાં કેટલાં અંગ છે, તે તમે જાણો છો?

* ગેલ એટલે લાડ કરે છે.

પેલો એક છોડ ઉખેડી લાવો, જોઈએ વાર, તમને શું શું માલમ છે.

આ તો ભોંયમાં દટાઈ રહ્યું હતું તે મુળીદં, પણ પેલા ક્રીણા વહે, જેની વેતે ઝાડ પાણી ચુસે છે, તે ક્યાં છે? તે તો કંઈ દેખાતા નથી? તે નરી આંખે દેખાય નહીં; તે જોવાના તો કાચ હોય છે, તેમાંથી જોઈએ, ત્યારે નજર આવે. પણ મુળીઆંવિના ખીજાં કોઈ અંગનાં નામ તમને આવડે છે? હા, આ રાતું રાતું દેખાય છે, તે થડ, ને એમાંથી ડાળાં ફુટેલાં છે. તેપર પાતરાં ઉગેલાં છે. વાર, આ પાંદડાંની વચ્ચે લાંબુ ગોળ શું દેખાય છે? એ કળી છે. એ ખીલશે ત્યારે એનું ફુલ થશે. જુઓ, આ ફુલ. એનો રંગ પીળો છે. પણ એનાં ખી તો કંઈ જણાતાં નથી? હમણાં તે ખી રોનાં હોય? જ્યારે ફુલ ખરી જાય ત્યારે ખી બંધાય. હજી એને ખી આવતાં તો વાર; પણ મારીપાસે થોડાં રાખેલાં છે, તે હું તમને બતાવું. જુઓ, એ મરીના દાણાંજેવડાં મોટાં છે, એને વાવીએ તો છોડ થાય.

પાઠ ૪૯.

છોડવા.—ભાગ ૨.

લાગલાગટ

ખસખસ

ફણગો

બધાં ઝાડને ખીઆં હોય છે. વાર, ત્યારે પેલા વડનું ખી કેવડું હશે? એ ઝાડ તો મોટું હોય છે, ત્યારે એનું ખીએ મોટુંજ હશે તો? ના, એને તો ટેટા થાય છે. પણ એ કંઈ વડનું ખી ન હોય, એ તો એનું ફળ. જેમ જાંબુ ને ખોર એ ફળ છે, ને તેમાંથી જે ફળીઓ નિકળે છે તે ખી, તેમ ટેટાને

ભાગતાં એમાં જે ખસખસ જેવડા ઝીણા ઝીણા દાણા નિકળે છે, તે વડનાં ખી.

ખીને ભોંયમાં રોપીએ, ને પાણી સીંચીએ, તો એક બે દહોડે તે પોચું થાય, ને તેમાંથી મુળીઉં નિકળે તે જમીનમાં રહે, અને ફણગો ફુટે તે ઉપર આવે, તેને બે પાંદડાં હોય છે.

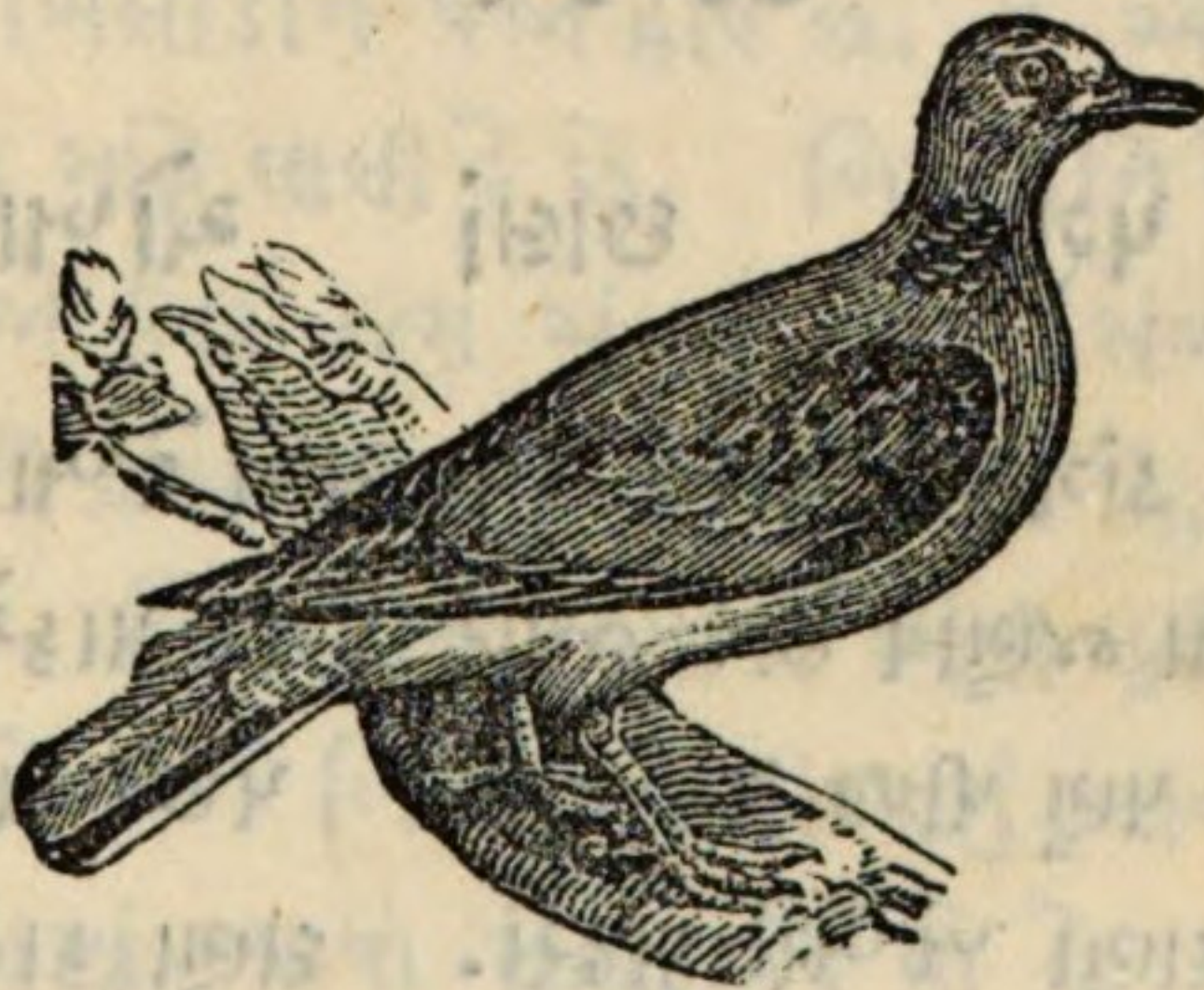
તે ફણગો થોડા દિવસમાં વધીને મોટો થાય છે, ને તેને ખીજાં પાંદડાં આવે છે. પછી કળી બેસે છે, તેમાંથી ફુલ ખીલે છે, ને ફુલમાંથી ફળ બંધાઈને તેમાં ખી પેદા થાય છે.

વાલ કે વટાણા વાત્રીને થોડા દિવસમુધી લાગલાગટ બે બે કરતે, એટલે ઉપલી વાત તમને વધારે સમજશે.

પાઠ ૫૦.

કબુતર અને કીડી.

બેહેળો

ઉપકાર

બદલો

ઝાંપ

તેડે

ચટકો

આજર

એક તરશી કીડી બેહેળાઉપર પાણી પીવાને ગઈ હતી. તે ઘણા પાણીમાં પડીને તણાતી ચાલી ; તે એક કબુતરે દીડી,

અને તેને દયા આવી, તેથી ચાચેવતી ઝાડનું એક પાંદડું તોડીને પાણીમાં નાંખ્યું તેને વળગીને પેલી કીડી તેડે આવી. પછી એક દિવસ એવી વાત થઈ કે, તેજ કચ્છતર એક ડોકાણે બેઠું હતું, તે ન જાણે એમ એક વાઘરી તેઉપર ઝાંપ નાંખતો હતો. તે કીડીએ જાણ્યું એટલે તે વખતજ જઈને કચ્છતરને પગે ચઢકો ભર્યો, તેથી તે ઝટ લેઈને ઉડી ગયું. એ વાતઉપરથી સમજવું જ, ખીજા ઉપર ઉપકાર કરતા રહેવું, અને કોઈએ આપણાઉપર ગુણ કર્યો હોય, તો તે મનમાં રાખીને લાગ આવે, ત્યારે બદલો વાળવાને ચુકવું નહીં. એવું કીધાથી પરમેશ્વર રાજી રહે છે, લોકમાં આખર વધે છે, ને આપણું સારું થાય છે.

પાઠ ૫૧.

ડાંગર.

કારડા પરાળ છાલાં ઓખા તર

વાહ! પેલા ડાંગરના કારડા કેવા સારા દેખાય છે! તે કેવા લીલાછમ સરખા જણાય છે! જ્યારે ડાંગર પાકશે, ત્યારે એવા લીલા નહીં રહે, પણ પીળા થઈ જશે. પછી કાપીને ઘેર લઈ જશે, તેમાંથી દાણા ખંખેરી કાઢશે. દાણા કાઢી લીધા પછી જે રહે છે તે પરાળ કહેવાય છે, એ ઢોરના ખાધામાં આવે છે. એ દાણા એવા ને એવા કંઈ ખવાશે નહીં, પણ બરડીને છાલાં કાઢી નાંખે, અને પછી તેને ખાંડે, ને ઝાડકે ત્યારે ઓખા નિકળે, તે રાંધીને ખવાય. હવે ડાંગર કોણ નિપજાવે છે? શું એ ખેડુત નિપજાવે છે? ના, તે તો જમીન ખેડીને

તર વાવે છે ; પણ તેમાં દુધ ભરાય છે, દાણા અંધાય છે, ને પાકે છે, એ બધું કાંઈ ખેતરવાળો કરે છે? ના, એ તો ખેડુતથી થતું નથી. એ કોણ કરતું હશે? એ બધું કરનાર ઈશ્વર છે. ત્યારે જે ઈશ્વર આપણે માટે એટલું બધું કરે છે, તેનો ભારે પાડ માનવો જોઈએ.

—●●●—

પાઠ ૫૨.

બિલાડું.

માંજરી ધીઆળું તળપ તીણું લુખું

બિલાડીને ચાર પગ, પુછડી, ને ઘણા તીણા નખ હોય છે. એના પગ મેલા હોય, ત્યારે તે જીભવડે ચાટી ચાટી ચોખ્ખા કરે છે. કેટલાંક છોકરાં ગંદાં રહે, તેના કરતાં તો બિલાડી કેવી સમજી ! બિલાડીને પંજા હોય છે, તે એનાં બચાઉપર ફેરવે, ત્યારે નખ માંહે ધાલી દે છે. બિલાડીને ને ઉંદરને ઘણું વેર હોય છે. જો ઉંદર જરા ચું ચું કરતા સંભળાય, તો તે ડોકાણે હજવે હજવે જઈને તળપ મારીને પકડે છે, તે વેળા નખ બહાર રાખે છે. બિલાડીની આંખ એવી ફરી છે કે તેને અંધારે પણ સુઝે. જે બિલાડીને ધીઆળું આવાની ટેવ હોય, તેની આગળ લુખું આવા મુખું હોય તો તે આવાની નહીં, પણ જરા એ ધીનો હાથ દીધો હોય તો તરત આવા માંડે.

ઉંદર ઘરમાં થયા હોય, ને બિલાડી પાળી હોય તો ઘરમાં બિગાડ થતો રહે. બિલાડી એનાં બચાંને એક ડોકાણેથી બીજે ડોકાણે મોંમાં ધાલીને લેઈ જાય છે, પણ ત્યારે જરાએ દાંત લાગવા દેતી નથી.

પાઠ ૫૩. ખીકણ છોકરો.

ખીકણ

એક છોકરો ઘણોજ ખીકણ હતો. માણસથી એ ખીએ ને જનાવરથી એ ખીએ. ઘરમાં કોઈ અજાણું માણસ આવે કે માની સોડમાં ભરાઈ જાય. બોલાવે તો બોલે પણ નહીં. કોઈની સામું એ જીએ નહીં. ઉંદર કે ચકલી દેએ તો ખીએ. ગાય કે બકરી દેએ કે માને બાઝી પડે. કુરકુરીઆં જીએ તો નાસી જાય. એક દહાડે તે નિશાળે જતો હતો, ત્યારે રસ્તામાં એક નાનું કુરકુરીઉં ગેલ કરતું કરતું તેની જોડે રમવા આવ્યું, એટલે પેલો છોકરો ખીને નાહો. કુરકુરીએ જાણ્યું કે એ મને જોડે તેડી જાય છે, માટે તે પણ પાછળ દોડ્યું. ત્યારે એ છોકરો વધારે ગભરાયો, તેથી કાદવમાં પડી ગયો. આજે ડીલે ને બધે લુગડે કાદવ કાદવ થઈ ગયો. મોંમાં, નાકમાં, આંખોમાં, બધે કાદવ ભરાયો. પડ્યો પડ્યો રડે, પણ કાદવમાંથી નિકળાય નહીં. રસ્તે જનારા લોકે મળી તેને હાડ્યો, ને ઘેર મુકી આવ્યા. તે દહાડા પછી એ છોકરાએ ખીવાની ટેવ છોડી દીધી.

પાઠ ૫૪.

મીઠું.

દરીઓ

રાશ

અગર

અગરીઓ

ક્યારા

ઉસરડવું

દરીઆ કાંઠે ડાંગરના ક્યારા જેવા મોટા પોહોળા ખાડા કરીને

તેમાં દરીઆનું પાણી લે છે. પછી તે પાણી સુરજને તાપે કરીને સુકાઈ જાય, એટલે તેમાં તળીએ મીઠાનું પડ બંધાઈ રહે છે. તે બહાર કાઢીને તેના મોટા ઢગલા કરે છે, તે મીઠાની રાશ કહેવાય છે.

જે ડેકાણે મીઠું પાકે છે તેને અગર કહે છે, અને મીઠું પકવનારને અગરીઆ કહે છે.

મીઠાના રાશ ચોમાસામાં ધોવાઈ ન જાય, તેટલા માટે તેના પર મટોડી ઢાંકે છે, અને કેટલેક ડેકાણે તો તેના પર ઘાસ નાંખીને બાળે છે, તેથી ઉપર પડ બંધાઈ જાય છે.

કેટલેક ડેકાણે તો કુવા એવા ખારા હોય છે કે ઉપર કહ્યું તે રીતે ખારામાં તેનું પાણી ભરીને સુરજને તાપે સુકાવા દે છે, તો તેને તળીએ મીઠું બંધાય છે. પછી તેમાંથી મીઠું ઉસરડી કાઢીને બહાર ઢગલા કરે છે.

પાઠ ૫૫.

થોડે થોડે ભણીએ તો આવડે.

પ્રમાણે

ભણીગણી

કોથળો

ઓહો! આ કેવો મોટો કુવો! એટલો મોટો કેમ બોધાયો હશે? સાંભળો હું કહું. થોડો આજ બોલે, વળી થોડે કાલે, થોડે પરમદહાડે, એમ રોજ બોધતાં કુવો થયો.

રોશીને નાકે પેલું ઘર કેવડું મોટું છે! જુઓ. ત્રણ તો એને મેડીઓ છે; પંદરેક તો બારીઓ છે; એના કરા કેવા હંચા છે! એ બાંધવામાં ઇંટો તો બહુજ ખર્ચી હશે! કડીઆએ એટલી ખર્ચી કેમ ચણી હશે! સાંભળો, પેહેલી એક ઇંટ મુકી, પછી

ખીજી મુકી, પછી ત્રીજી, એમ એકે એકે આખી ભીંત ચણી.

જુઓ, આ ઘઉંનું ગાડું આવે છે. ઓહો ! એમાં કેટલો ભાર ભર્યો છે ! એટલો બધો ભાર ગાડામાં કેમ ભર્યો હશે ! એકી વારે ભરવા માંડ્યો હોત તો તે કદી ન ભરાત. એક વાર એક કોથલો મુક્યો, પછી ખીજી, એમ એકે એકે મેલેલા.

જો એમ સેહેલથી પેલો કુવો ખોદાયો, ધર ખંધાયું, ગાડું ભરાયું, તો તમે પણ એજ રીતે વિદ્યા ભણો, એટલે એક વાર એક પાઠ ભણો, પછી ખીજી વાર ખીજી ભણો, એમ એકે એકે શિખશો તો ભણીગણી ડાહ્યા થશો.

પાઠ પદ.

થોડે થોડે ભણવાવિશે કવિતા.

પંથ

પાણ

લહીઓ

ખર

એધાણ

છેદાય છે.

દોહરા.

ભણતાં પંડિત નિપજે,

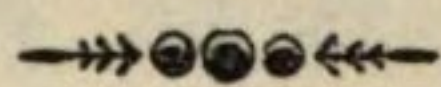
લખતાં લહીઓ થાય ;

ચરચાર ગાઉ ચાલતાં

લાંઓ પંથ કપાય. ૧

પોપટ પણ અભ્યાસથી
 શિખે બોલતાં બોલ ;
 કાયર થઈ આજસ કરે,
 તે નર ખરને તોલ. ૨
 કુવાઉપરના કઠણ જે
 પાકા કાળા પાણુ,
 દોરડીએ છેદાય છે,
 એ લેવું એધાણુ. ૩

૩૦ ૬૦ ૩૧.

પાઠ ૫૭.

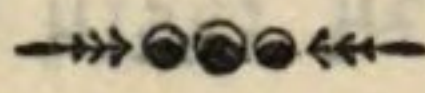
ધાતુ.—ભાગ ૧.

જંગલ જસત સીસું કાટ

ધાતુઓ ઘણી જાતની થાય છે; જેમ, સોનું, રૂપું, તાંબું, લોહું, સીસું, જસત, અને કલઈ. એમાંની ઘણી ખરી તો રોજ આપણા દીકામાં આવે છે. ધાતુઓ ભોંયમાંથી ખોદી કાઢે છે. નરી ધાતુ તો જવલેજ નિકળે છે, પણ માટી અથવા પથરાસાથે મળેલી હોય છે. એવી માટી કે પથરા ભોંયમાંથી નિકળે તેને ખાંડીને ધુએ ને દેવતામાં ગાળે, તેથી મટોડી ખટોડી વળગેલી હોય તે નિકળી જાય, અને ચોખ્ખી ધાતુ રહે.

ખીજી ઘણી ખરી ચીજો કરતાં ધાતુઓ તોલમાં ભારે હોય છે. સોનું ઉપરકહેલી બધી ધાતુ કરતાં ભારે છે. ધાતુપર મેલ કે કાટ ન હોય, ત્યારે તે ચળકતી હોય. સોનારૂપાપર કાટ ચઢતો નથી. પણ રૂપાને માંજીને સાફ ન રાખે તો વહેણું ઝાંખું પડી જાય છે. સોનું એ ઝાંખું તો પડે, પણ છેક

રૂપા જેટલું નહીં. કલઈ અને સીસું વેહેલું વેહેલું કઢાતું નથી, પણ લોઢાને અને તાંબાને તો ઝટ દેહને કાટ વળે છે. તાંબાના કાટને જંગાલ કહે છે. એ જંગાલ ખાધામાં આવે, તો મરી જવાય. કેટલીક ધાતુ કઠણ અને કેટલીક નરમ હોય છે. લોઢાકરતાં તાંબું નરમ, અને તાંબાકરતાં સોનું નરમ, પણ છેક સીસાના જેવું નહીં.

પાઠ ૫૮.

ધાતુ.—ભાગ ૨.

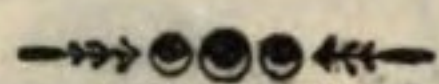
ગદીઆણો ઓગળવું વરક પતરાં તાર

ખદી ધાતુને ટીપી ટીપીને પાતળી કરે તો પતરાં થાય, અને તેથી વધારે ટીપે, તો કેટલીક ધાતુના તો ઘણા પાતળા વરક થાય છે. સોનાના વરક તો એવા પાતળા થાય છે જે રાઈ જેટલી સોનાની રજ હોય, તો તેનો કાગળના તાવ જેટલો મોટો વરક ટીપીને કરે છે.

ધાતુના તાણી તાણીને ઝીણા તાર કરે છે. સીસામાં અને કલઈમાં એટલી ચિકાસા નથી કે એના તાર કંઈ કામ આવે. સોનું, તાંબું, અને લોહું એ ત્રણના તાર તો ઘણા ઝીણા થાય છે. લોઢાના તાર તો વાળથી પણ પાતળા થઈ શકે છે. એક ગદીઆણો સોનાનો તાર પાંચ ગાઉ જેટલો લાંબો કરીએ તો થાય.

તાપથી ધાતુઓ ઓગળી જાય છે. સોનું કે લોહું ઓગળવાને મસ તાપ જોઈએ, પણ સીસાને અને કલઈને તો જરા આંચ લગાડીએ, કે તરત તેનો રસ થઈ જાય.

હવે યાદ રાખજો જે ફેટલીક ધાતુ નરમ અને ફેટલીક કઠણ છે ; ફેટલીકને કાટ લાગે છે, અને ફેટલીક કટાતી નથી ; ફેટલીક ચિકણી છે, અને ફેટલીક નથી ; પણ બધીએ ચળકતી અને ભારે છે. દેવતાપર મુકીએ, તો બધી ઓગળી જાય છે. બધીના પતરાં અને તાર પણ થઈ શકે છે.

પાઠ ૫૯.

ડોસો ને તેના દીકરા.

અચંબો

છેડવું

એક ડોસાને પાંચ દીકરા, પણ તેમનામાં પુરો સંપ નહોતો. જ્યારે તે મરવા પડ્યો, ત્યારે તેણે પેલા છોકરાને કને બોલાવીને બેસાડ્યા, ને એક પાતળી લાકડીઓની ભારી મંગાવીને અકેક જણને કહ્યું, આ ભારી તમે ભાગો, પણ કોઈથી તે ભગાઈ નહીં, તેથી પેલા બહુ ઝાંખા પડી ગયા. પછી પેલે ડોસે કહ્યું કે, હવે એ ભારી છોડી નાંખો, ને અકેક જણ અકેક લાકડી ઉપાડીને ભાગો. એવું કહ્યું, એટલે તો ઝટ ભાગી ગઈ. પેલા છોકરા ઘણા અચંબો પામ્યા, ને આપને એમ કરવાનું કારણ પુછ્યું. ત્યારે બોલ્યો કે, એ બધી લાકડીઓ એકઠી હતી, તેથી તેમાં બળ ઘણું, માટે આખી ભારી તમારાથી ભંગાઈ નહીં. પણ અકેક લાકડી જ્યારે જુદી પડી, ત્યારે ખીજી લાકડીઓના બળનો એને ટેકો જતો રહ્યો, માટે તે એકલી પડી તેથી ઝટ ભાગી ગઈ. એમજ તમે જો સંપસંપીને રહેશો, તો તમને કોઈએ છોડી નહીં શકે ને તમારા દહાડા સુખમાં જશે.

૫૧૬ ૬૦.

વાંદરું.

ટીખળી અટક્યાળાં અડપલાં નિરાંત ગલોફાં

વાંદરાં ટીખળી ને અટક્યાળાં જનાવર હોય છે. તે કુદે છે, નાચે છે, છાપરે છાપરે ભુસકા મારે છે, ને વખતે અડપલાં કરે છે. વાંદરાંના પગ આપણા જેવા નથી હોતા, હાથ જેવા હોય છે.

વાંદરાં ઘણી જાતનાં હોય છે. કેટલાંક કાળા મોંનાં હોય છે. કેટલાંક રાતા મોંનાં હોય છે, તેમને માંકડાં કહે છે. કાળા મોંનાં વાંદરાંકરતાં રાતા મોંનાં વાંદરાં આરીલાં બહુ હોય. વાંદરાં વગડામાં બહુ રહે, પણ ગામમાં પણ આવે, ને લાગ આવે તો ઘરમાં કે અગારીમાં કંઈ જાણુસ ઉઘાડી પડી હોય, તે આઈ જાય. દાણા સુકવ્યા હોય તો મુઠીએ મુઠીએ મોંમાં ઓરીને બે ગલોફાં ભરી લે, પછી છાપરે કે અડઉપર જઈને

નિરાંતે બેઠું બેઠું ખાય. વાંદરાં ચીડાય ત્યારે માણસના સામાં થાય છે. કેટલીક જાતનાં વાંદરાંને પુછડીઓ હોતી નથી. પણ જેને હોય છે તેને લાંબાં પુછડાં હોય છે. તે ઝાડની ડાળને વીંટાળીને પછી તે ઉપર પોતાનાં આખાં શરીર લટકાવીને હીંચકા ખાય છે.

૫૧૬ ૬૧.

બે બાઈડીઓ ને છોકરો.

ચંડાળ

ઈનસાફ

દશા

શાહેદી

અરે

ગજેપડુ

એક છોકરાને માટે બે બાઈડીઓને વઢવાડ થઈ. એક કહે કે એ મારો છે, અને બીજી કહે કે, મારો. એ વાતનો કોઈ શાહેદી નહોતો. પછી તે બે જણીઓ રાજપાસે ફરી-આદ કરવા ગઈ. રાજાએ બેની વાત સાંભળી લેઈને એક સિપાઈને બોલાવ્યો, ને કહ્યું કે, આ છોકરાના બે કડકા ખરાબર કરીને અંકેક જણીને અંકેકો આપ. આ હુકમ સાંભળીને એક તો છાનીમાની બોલ્યાવિના ઉભી રહી, પણ બીજીએ તો બુમે બુમ પાડીને કહ્યું કે, રાજા સાહેબ, મારા છોકરાના કડકા કરાવશો માં; જો આવોજ ઈનસાફ હોય, તો મારે એ છોકરો નથી જોઈતો, હું એના ઉપરથી મારો હાથ ઉઠાવું છું. આ વાત ઉપરથી રાજાએ વિચાર્યું કે એ છોકરો એનો છે, કેમકે બીજીના મનમાં કશી અરે હોય એવું જણાતું નથી. પછી પેલો છોકરો તેની ખરી માને હવાલે કર્યો, અને પેલી બીજી ગજેપડુ બાઈડીને રિક્ષા કરીને ગામમાંથી કાઢી મુકી. જે કોઈ બીજાને ગજે પડે તેની આ દશા થાય.

પાઠ ૬૨.

વેળા.—ભાગ ૧.

અઠવાડીઉં

મેહેતાજી.—હરીલાલ, વાર કેટલા છે, તેનાં નામ તમને આવડે છે ?

હરીલાલ.—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુકર, અને શનિ, એવા સાત છે.

મેહેતાજી.—ઠીક, સરત રાખો, એ સાત મળીને અઠવાડીઉં કહેવાય, પણ એ બધા ગણાય કેમ તે તમે જાણો છો ?

કેશવલાલ.—હા. આજ સોમવાર, કાલે મંગળવાર, પરમ દહાડે બુધવાર, પેલે દહાડે ગુરુવાર, પાંચમે દહાડે શુકરવાર, છઠે શનિ, અને સાતમે દહાડે રવિવાર.

મેહેતાજી.—પણ દહાડો તમે કોને કહો છો ?

કેશવલાલ.—સવારથી સાંજ સુધી એક દહાડો, વળી બીજે દહાડે સવારથી સાંજ સુધી બીજો દહાડો, એ પ્રમાણે દહાડો ગણાય.

મેહેતાજી.—તમારા કહેવા પ્રમાણે તો સવારથી તે સાંજ-સુધી દહાડો, ત્યારે રાત રોમાં ગણાય ?

હરીલાલ.—કેશવલાલે તો ખોટું કહ્યું. રાત પણ વારમાંજ ગણવી જોઈએ, જુદી તો કેમ ગણાય ?

મેહેતાજી.—ઠીક, ત્યારે ધ્યાનમાં રાખો કે આજની સવારથી તે આવતી કાલની સવાર સુધી, એટલે આજનો દિવસ ને રાત મળીને, એક દહાડો કે એક વાર ગણાય. તેમજ આવતી કાલની સવારથી તે પરમદહાડાની સવારસુધી બીજો વાર. એ રીતે દહાડો રાત મળીને એક વાર અથવા એક દહાડો ગણવો.

૫૫૬ ૬૩.

વેળા.—ભાગ ૨.

પોહોર

મહીનો

મેહેતાજી.—દહાડો એટલે શું, અને વાર કેમ ગણાય, તે તો તમે સમજ્યા, પણ પેહેલો પોહોર અને પાછળો પોહોર એટલે શું તે તમે જાણતા નહીં હો.

હરીલાલ.—તે તો હું જાણું છું. સવાર હોય ત્યારે મારો બાપ પેહેલો પોહોર કહે છે, અને સાંજ પડવા માંડે ત્યારે પાછળો પોહોર કહે છે.

મેહેતાજી.—એ તો જરા ખરું છે, પણ હું તમને એની વધારે સમજણ પાડું. સુરજ ઉગે ત્યારથી બપોરે છેક માથે આવે ત્યાંલગીમાં બે પોહોર ગણે છે, અને બપોરપછી છેક સુરજ આથમે ત્યાંલગીમાં બીજા બે પોહોર, એટલે આખા દહાડાના ચાર પોહોર. તેજ પ્રમાણે પાછા રાતના ચાર પોહોર. બંને મળીને આઠ પોહોર. રાતના પેહેલા બે પોહોરને પેહેળી રાત ને પાછળા બેને પાછળી રાત કહે છે. સુરજ આથમ્યાપછી બે પોહોરે મધરાત થાય.

મેહેતાજી.—હરીલાલ, ત્યારે પખવાડીઉં રોને કહેતા હશે?

હરીલાલ.—જેમ સાત દહાડાનું અઠવાડીઉં તેમ પંદર દહાડાનું પખવાડીઉં. તું જાણે છે, કેશવલાલ, મહીનાનાં પખવાડીઆં કેટલાં?

કેશવલાલ.—એ. બાર મહીનાનું વરસ થાય, કેમ મેહેતાજી સાહેબ?

પાઠ ૬૪.

વા.

શીશી વા બક્ષારો

વીંજણો વાયરો પવન

આપણે ભોંયરામાં કે બારણાં વાસીને ઓરડામાં બેઠા હોઈએ તે વખત બક્ષારો થતો હોય, ત્યારે આપણે વીંજણો હલાવીએ છીએ ; તેમ કરતાં આપણા શરીરઉપર કંઈ આવતું જતું જણાય છે, તેને આપણે દેખતા નથી, તોએ તે આપણા શરીરને લાગે છે, એને વા, વાયરો, કે પવન કહે છે. જે હાલ્યાથી વાયરો થયો, તે થીર હોય, ને હાલે ચાલે નહીં ત્યારે તેને વા કહીએ તો ચાલે. એ વા જ્યાં જોઈએ ત્યાં છે. જ્યાં ખાલી જગા હોય ત્યાં એ ભરેલો હોય છે. આપણાં શરીરમાં, ભોંયરામાં, પેટીમાં, લોઠામાં, સોમાં રહે છે ; ને તેમાં જ્યારે ખાજું કંઈ ભરે છે ત્યારે તે બહાર નિકળી જાય છે. ખાલી લોટો પાણીની તાંબાકુંડીમાં બોળ્યો હોય, તો માંહે પાણી જેમ જેમ ભરાતું જાય છે, તેમ તેમ લોટામાંનો વા નિકળતો જાય છે. પણ લોટો ઉંધો માંહે ધાળ્યો હોય, તો તેમાંનો વા નિકળવા પામતો નથી, તેથી તેમાં પાણી ભરાતું નથી. લોટાને બદલે કાચની શીશી ઉંધી પાણીમાં દબાવી હોય, તો માંહે પાણીથી ચઢતું નથી તે દેખારો.

પાઠ દુપ.

કાન.

લેહેરો

ધ્રુજવું

જુગતી

ઈશારત

ગતિ

પ્રવાહી

નાદ

સાદ

આગળ વાના પાઠમાં આવ્યું જે તે હલાવ્યો હાલે છે, ને બધે ડેકાણે છે. વા પ્રવાહી છે, માટે જેમ પાણીમાં પથરો નાંખીએ, ત્યારે તેમાં લેહેરોનાં કુંડળાં ઉપરાઉપરી થવા માંડે છે, ને તે લેહેરો છેટેના પાણીને હલાવે છે, તેથી ત્યાં હાથ રાખ્યો હોય, તો તેઉપર અથડાય છે, તેમજ નગારાંઉપર ડાંડીઓ ઢાકીએ, તો તે નગારાનું આમકું થરથર ધ્રુજે છે, તેને લીધે વા હાલે છે, અને કાનમાંનો વા માંહેની આમડીઉપર અથડાય છે, તેથી આપણને માલમ પડે છે કે ફૂલાણાનો નાદ કે સાદ થયો. કાનના માંહેલા ને બહારના ઘાટમાં પરમેશ્વરે ધણી જુગતી કરેલી છે.

જેથી કશું સંભળાતું નથી, તેને બેહોરાં કહે છે. કેટલાંક માણસને ઘરડપણ આવે છે, ત્યારે તેમના કાન બેહોરા થાય છે. કેટલાંક માણસ જેમ જન્મથી આંધળાં હોય તેમ કેટલાંક બેહોરાં હોય છે, ને એવાં જન્મબેહોરાં હોય તે મુંગાં પણ હોય. એવાં માણસને વાંચતા શિખવે છે, તો આવડે છે, પણ તે મનમાં વાંચે છે, કેમકે મોઢે તો બોલાતું નથી. આંગળી-ઓવડે ઈશારતમાં વાત કરતાં શિખવ્યું હોય, તો તે પણ તેમને આવડે અરે.

પાઠ ૬૬.

કાગળ.

ટાટ	ખેલ	સાહેબખાની	ફટકડી
કાગદી	ધા	ડોવી દેવું	ચાળણી
ધુંટવું	તા	તાવ	

જીનાં ટાટ બહુ કામનાં છે. લખવાના કાગળ એના થાય છે. જીનાં ટાટને ચુનાના પાણીમાં પલાળી રાખે છે. થોડા દહાડા પછી તેને ખૂબ ખાંડી ખાંડીને ઝીણું કરે છે. પણ તે મેલાં બહુ હોય, માટે સાચુ મેળવીને ધોવાં પડે છે. ધોયા કેડે તેનો સફેદ માવો થાય છે, તે પાણીમાં ડોવી દે છે. પછી ઝીણી સળીની ચાળણી તેમાં જરા વાર બોળી રાખીને કાઢે છે, તેથી તેઉપર પેલો માવો ફરીને કાગળ બંધાય છે. એ કાગળઉપર જો આપણે લખીએ તો લખાય નહીં, કેમકે તે ઘણા કકરા, ને કુટી નિકળે એવા હોય છે. તેને લીસા ને લખાય એવા કરવાને સારૂ ઘઉંની ખેલ અને ફટકડી પાછને સારીપેઠે ધુંટે છે.

એવા તૈયાર કરેલા કાગળ કાગદી વેચે છે. એક આખો કાગળ તે તા, કે તાવ કહેવાય. એવીશ તાવનો એક ધા. ગુજરાતી કાગળો ઘણી જાતના થાય છે; ઘણા સારા ને ઉંચા તે સાહેબખાની કહેવાય છે.

જીના કાગળના પણ કાગળ બને છે અને તે બનાવવાનું તો સહેલું છે. તેને પલાળીને ધુએ કે માવો તૈયાર થાય. તેમાંથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કાગળ પાડે છે.

પાઠ ૬૭.

મુરખાઈ.

દેશાવર	ઝળઝળીઆં	અભણ	મથાળું
ફાળ	ઢોઢ મોઢ	નામું	

કોઈ એક બાઈડીના ધણીએ તેના ઉપર દેશાવરથી કાગળ મોકલ્યો. તે કાગળ લેધને પેલી બાઈ એક જાણ સારાં લુગડાં પેહેરીને જતો હતો, તેની પાસે વંચાવવા આવી, ને તેના હાથમાં પેલો કાગળ આપ્યો. એણે તે ઉખેડીને મથાળેથી તે ડેઠ છેડાલગણ જોધને પછી ધણું રોવા માંડ્યું. તે ઉપરથી પેલી બાઈડીને તો ફાળ પડી, કે રખેને કંઈ માઠી ખખર આવી હોય. એની આંખમાં પણ ઝળઝળીઆં ભરાઈ આવ્યાં, ને પેલાને કહ્યું, ભાઈ, એમાં શું લખ્યું છે, તે ઉકેલીને મને સમજાવો તો ખરા. કેમ રમ્યો છો? ત્યારે પેલો બોલ્યો, બાપા, હું તારો કાગળ વાંચીને નથી રોતો, હું તો મારી મુરખાઈને રોઉં છું, જે આટલો કાગળ વંચાય એટલું એ હું ભણ્યો નહીં, ને ડોઢમોઢ રહી ગયો. કહેવત છે કે “ભણે ગણે તે નામું લખે, ને ન ભણે તે દીવો ધરે” એ ખરું છે. એ મને નકી થયું. આ ઉપરથી છોકરાંને સમજી રાખવું ઘટે છે કે જે મુરખ અભણ હોય, તેને પછવાડેથી કેવું લાજી મરવું પડે છે, ને પસ્તાવો થાય છે.

પાઠ ૬૮.

મુરખાઈવિશે કવિતા.

અભિમાન

સરદાર

રાય

હર

નિશાની

અસાર

વેહેમ

બકવું

દોહરા.

મુરખ માથે શીંગડાં

નહીં નિશાની હોય ;

સાર અસાર વિચાર નહીં,

જન તે મુરખ જોય.

અક્ષર એક ન આવડે,

હર અભિમાન અપાર,

જગમાં તેને જાણવો

સૌ મુરખ સરદાર.

વેહેમ ભરી વાતો વડી

બહુ બહુ બકતો જાય,

શિખામણ નહીં સાંભળે

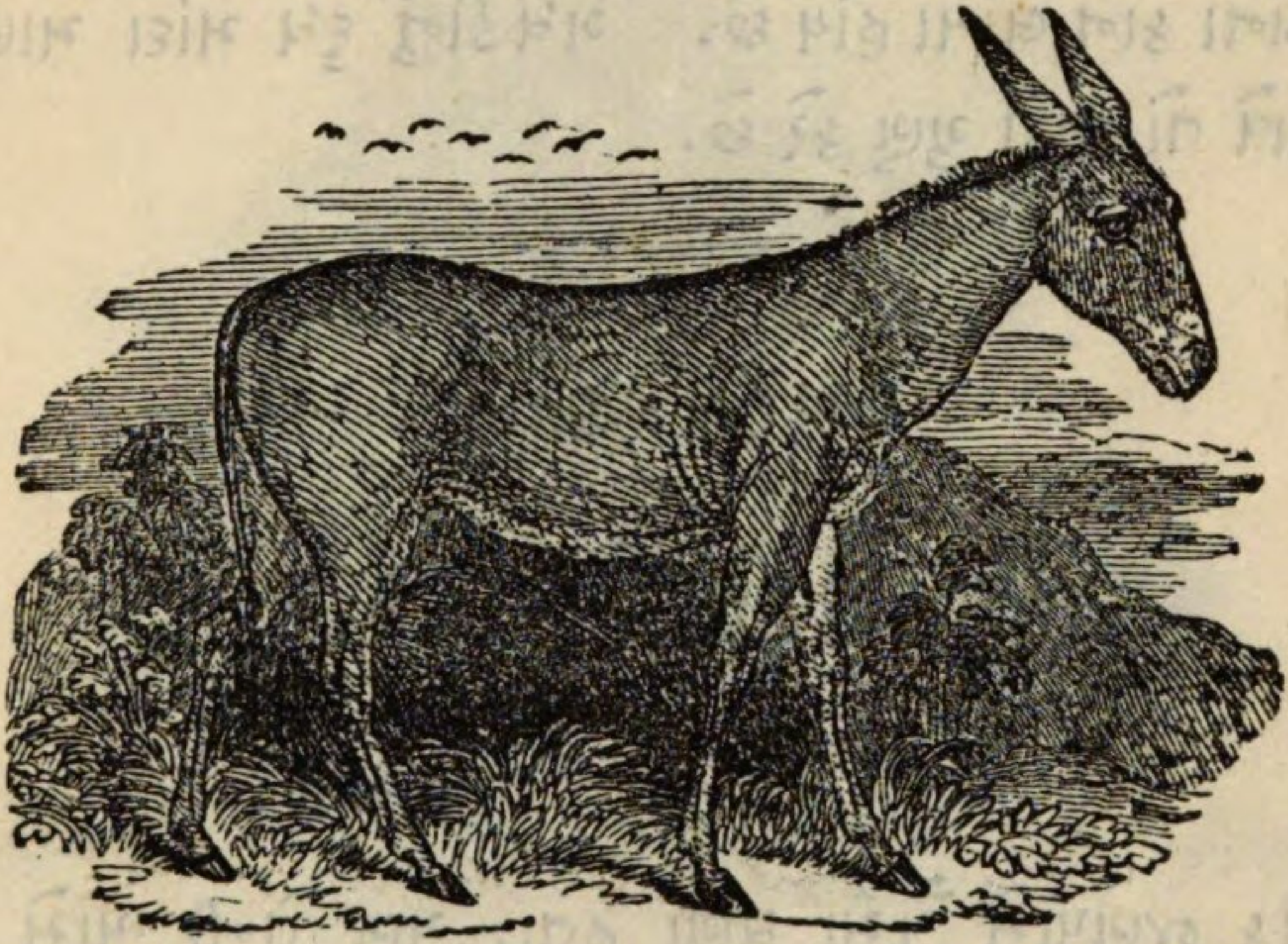
તે મુરખનો રાય.

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૬૯.

ગધેડું.

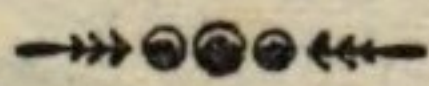

વૈતરં આળોટવું અમીર રાખડા

ગધેડાં બહુ વૈતરં કરે છે, અને જે દુખ પડે છે તે ખમી રહે છે. ગધેડું ઘોડાજેઠું ઉતાવળું હોંડતું નથી, તે ધીમે હોંડે પણ હડે નહીં. જે તેની મરજીપ્રમાણે કામ કરાવું હોય, તો તે ઘોડાકરતાં વધારે વારલગણ કામ કરશે. ગધેડાને લોક મુરખ જાણે છે, અને મુરખ માણસને કેટલાં એક લોક ગધેડો કહે છે ; પણ એ ખોલવાની રીત ઠીક નથી. ગધેડાં છુટ્યાં, એટલે આળોટવા મંડી જાય, અને એક આળોટે, એટલે તેની દેખાદેખી ખીજાં એ આળોટવા મંડી જાય. આળોટવા પેહેલાં જે જગાએ ડોક આવવાની હોય, તે ડોકાણેથી કાંકરાખાંકરા પગેવતી કાઢી નાંખે છે. ગધેડાં બહુ ભાર લેઈ જવા લાવવાને કામ આવે છે. આ

દેશમાં ગધેડાંઉપર બેસવાની લાજ છે ; પણ સિંધ દેશમાં તો મોટા મોટા અમીરસરખા પણ ગધેડે બેસે છે.

ગધેડાંને ચાર પગ હોય છે. તે પાતળા, ને તેના પગનો દાખડો ઉંડો હોય છે, તેથી સીધી ઉંચી ટેકરીઉપર ચઢી જાય છે. ગધેડાંના કાન લાંબા હોય છે. ગધેડીનું દુધ માંદા માણસને ખવરાવે તો ઘણો ગુણ કરે છે.

પાઠ ૭૦.

ગધેડાની વાત.

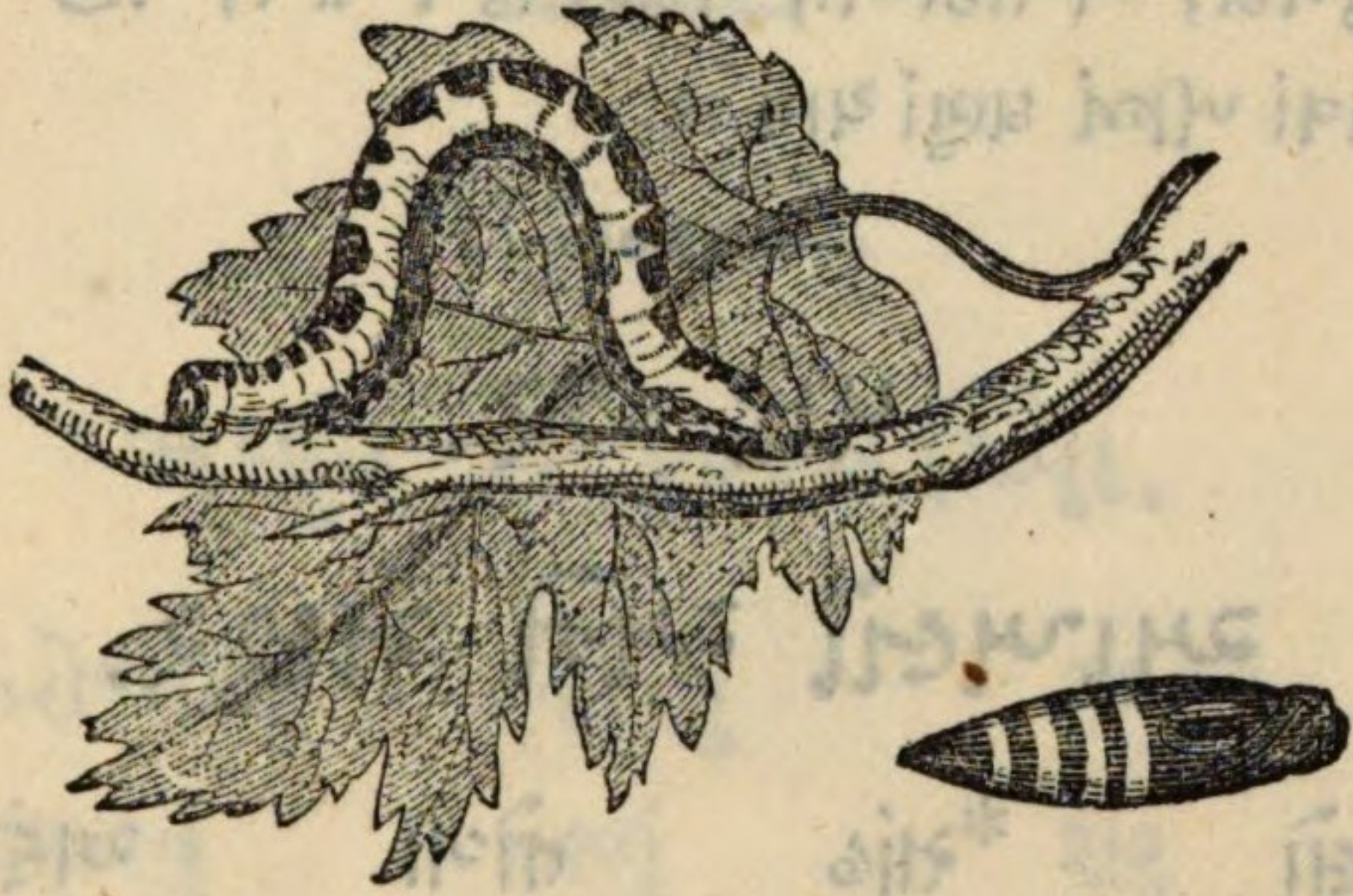
ડેલું

ન્યાલ

એક જાણપાસે પૈસા ઘણા હતા, પણ તેની પાસે એક ગધેડો હતો, તેને તે પુરું ખવરાવે નહીં. એક દિવસ એને ભત્રીજે એની પાસે કંઈ પૈસા માગ્યા, ત્યારે તે બોલ્યો કે, મારી પાસે તો કંઈ નથી, આટલો એક ગધેડો છે, તે જોઈએ તો લેઈ જ. તેથી ભત્રીજે ગધેડાપાસે ગયો, ત્યારે તે જાણે તેને કહેતો હોય, કે મને દુખમાંથી છોડાવ, એવો તે દેખાયો. ત્યારે તે ગધેડાની તેને દયા આવી, ને તેને લેઈ ગયો. થોડા દહાડાપછી પેલો કાકો મરી ગયો, એટલે ભત્રીજે ગધેડે બેસીને કાકાને ઘેર ગયો, અને ડેલામાં ગધેડાને બાંધ્યો. તેની આગળ ઘાસ નાંખ્યું, પણ તે તે ખાય નહીં, અને પગેવતી ભોંય ખોતરે તે જોઈ પેલા ભત્રીજાએ વિચાર્યું કે, આ શું કરવા ભોંય ખોતરતો હશે, એમાં કંઈ ભેદ હશે. તેથી તે ભોંય ખોદી જોઈ, તો માંહેથી એક ધનનો ચર જડ્યો. એ રીતે ગધેડે પેલા ભત્રીજાને ન્યાલ કરી નાંખ્યો.

પાઠ ૭૧.

રેશમ.

રોતુર	પતંગીઉં	તાંતણો	કોરોટો
-------	---------	--------	--------

ખદખદતું	હીરાગળ	મુગટા	હીર
---------	--------	-------	-----

અબોટીઆં	ગજઆણી	મશરૂ
---------	-------	------

એક જાતના કીડા થાય છે, તે રેશમ કરે છે. તે કીડો રોતુરનાં પાંદડાં ખાઈને જીવે છે. ઘણાંક પાંદડાં ખાઈ રહ્યા પછી શરીરમાંથી રેશમનો ઝીણો તાંતણો કાઢીને આરેક નેવડો કોરોટો કરે છે, ને તેમાં ફેટલાક દહાડાલગણ ભરાઈ રહે છે. આ ઉપલા ચિત્રમાં કીડો ને કોરોટો એક પાંડેલાં છે. રેશમ કાઢવામાટે કોરોટાને ઉના ખદખદતા પાણીમાં નાંખે, એટલે માંહેનો કીડો મરી જાય, ત્યારે તાંતણો ઉકેળી લે. કોરોટાને એમ ઉના પાણીમાં ન નાંખે, તો ફેટલેક દહોડે તેમાંનો કીડો પતંગીઉં થઈ હીર કરડીને બહાર નિકળી જાય. શીવવા ને ભરવાના કામમાં હીર ઘણું આવે છે. તેનાં સારાં સારાં લુગડાં પણ વણાય છે. રેશમ પેહેલું કોરોટા-

માંથી કાઢે છે, ત્યારે તેનો રંગ કંઈક પીળાશપર હોય છે. પછી રાતા, પીળા, લીલા, એવા ભાત ભાતના રંગ તેના પર ચઢાવે છે. હીરાગળ લુગડાં ઘણી જાતનાં થાય છે. તેનાં નામ, મુગટા, અખોટીઆં, મશરૂ, કિનખાખ, ગજુઆણી ને એવાં એવાં ખીજાં ઘણાં થાય છે.

—●●●—

પાઠ ૭૨.

આખલો અને મધુર.

માતેલો	*સાંઠ	તોખા	અહંકાર
નખળો	આંટો	તુચ્છ	

એક માતેલો સાંઠ ધરાઈને બેઠો હતો, એવામાં એક મધુર ગણુગણુતો ગણુગણુતો તેના નાકઆગળ આવ્યો. તે જોઈ આખલો બોલ્યો, રે નીચ? નિકળ અહીંથી, મારા જેવા જખરા ને તારા જેવા નખળાપર હાથ ચલાવવો ઘટતો નથી, નહીં તો એક પલકમાં તને કચરી નાંખત.

મધુરે કહ્યું, તું મને નખળો ગણે છે, તો હવે જોજે. પછી તે એક આંટો ફરી આવીને ઝટ લેઈને આખલાના નસકોરામાં પેસી ગયો, ને માંહે એટલા તો ચટકા બર્યા કે તેને તોખા તોખા કરાવી. તે પગ પછોડે, પુછડી પછોડે, ને નાકમાંની વેદનાથી તે જાણે ગાંડાજેવો થઈ ગયો. અંતે લાંબો થઈને ભોંયે પડ્યો, ત્યારે મધુરે નસકોરામાંથી બહાર નિકળીને કહ્યું જો, લે જોયું, હવે આજ પછી અહંકાર કરીશ માં.

* સાંઠ એટલે આખલો.

આ વાતઉપરથી સમજવું જે ગમે એવો હલકો હોય તેને
પણ તુચ્છ ન ગણવો, અને પોતે મોટો છે એવો અહંકાર
કદી ન કરવો.

પાઠ ૭૩.

મધુર ને કરોળીઓ.

કરોળીઓ	જેહેકવું	જીતવું
હણવવું	જાળું	શેર

પેલો મધુર આપ્પલાને જીતીને બહુ પુલી ગયો, ને બોલ્યો,
જીત્યો, આ મોટા સાંઢીઆને મેં કેવો હરાવ્યો ! મારી બરોબરી
હવે કોણ કરનાર છે !

એક કરોળીઓ આવા ગર્વના બોલ પોતાના જાળામાંથી
સાંભળીને તેની મુરખાઈ જોઈને હસવા લાગ્યો. એવું મોટું
કોઈ નથી કે તેના માથાનો કોઈ નજ હોય. શેરને માથે
સવારોર હોયજ.

મધુર મનમાં પુલાતો પુલાતો ઉડતો હતો એવામાં તે કરોળી-
આના જાળામાં પકડાયો. જેમ જેમ નિકળવાને વધારે ફાંફાં
મારે, તેમ તેમ જાળામાં તે વધારે અંટપાતો જાય. પગ,
પાંખો, ને ડંખ સૌ બંધાઈ ગયાં, એટલે કરોળીએ આવી
આપ્પલાના જીતનારને ઝાલીને મારી નાંખ્યો, ને પોતાને
ઢેકાણે લઈ ગયો.

માણસ જેહકી જાય છે ત્યારે એમ સમજે છે કે મારી
બરોબર કોઈ નથી, પણ એ કેવળ મુરખાઈ જાણવી.

પાઠ ૭૪

ખિસકોલી.

કોમળ

રમુજી

ચંચળ

એ જનાવર બહુ રમુજી જણાય છે. કોઈ વાર પાછલા પગ પર બેસીને બે હાથ વેળે કંઈ દાણા કે ફળ ખાતું હોય છે, ત્યારે ઘણું રળીઆમણું દેખાય છે.

એને ચાર પગ, લાંબી જાડી પુછડી, અને ઉંદરના જેવું લાંબું મોં હોય છે. એના કાન હિભા અને આંખો ઝીણી ને ચળકતી હોય છે. એના પગના પંજા વાંદરાના જેવા હોય છે, તેથી કંઈ ઝાલીને ઝાડ પર કે ભીંત પર ચઢી જાય છે. એના શરીર પર ઘોળા ઘોળા પટા હોય છે; એનાં રવાટાંનો રંગ કાળાપર હોય છે. એની પુછડીના રવાટાંની કલમ બને છે, તે ચિતારાને બહુ કામની છે.

ખિસકોલી બહુ ચંચળ છે. આમથી આમ દોડે, ને આમથી આમ દોડે. આ ઝાડ પરથી આ ઝાડ પર, ને આ ઝાડ પરથી આ ઝાડ પર ચઢી જાય છે. એ જનાવર દેખીતું ઘણું કોમળ છે. દાણા, ફળ, કે ઝાડનાં ખીઆં એ બહુ ખાય છે.

પાઠ ૭૫.

છેતરવું નહીં.

પાપ

છેતરવું

સંતાડવું

દડીઓ

ચુકવવું

કરડી

એક દહાડે એક છોકરો પોતાની માનેડે નાતમાં જન્મવા ગયો. એ છોકરાનું આગળે દિવસે ડીલ બગડ્યું હશે, માટે તેની માએ કહ્યું કે, તું આજ કડકો લાડુ લેજે, વધારે ખાઈશ તો વળી માંદો પડીશ. છોકરે કહ્યું, વાર. લાડુ આપ્યા ત્યારે માની સરત બીજે ડેકાણે ગમ્મેલી જોઈને પેલાએ આપ્યા લાડુ લીધો, ને તેમાંથી કડકો ભાગી બાકીનો દડીઆતળે સંતાડ્યો. માએ જોયું તો કડકો લાડુ દીઠો. એ છોકરે એની માને છેતરવાનું કહ્યું, તે પ્રમાણે તે છેતરાઈ, કેમકે તેને પેલા સંતાડેલા લાડુની કંઈ ખબર પડી નહીં. પણ પરમેશ્વરે એને પાપ કરતાં જોયો. તેની નજર કોઈથી ચુકવાતી નથી. એ પાપી છોકરાપર તેની કરડી નજર થઈ. એ છોકરે બહુ માંડું કામ કર્યું. કડકી લાડુસાર પોતાની વહાલી માને છેતરી ! શું એને લાજ નહીં આવી હોય ? જોણે નાનપણમાં આવું કામ કર્યું, તે મોટપણમાં તો કોણ જાણે કેવું પાપ કરશે ? એવું છોકરું કોને ગમે ?

પાઠ ૭૬.

ઘડી ને પઞ.

તરતું ટંકોટંક ડુખી જવું કોષ્ટક

મંદિર જોશી પળ

હરીલાલ.—મેહેતાજી સાહેબ, દહાડાની ઘડી કેટલી ?

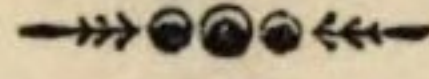
મેહેતાજી.—દહાડો એટલે શું તે તમે સારીપેડે સમજ્યા, તો હવે તેપરથી એ જાણવાનું સહેલું છે. દહાડાના સાઠ ભાગ કરીએ, તો અઢેક ભાગ ઘડી કહેવાય. ઘડીનું માપ જાણવાને એક વાડકાજેવું વાસણ હોય છે. તેને તળીએ એક ઝીણો વહે પાડેલો હોય છે, તેથી તેને પાણીના વાસણમાં તરતું મુકે છે, એટલે તેમાં પેલા વહેમાંથી પાણી ભરાતું જાય છે. જ્યારે એ વાસણ છેક ટંકોટંક પાણીથી ભરાઈને ડુખી જાય, ત્યારે એક ઘડી થાય છે. એ વાડકો કાઢી લઈને વળી તરતો મુકે છે. તે ડુખી જાય ત્યારે ખીજી ઘડી થાય. એ પ્રમાણે ઘડીએ ઘડીએ કરવું પડે છે.

કેશવલાલ.—પણ મેહેતાજી સાહેબ, તમે જે વાત કહી એવાં વાસણ કંઈ જોવામાં તો આવતાં નથી. તે કોને ત્યાં હોય ?

મેહેતાજી.—એ વાડકાને ઘડી કહે છે. બધા લોક કંઈ એ વાપરતા નથી. મંદિરે, કે જોશીને ત્યાં હોય, તે વખતે એવી ઘડી માંડે છે. પણ કેશવલાલ. ઘડીના પળ એટલે શું અને તે કેટલા ?

કેરાવલાલ.—ઘડીના પળ સાહ, એવું અમે કોષ્ટકમાંથી શિખી ગયા છીએ.

મેહેતાજી.—ઠીક, ઘડીનો બરોબર સાહમો ભાગ તે પળ.

પાઠ ૭૭.

ભારે ધાતુ (સોનું ને રૂપું).

મોહર કસબ પાલવ વેઢ કંદોરા

સોનું અને રૂપું મોંઘી ધાતુ ગણાય છે, કેમકે ખીજી ધાતુઓ ભોંયમાંથી જોટલી નિકળે છે તેટલી એ નિકળતી નથી. તેટલામાટે સોના રૂપાનો એક નાનો સરખો કડકો હોય તોપણ તેની ઘણી કીમત બેસે. સોનાની મોહરો, અને રૂપાના રૂપીઆ પાડે છે, તેનું કારણ પણ એજ છે. આઠ દશ રૂપીઆ તો આપણી મુઠીમાં એ રહે, પણ તેટલાનું લોહું તો એટલું બધું આવે કે આપણાથી ઉપડે પણ નહીં. સોનારૂપા પર કાટ ચઢતો નથી, અને એ દેખીતાં સુંદર ને ચળકતાં, માટે એનાં સારાં સારાં ઘરેણાં થાય છે. કંઠી, કડાં, વેઢ, વીટીઓ, સોનાનાં થાય છે. કક્ષાં, સાંકલાં, કંદોરા, એવી એવી જાણસો રૂપાની થાય છે. કોઈ તાલેવર હોય, તે તો લોઠા, લોટીઓ, વાડકીઓ, અને એવાં એવાં ખીજાં વાસણ પણ રૂપાનાં કરાવે છે. અરધા, પાવલી, બેઆનીઓ, રૂપાની થાય છે. સોનાં રૂપાના તાર ઘણા ઝીણા થાય છે. તે તારને હીરસાથે વણીને કસબ કરે છે. પછી તે કસબની કોર, પાલવ, કે તોઈ વણીને લુગડે ચોડે છે.

પાઠ ૭૮.

માણસ.—ભાગ ૧.

નાપુરુશ

જોઈએ વાર આપણામાં ને જનાવરમાં શો ફેર છે? આપણે ટટાર રહીને ચાલીએ છીએ, જનાવરથી તેમ ચલાતું નથી, એ તો પોતાનું મોઢું ભોંયગમ રાખી હોંડે છે. આપણે પગે હોંડીએ છીએ, તેમ જનાવર પણ પગે હોંડે છે.

આપણે આંખે જોઈએ છીએ, કાને સાંભળીએ છીએ, નાકે સુંઘીએ છીએ, જીભે ચાખીએ છીએ, અને શરીરે કંઈ લાગે છે તો તે જાણીએ છીએ. જનાવર પણ તેમજ કરે છે. કંઈ સાંઝે થાય ત્યારે આપણે ખુશી થઈએ, માંડું થાય ત્યારે નાખુશ થઈએ. તે પ્રમાણે ઢોરને પણ થાય છે, એટલે કંઈ સાંઝે જોઈને ખુશી થાય, માંડું જોઈને નાખુશ થાય, અને કોઈ મારવા આવે તો ખીએ. ગાય પોતીકાં વાછરડાંને જોઈ ખુશી થઈ તેને ચાટે છે, પણ વાછરડું ખોવાય, કે મરી જાય તો બહુ દુખી થાય છે. તેનાપર કોઈ લાકડી ઉગામે તો ખીને નાસી જાય.

પાઠ ૭૯.

માણસ.—ભાગ ૨.

વાચા

ભાન

આપણને વાચા છે તેથી આપણા મનમાં હોય તે ખીજને કહીને સમજાવીએ, પણ ઢોરથી તેમ થતું નથી. મોઢેથી કંઈ સાદ કરે, ખરાં, પણ ખોલાતું નથી. કુતરાને દુખ થાય

છે ત્યારે તે રડે છે, ને ખીચે છે ત્યારે પુછડી પાછળા પગવચે
ધાલી દે છે, પણ એનાથી બોલાતું નથી.

આપણને ઈશ્વરે અકલ આપી છે, તેથી વિચાર કરી
રાકીએ, ને બધું સમજી રાકીએ, પણ જનાવરથી તેમ થતું
નથી, કેમકે તેને અકલ નથી. આપણે તો જાણીએ કે
ધરને ખારી ખારણું શું કરવા હોય ; ચુલા મટોડીના શામાટે
કરે છે, ને લાકડાના શાવાસ્તે કરતા નથી. એ બધી વાતો
આપણે તો સમજીએ, ને તેનાં કારણ જાણીએ, પણ ઢોર
કંઈ સમજે નહીં.

વળી આપણે સમજીએ છીએ જે સારું કામ કરવામાં
પુણ્ય છે, ને ખોટું કરવામાં પાપ છે. પણ તેમને પાપ કે
પુણ્યનું કશું ભાન નથી.

પાઠ ૮૦.

ભાઈએનનું હેત.

કાંચળી

પીચર

મોસાળ

લલુ ને લખી કરીને ભાઈએન હતાં, તેમને જીવું બોલ-
વાની ટેવ નહોતી ; વળી એક એકને ઘણું હેત, ને કદી લડે
નહીં. એક દિવસ તેમની મા પીચર જવાની હતી. તેણે
બેઉ છોકરાંને કહ્યું કે, આજ તમને મોસાળ તેડી જઈશ.
એ સાંભળી તેમને ઘણો હરખ થયો. પછી રમતાં રમતાં
લખીના પગની ડેસે પાણીનો લોટો ઢોળાઈ ગયો, ને તેથી
તેમની માની કાંચળી પલળી ને બગડી. પછી તેમની
માએ દીકું ને જાણ્યું જે એ કામ છોકરાંનું હશે. માટે તેમને
બોલાવીને કહ્યું, તમે મારી નવી કાંચળી બગાડી, માટે આજ

તમને મોસાળ નહીં તેડી જાઉં. એ સાંભળીને બેઠનાં મોં
ઉતરી ગયાં. માની રીસ જરા ઉતરી, ત્યારે લખીએ જાઉં કહ્યું,
આ, પાણી તો મારાથી ઢોળાયું હતું, એમાં ભાઈનો તો કરો
વાંક નથી, તો એને શામાટે નથી તેડી જતી? માએ લલુને
તેડીને પુછ્યું, ત્યારે તેણે પણ જેવું બન્યું હતું તેવું કહ્યું. તેથી
માએ કહ્યું, વાર, ત્યારે તું મારી જોડે આવજે. પછી લખી
આપડી ઘેર રહી. વાહ! એ બે ભાઈ બેન કેવાં ડાહ્યાં!

પાઠ ૮૧.

ભાઈએનવિશે કવિતા.

નિંદે બળવંતા કલેશ હળતાં

ઓપાઈ.

મળી આપણ જણ બંને બેન,
સંપી રમીએ તો સુખ એન;
લડે રડે તો સઘળો શોક,
લાજ ઘટે ને નિંદે લોક.

બળવંતો પરમેશ્વર આપ,
અમને સંપ સદા તું આપ.
જેથી સુખમાં દહાડા જાય,
કદીએ લેશ કલેશ ન થાય.
હળતાં મળતાં બાળક હોય,
કદીએ લડે રડે નહીં કોય.
રમે જમે ને ગીતો ગાય,
માતા મનમાં રાજી થાય.

પાઠ ૮૨.

પાણી.

ટપકાં	ઝમવું	કરા	દીબ
ધુમર	બરફ	રૂપ	

તમે દીકું તો હરો જે ચુસે પાણીની તપેલી મુકી હોય, તેમાંથી વરાળ નિકળે છે. જો તેના ઉપર તાસક ઢાંકીએ, ને તેમાં ટાકું પાણી રેડીએ, તો તે તાસકનીચે પાણીનાં ટપકાં ઓટેલાં દેખાય છે. એ પાણી કંઈ ઉપરનું ટાકું પાણી ઝમીને નીચે ગમેલું નથી, એ તો તપેલીમાંની વરાળ તાસકઉપરના ટાકા પાણીને લીધે ફરીને તે તાસકની પાછળ ઓટી રહે છે.

કોઈ વખત ગગનમાંથી કરા પડે છે. તે હાથમાં રાખે, તો હાથની ગરમીથી ઓગળી જઈને તેનું પાણી થાય છે. કોઈ વખત ઘર પડે છે, ત્યારે છાપરાઉપર ઠીબમાં પાણી રાખ્યું હોય, તો તે ધીની પેઠે ફરી જાય છે, એને બરફ કહે છે, ને પછી દહાડો ઉગે છે, ત્યારે ઓગળીને પાછું તેનું પાણી થાય છે.

શીયાળામાં સાંજે વેગળેથી ધુમાડા જેવું દેખાય છે. તેની પાસે જઈએ તો લુગડાં ભીનાં થાય છે. એને ધુમર કહે છે. રાતમાં એવી રીતે પાણી ઘાસ કે ઝાડનાં પાંદડાંઉપર મોતીના દાણાજેવું પડેલું દેખાય છે, તેને ઝાકળ કહે છે.

ત્યારે આ વાતઉપરથી નકી થાય છે જે વરાળ, કરા, બરફ, ધુમર, ને ઝાકળ એ સર્વ જીદાં જીદાં રૂપ છે પણ જાતે પાણી છે.

પાઠ ૮૩.

સાપ.

મધ્યમ

પુષ્કળ

ડામ

સાપ લાંબો અને જેમ વળવું હોય તેમ વળે એવો હોય છે, કેમકે એના ખરડાના હાડકાંમાં સાંધા પુષ્કળ છે. મધ્યમ લંબાઈના સાપમાં એવા ત્રણસેં સાંધા હોય છે. કહે છે કે સાપના પગ પેટમાં હોય છે, પણ તેમ નથી. એની પાંસળીઓના છેડા જમીનઉપર ટેકી ટેકીને એ ચાલે છે, તેથી લોક જાણે છે કે પેટમાં પગ છે તેવતી ચાલે છે. એના જડખાના પણ જુદાં જુદા કડકા છે, તેથી જોઈએ તે રીતે તાણીને નાનું મોટું મોટું કરે છે.

સાપને એવા દાંત હોય છે કે ઝાલી શકે, તેથી ઉંદર કે કંઈ જનાવર પકડીને આપ્યું ને આપ્યું ગળી જાય છે, પણ તેનાથી આવીને ખવાતું નથી. સાપને ઝેરી દાંત હોય છે. તે જ્યારે કરેડે છે, ત્યારે પેલા ઝેરી દાંત ધોચે છે, તેથી તે દખાહ ને

નીચે ઝેરની થેલી હોય છે, તેમાંથી ઝેર ચઢીને લોહીમાં ભેળું થઈ જાય છે.

સાપ કરેડે કે તરત જખમની ઉપર થોડે છેટે તાણીને પાટો બાંધવો કે તેથી ઝેર ખીજ લોહીમાં પસરે નહીં. પછી તરત જખમી ભાગ ઉંડો કાપીને કાઢી નાંખવો, અથવા તેપર ડામ દેવો, કે ઝેર ચુસીને કાઢી નાંખવું.

પાઠ ૮૪.

સિંહ ને હિંદર. — ભાગ ૧.

જીવતદાન મહારાજ કાલાવાલા સામર્થ્ય

એક સિંહ ઉનાળામાં ઝાડને છાંયે પડ્યો પડ્યો ઉંઘતો હશે. તેના શરીરઉપર થઈને ફેટલાક હિંદરે દોડાદોડ કરી મુકી. સિંહ જાગી ઉઠ્યો, ને એના પંજમાં એક હિંદર આવ્યો, તેને એ મારવાનું કરતો હતો. એટલામાં પેલે હિંદરે કાલાવાલા ક્યાં જો, મહારાજ, આટલો ગુનો માફ કરો. સિંહને દયા આવી ને તેને છોડી દીધો. જતી વેળા હિંદર એટલું બોલ્યો જો, સાહેબ, તમે દુખમાં હશો, ત્યારે મારાથી તમારી જો આકરી બનશે, તે કરીને તમારું દુખ ટાળીશ, કેમજે આજ તમે મને જીવતદાન આપ્યું. પેલો સિંહ હસીને મનમાં કહેવા લાગ્યો જો, આ નાનો સરખ્યો હિંદરડો જોને ફેટલી રોખી કરે છે. એને મારા સામર્થ્યનું ભાન નથી. હું આખા વનનો રાજા છું, તેને આ ગરીબડાજેવો હિંદર કહે છે જો, હું તમારું દુખ ટાળીશ. કેવો ઘેલો છે! એ મારું દુખ શું ટાળશે!

પાઠ ૮૫.

સિંહ ને હિંદર.—ભાગ ૨.

તરણું

બળવરો

એક વેળા એવું બન્યું જે પેલાજ આડતણે એક જણે જાળ નાંખી હતી. તેમાં એનો એજ સિંહ આવી પડ્યો, ને ઘણું એ ફાંફાં માર્યાં, પણ માંહેથી છુટાયું નહીં, ને બહુ અકળાયો એટલે બુમો પાડવા માંડી. તે સાંભળીને પેલો હિંદર દરમાંથી ઝટ લેઈને બહાર આવ્યો, ને જોયું તો પેલો સિંહ મોટા દુખમાં દીઠો. હિંદરે વિચાર્યું જે આ વખત જીવત-દાનનો બદલો વાળવાનો આવ્યો છે. પછી તેણે સિંહને કહ્યું, મહારાજ, ફિકર કરશોમાં, તમારો દાસ હાજર થયો છે. તેનાથી બનશે તે આકરી બળવરો. પછી તેણે પેલી જાળ દાંતવેડે કાતરી નાંખી, ને સિંહને છુટો કર્યો. સિંહ પણ મનમાં સમજ્યો જે તે દહોડે હું હસ્યો હતો, પણ હવે મને ખબર પડી કે વખતે તરણુંસરણું હોય તે પણ કામમાં આવે છે. આ વાતપરથી વાંચનારે યાદ રાખવું જે કોઈને હલકું ગણવું નહીં. વખત આવે ત્યારે સૌ કામ આવે છે. વળી કોઈએ આપણું સારું કયું હોય, તો તેનો પાડ માનીને પ્રસંગ આવે ત્યારે તેનો બદલો વાળવો.

પાઠ ૮૬.

શાણુ.

સાંઠીઓ જોયાં સોટી દીવાસળી
રેસા સુતળી ટાટપટી

શાણુના છોડ માણસપુર થાય છે. તેને પીળાં ફુલ આવે છે. એ છેડેથી તુવેરનાં જેવાં દેખાય છે. શાણુનાં ખીચ્યાં અને પાંદડાં તો ઝાઝાં કામમાં આવતાં નથી, પણ તેની સાંઠીઓ બહુ ખપની છે. જ્યારે શાણુનેસાર ખી વાવે છે, ત્યારે તે ઘણાં પાસે પાસે વાવે છે, તેથી કરીને છોડને લાંબા ફાંટા ફુટતા નથી. એ છોડનાં ફુલ ખરી ગયા પછી શિંગો આવે છે. તે પાકીને ધુધરાની પેઠે ખડખડ વાગે છે, ત્યારે ખેતરમાંથી શાણુના સુકાએલા છોડ ઉપાડી લે છે. વળતી તેના ભારા ખાંધીને તળાવ, નદી, કે ખીજી કંઈ પાણીની જગ્યા હોય, ત્યાં ભાર મુકીને કાદવમાં દબાવી રાખે છે. તેનો રસ કોહી જાય છે, ત્યારે બહાર કાઢીને તે એક એક સોટીને છેડેથી જરા મરડીને ભાગે છે, એટલે તેમાંથી રેસા નિકળે છે, ને જે જોયાં રહે છે તેની દીવાસળી કરે છે.

એ રેસાને ધોઈ સાફ કરે છે, ને તેની સુતળી વણે છે. ટાટ પણ એનાંજ વણાય છે. સુતળીનાં ટાટ વણે છે, તેને ટાટપટી કહે છે.

પાઠ ૮૭.

શીઆળ.

શીઆળવાં ભુંગળાં વાઢ જોળ ખંડેર.

મેદાનમાં રાત્રે જનાવરો યુમો પાડે છે, તે તમે જોયાં હશે. એમનું નામ શું? એમને શીઆળવાં કહે છે. તમે શીઆળવાં દીઠાં છે? ના. શીઆળ ઘણું ખીકણુ જનાવર છે, તે દિવસે બહાર નિકળતું નથી, કોઈ ચોરીથી નિકળે તો નિકળે.

શીઆળ કુતરાના જેવડું, ને મેલા પીળા રંગનું હોય છે. એને લાંબું ને છેડેથી ભુંગળાંજેવું મોં હોય છે. એને કાનને છેડે આણી હોય છે, ને એની પુછડીએ બહુ વાળ હોય છે.

રાત્રે ટોળું થઈ શીઆળવાં ખાવાનું શોધવા નિકળે છે. મુએલાં જનાવર પડ્યાં હોય તે ખાય છે. વખતે લાગ ક્ષેત્રે તો ગામમાંથી કુકડાં કે ખીજાં નાનાં જનાવરો ચોરી જઈ મારી ખાય છે. જ્યારે પેટ ભરીને માંસ ન મળે, ત્યારે ફળ મેવો ખાય છે. તેથી કોઈ વાર વાડીઓમાં ને રોરડીના વાઢમાં પેસીને બહુ નુકસાન કરે છે. એકાંત જગામાં બોલ બોલી તેમાં શીઆળવાં રહે છે. તેમને ખંડેરમાં રહેવું બહુ ગમે છે.

પાઠ ૮૮.

લોભીઓ.—ભાગ ૧.

લોભીઓ જમણવાર પડપુછ લાભ

એક લોભીઓ હશે તેને ત્યાં એક જણ ગયો, ને કહ્યું કે,

ભાઈ સાહેબ, તમારે ત્યાં તપેલાં છે તે જરા આજનો દહાડો આપો, તો તમારો મારે માથે મોટો પાડ થશે. આજ મારે ત્યાં જમણુવાર છે, તે થઈ રહેશે કે તમારાં તપેલાં તમને પાછાં પહોંચતાં કરીશ. લોભીએ તપેલાં આપ્યાં. થોડા દહાડા ગયા પછી એ તપેલામાં ખીજાં નાનાં તપેલાં મુકીને પેલો પાછાં આપવા આવ્યો, ને પેલા લોભીએ કહ્યું કે, આ સંભાળી લ્યો, પેલાએ ગણુવા માંડ્યાં, તો વધ્યાં. ત્યારે પુછ્યું કે, આટલાંજ લેઈ ગયા હતા ? તે કહે કે, ના, થોડાં લેઈ ગયો હતો. ત્યારે પેલે પુછ્યું કે, આ વધારે ક્યાંથી આવ્યાં ? પેલો કહે કે, તમારાં તપેલાં મારે ઘેર વીઆયાં, માટે આ નાનાં તપેલાં મોટાનાં બચ્યાં છે. પેલે લોભીએ વિચાર્યું જે આ તો કોઈ મુરખ છે. ખીજનાં તપેલાં મારે ત્યાં ભુલથી લાવ્યો હશે, ને આમ બોલે છે, માટે હવે વધારે પડપુછ કરવી નહીં. આપણને તો એમાં લાભ છે. એમ વિચારીને બધાં રાખ્યાં.

પાઠ ૮૯.

લોભીએ.—ભાગ ૨.

ધુતારા

નાદાન

આદમી

પછી એક વખત પેલો આદમી ફરીને એ લોભીએ ઘેર ગયો, ને કહ્યું કે, ભાઈ, આજ મારે ઘેર વળી નાત છે, તેથી ઘણાં તપેલાંનો ખપ પડ્યો છે. પેલે લોભીએ કહ્યું, ભલે, જોઈએ તેટલાં લેઈ જાઓ. પેલો ધરમાંનાં બધાં લેઈ ગયો, એકે બાકી રાખ્યું નહીં. લેઈ જઈને ધરમાં મુક્યાં તે પાછાં આપ્યાંજ નહીં. ઘણા દહાડા થયા, ત્યારે લોભીએ પેલાને

પુછ્યું, ભાઈ, કેમ હજી તપેલાં પાછાં લાગ્યા નહીં. ત્યારે પેલો બોલ્યો જે, તે તો મરી ગયાં. પેલો લોભીઓ બોલ્યો, અરે નાદાન, વળી તપેલાં તે મરતાં હશે ? ત્યારે પેલો બોલ્યો, ભાઈ સાહેબ, ત્યારે એટલું વિચારોની જે તપેલાં વળી વીઆતાં હશે. પેલો લોભીઓ એટલું સાંભળીને ચુપ થઈ ગયો. કશું એ બોલ્યો નહીં. કહેતવ છે કે “ જ્યાં લોભીઆ વસતા હોય, ત્યાં ધુતારા ભુખે ન મરે.”

પાઠ ૯૦.

ભીંડી.

વાણ

ભીંડીના છોડ પણ શણના જેવડા ઉંચા હોય છે, પણ એ બંનેના કુલમાં ફેર છે. શણની શિંગો થાય છે, ને ભીંડીને ઝીણા ઝીણા ભીંડા જેવું થાય છે. શણનું કુલ રંગે પીળું હોય, ને ભીંડીના કુલનો રંગ ધોળો હોય.

જેમ શણના છોડને કોહોવરાવીને તેમાંથી શણના રેસા કાઢે છે, તેજ પ્રમાણે ભીંડીના છોડમાંથી પણ કાઢે છે. એ રેસાને વણીને તેની દોરીઓ કરે છે. એ દોરીઓનાં મોટાં જડાં દોરડાં પણ બનાવે છે. ઘણા ખરા ગરીબ લોક ખાટલો ભરવામાં સુતરની પાટીને ઢેકાણે વાણ ભરે છે. તે વાણ પણ ભીંડીનું થાય છે.

ભીંડીમાં ને શણમાં રંગનો એ ફેર છે. ભીંડીનો રંગ ધોળો, ને શણનો રંગ કાળાશપર હોય છે. શણના કરતાં ભીંડી ઘણી ટકાઉ ગણાય છે.

પાઠ ૯૧.

હંટ.

ખુંધ

રેતાળ

સંદેશો

મુસાફરી

રણ

ચરબી

પોષણ

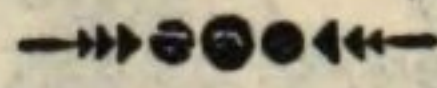
સાંઘણી

હંટ બહુ હંચું, ને તેની પાઠપર મોટી ખુંધ નિકળેલી હોય છે. એનું ગળું લાંબું અને મોં નાનું છે. હોઠ તો હાલ્યાજ કરે છે. એ દેખીતું તો ઘણું તરેહવાર છે, પણ બહુ કામનું છે. રેતાળ જમીનમાં એ બહુ ઝડપથી ચાલે છે, તેથી તથા પાણી વગર કેટલાક દહાડા લગી એને ચાલે છે, તેથી રેતીના મોઝા મોઝા રણમાં મુસાફરી કરવાનું ઘણું સહેલું પડે છે.

હંટને કાંટાનાં ઝાડ ખાવાં બહુ ગમે, તેથી વાટે ચાલતાં આવળીઓ, કે એવાં કંઈ ઝાડ આવે, તે ખાવા મંડી જાય છે.

જ્યારે મોટા રણમાં મુસાફરી કરતાં ઘણાક દહાડાલગી ખાવા પીવાનું નથી મળતું, ત્યારે એની ખુંધ સંકડાઈને નાની થઈ જાય છે, કેમકે તેમાંની ચરખીથી એનું પોષણ થાય છે.

ઘણાં ઝડપથી ચાલનારાં ઉંટને સાંઢણીઓ કહે છે. કામના કાગળ કે સંદેશા લેઈ જવાને એ બહુ ખપ લાગે છે.

પાઠ ૯૨.

આડની શી શી જણસો આપણા
આધામાં આવે છે.—ભાગ ૧.

વેલા	સુરણ	રતાણુ	સકરીઆં
બટાટા	કંદ	તળવું	અળવી
તાંદળજો	મેથી	પોઈ	

આડનાં મુળીઆં, થડ, પાંદડાં, ફુલ, ફળ, ખીયાં, સૌ આધામાં આવે છે. કેટલાંક આડ મોટાં, કેટલાંક નાના છોડવા, અને કેટલાંક તો વેલાજ હોય. સુરણ, રતાણુ, સકરીઆં, બટાટા એ સૌ કંદ ભોંયમાં થાય છે. તેને બાફીને કે તળીને આધાં હોય તો બહુ સ્વાદ લાગે છે.

ડાંગર, બાજરી, ઘઉં એના તો દાણાજ ખવાય, તેનાં થડ એટલે સાંઠા આધામાં આવતા નથી. પણ રોરડીના તો સાંઠાજ ખવાય, એનાં પાંદડાં કે ખીજું કંઈ આધામાં આવતું નથી. રોરડીનો રસ કેવો ગળ્યો લાગે છે!

અળવીનાં પાંદડાં, તાંદળજો, મેથી, પોઈ, અને એવી એવી ઘણી જાતની ભાજીનાં પાંદડાં ને ડાંખળાં એ સૌનું શાક થાય

છે. પણ એનાં મુળીઆં તો કહણ, માટે ખાવાના કામમાં આવતાં નથી, કેમકે તે ઘણી વાર દેવતાપર રાખે તો પણ ચઢે નહીં.

પાઠ ૯૩.

ઝાડની શી શી જાણુસો આપણા
ખાધામાં આવે છે.—ભાગ ૨.

*સેકટો અગથીઓ કડો લીલવા

સેકટાનાં, અગથીઆનાં, અને કડાનાં ફુલ તળીને અથવા કઢીમાં નાંખીને ખાય છે, અને તેમાંના કેટલાંકની તો રિંગો પણ ખવાય છે.

કેટલાંક ઝાડની રિંગો લીલી ને લીલી શાક કરીને ખાય છે, પણ તેને સુકવીને તેના દાણા નિકળે છે તે પણ ખાધામાં આવે છે. સેકટાની, ચોળાની, ગુવારની, એવી એવી કેટલીક જાતની રિંગો તો એમની એમ રાંધીને ખવાય છે. પણ વટાણાં, લાંગ, ને તુવેરની રિંગો તો ફોલીને તેના લીલવા કાઢીને શાક કરે છે, કેમકે તેનાં છોડાં જડાં ને કહણ હોય છે. વાલની પાપડી. કુમળી હોય ત્યારે તો છોડાંસુધાં રાંધે છે, પણ કહણ હોય ત્યારે તો એકલા લીલવાનું જ શાક કરે છે.

ફળ ખહુ જાતનાં થાય છે. કેરી, જાંબુ, નારંગી, કેળાં એવાં એવાં ફળ એમનાં એમ ખવાય છે. રીંગણાં, ભીંડ, કોળું, દુધી, કોરેલાં, કંટોળાં એ પણ ફળ સમજવાં. પણ એ રાંધ્યા વગર ખવાતાં નથી.

* સેકટો એટલે સરગુઓ.

પાઠ ૯૪.

વહાણુ.

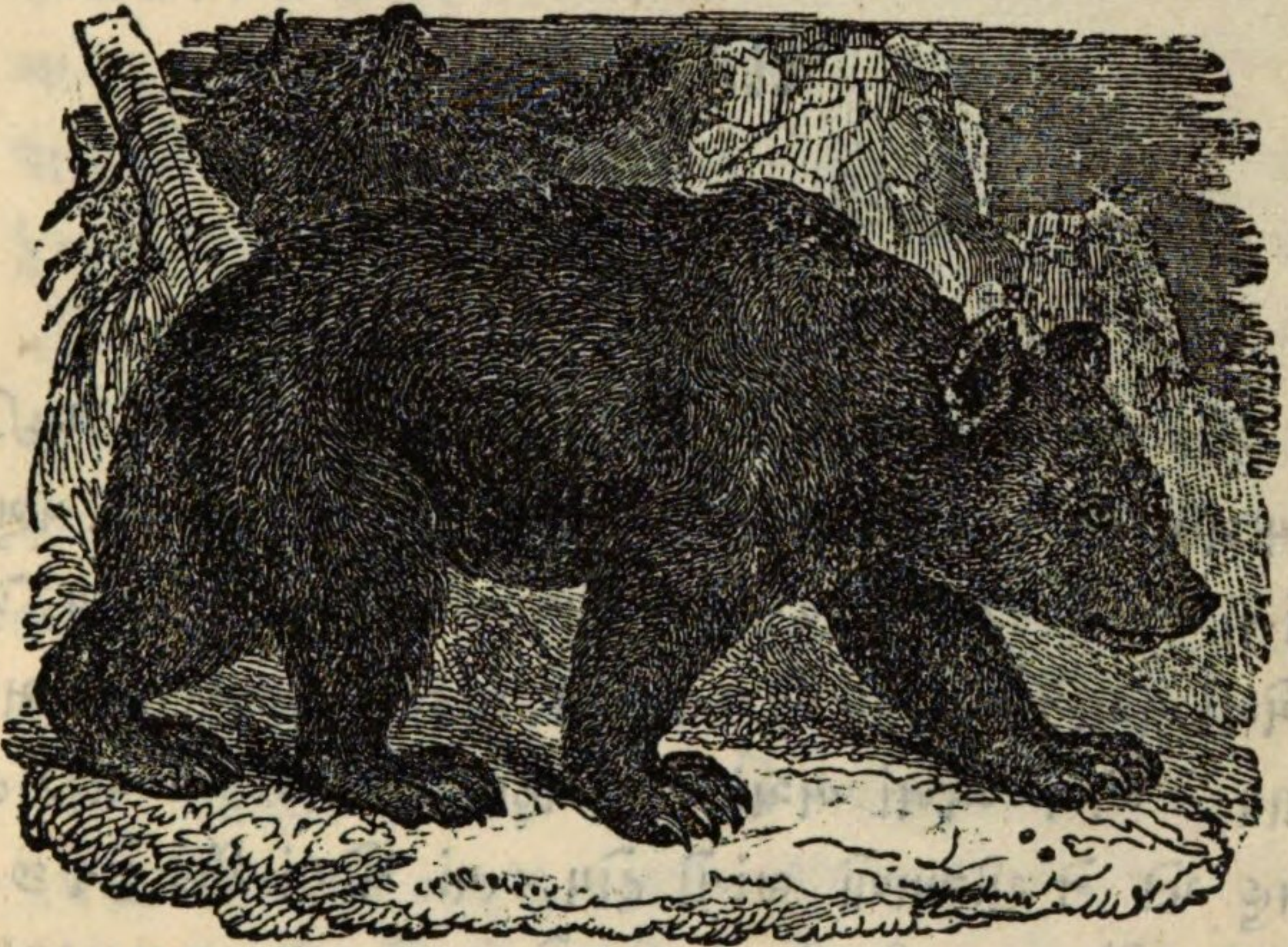
પાર સઠ મછવો સીધું સામાન
માછી ખારવા હંકારવું *હલેસાં તોપ

એક ગામથી બીજે ગામ જતાં રસ્તામાં વખતે મોટી નદી આવે, તો આપણે આ પારથી પેલે પાર કેમ જઈએ વાર? એવે ડેકાણે તો ઉતરવાને સાર હોડીઓ રાખેલી હોય છે, તે હોડીમાં બેસીને ઉતરાય. હોડી પાણીમાં તરે છે, કેમકે એ લાકડાની કરેલી હોય અને લાકડું હલકું માટે તે તરે છે. માછી કે ખારવા હોય તે હોડી હંકારે છે. હોડીને મોટી આદરોજેવાં લુગડાં બાંધે છે તેને સઠ કહે છે. તેમાં પવન ભરાય, ત્યારે તે ખૂબ ઝડપથી ચાલે છે. પવન નહીં હોય ત્યારે હલેસાં મારીને કે વાંસવતે ટેકીને હોડી ચલાવે છે. નાની નદીઓમાં ફરવાને નાની નાની હોડીઓ હોય, પણ મોટા દરીઆમાં જવા આવવાને તો મોટી મોટી હોડીઓ હોય છે. બસે ત્રણસે હોડીઓ એકઠી કરીએ તે કરતાં પણ તે તો મોટી હોય. એવી હોડીઓને વહાણુ કહે છે. હોડીને કે મછવાને તો એકાદ સઠ હોય, પણ વહાણુને તો એવા ઘણા હોય છે. મછવામાં કે હોડીમાં ભાગ્યે પચારા આદમી માય, પણ વહાણુમાં તો બસે ત્રણસે, ને વખતે મોટા વહાણુમાં તો હજારો માણસ સમાઈ જાય, ને વળી તે બધાંનું સીધું, સામાન, પેટી, પટારાસુધાં રહે. એવાં વહાણુપર વળી તોપો પણ રાખે છે.

* હલેસાં એટલે ચાટવા.

૫૧૪ ૯૫.

રીંછ.—ભાગ ૧.

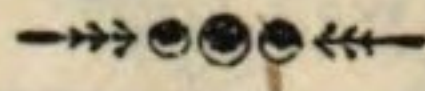
બીઆમણી

મધમાખ

મધપુડી

રીંછને આખે ડીલે જાડા ને લાંબા વાળ હોય છે. રીંછ જમીનપર ચાલે, પાણીમાં તરે, ને ઝાડઉપર પણ ચઢે. તેના પગ મજબુત હોય છે, તેવતી ઝાડ પકડી ઉપર ચઢે છે. રીંછનું શરીર બહુ ભારે છે, તોએ તે બિલાડીના જેવી ઝડપથી દોડે છે. તે જુદા જુદા રંગનું હોય છે: કેટલાંએક કાળાં, કેટલાંએક ભુરાં, ને કેટલાંએક ધોળાં પણ હોય. રીંછમાં એક જાત ધણી બીઆમણી હોય છે. રીંછ ફળ, કંદ, માછલી, તથા માંસ ખાય છે. પણ તેને મધ બહુ ભાવે છે. વનમાં પોલાં ઝાડમાં રાત્રી મધમાખ મધપુડા ખાંચે છે, પણ જો તે રીંછના જાણવામાં આવે, તો એના ભોગ મળ્યા. આખો દહાડો કરડી કરડીને ઝાડમાં પોતાના પંજ માથે તેવડું કાચું

પાડે, ને જોતાં જોતાંમાં સઘળું મધ ખાઈ જાય. મધમાખીનું
એની જોડે કશું એ ચાલતું નથી, કેમકે એના વાળ ને એની
ચામડીને લીધે ચટકા લાગતા નથી.

પાઠ ૯૬.

રીંછ.—ભાગ ૨.

રોળીને

રીંછ માણસપર આવે છે, ત્યારે પાછલા પગપર ઉભું થઈ,
આગલે પગે પકડીને આપડાને રોળી રોળીને પુરો કરે છે, પણ
તેના પર તે જવલેજ પડે છે. ઘણાંજ ભુખ્યાં થયાં હોય, કે
એનાં બચાંને છેડે એવું એમને લાગે, તોજ તે માણસના સામાં
થાય. એને એનાં બચાં બહુ વહાણાં હોય છે. જ્યાં ટાઢ
બહુ પડે ને શીઆળો લાંબો હોય, ત્યાં ધોળાં રીંછ હોય છે.
બધી ભોંય બરફથી ઢંકાઈ જાય છે, અને ઘણા દહાડા સુધી
સુરજ જણાતો નથી, ત્યારે ધોળાં રીંછ બરફમાં ખાડો ખોદીને
આખો શીઆળો બચાંસુધાં રહે છે, ને ઉનાળામાં બરફ
ઓગળવા માંડે, ત્યારે બહાર નિકળે છે. એનાં બચાં કુતરા-
જેવડાં હોય છે. તે માની કેડે ભમતાં ફરે છે. પાણીમાં
ઉતરે ત્યાં પણ જોડે તરે, ને થાક લાગે, ત્યારે માની પીઠપર
ચઢી બેસે.

પાઠ ૯૭.

હુલકી ધાતુ.—ભાગ ૧.

મેળવણી કંસારા કલર્થધડા ભેગ

સોનાં રૂપાં કરતાં વધારે કામની ધાતુઓ તો તાંબું, જસત,

સીસું, અને કલઈ વગેરે છે. તાંબાનો રંગ લાલ અને જસતનો ધોળો હોય છે, પણ એ બંનેને ગાળીને મેળવે છે, ત્યારે તે મેળવણી પીળી થાય છે, તેને પીતળ કહે છે. હવે જુઓ તાંબાપીતળનાં વાસણ કેટલાં બધાં થાય છે. લોટા, લોટીઓ, ગાગેર, ઘડા, તપેલાં, તપેલીઓ, વાડકા, વાડકીઓ, કથરોટો, થાળીઓ, કુંડીઓ, ચર, તાસકો, એવાં એવાં ધણાંજ વાસણ કંસારા ઘડીને કરે છે. પણ એવાં વાસણને કાટ ચઢે છે, માટે કલઈ કરાવ્યાવિના તેમાં કંઈ ખાવું નહીં, કે કંઈ જણુસ ઝાઝી વાર ધાલી મુકવી નહીં. કલઈ કરાવેલાં તાંબાં વાસણ રૂપાજેવાં ચળકતાં દેખાય છે. કલઈ રંગે રૂપાજેવી ધોળી હોય છે. પણ એના જેવી કઠણ નથી. કલઈનો કટકો હાથે વાળીએ તો વળે, પણ તેવોજ રૂપાનો હોય તો વળવો કઠણ પડે. દોહણી, વાડકા, વાડકીઓ નરી કલઈનાં કરે છે, કેમકે એમાં કરી જણુસ કટાતી નથી, પણ કલઈઘડા એવાં વાસણમાં સીસાનો ભેગ કરે છે તે બહુ ખોટું છે, કેમકે સીસાનાં ભેગવાળાં વાસણમાં રાખેલું ખાધાથી રોગ થાય છે.

૫૧૬ ૯૮.

હલકી ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગોળીઓ છરા બંદુક કાતીલોટું

જેમ તાંબા પીતળને કલઈ કરે છે, તેમ વિલાયતમાં લોઢાનાં પતરાંને કલઈ ચઢાવે છે. કલઈનો રસ કરીને તેમાં પાતળાં પતરાં બોળી કાઢે છે, એટલે તેપર કલઈ ચઢે છે. એવાં પતરાંને કાતીલોટું અથવા ચીનાઈ પતરાં કહે છે. એની દાખડીઓ, પેટીઓ, દાખડા, ફાનસ, અને એવી બીજી ઘણી વસ્તુઓ

બનાવીને વોહોરા વેચે છે. તાંબાનો રસ કરીને તેમાં કલઈ નાંખે છે, એટલે કાંસું થાય છે. કાંસાનાં વાસણ કટાતાં નથી, માટે જમવાની થાળીઓ ને વાડકીઓ ઘણાખરા એનાંજ કરાવે છે. સીસાનો રંગ જસતના જેવો હોય છે ખરો, પણ એના જેવું એ કદાચ નથી. સીસું બહુ નરમ છે; એક કડકો કે પતરં સીસાનું હોય, ને તેને વાળીએ તો ઝટ દેહને વળી જાય. બંદુકની ગોળીઓ ને છરા એના બને છે. રંગના કામમાં સિંદૂર આવે છે તે પણ સીસાનું થાય છે.

પાઠ ૯૯.

૨૮.—ભાગ ૧.

મોસમ રત આંબાગાળો ટેટી ટૌકા
કુંપળ મોર તરબુચ કલોલ

વરસની મોટી મોટી મોસમ એટલે રત ત્રણ ગણાય છે. ઉનાળો, ચોમાસું, ને શીઆળો. ઉનાળામાં દહાડા લાંબા ને રાતો ટુંકી હોય છે. તાપ બહુ પડે છે તેથી ડીલે બકારો વળે છે, તથા નદી, તળાવ, એ સૌમાંથી પાણી સુકાઈને ઓછું થઈ જાય છે. કેટલાંક આડને ફણગા કુટી નિકળે છે, પછી તેમાંથી કુંપળો થાય છે, ને તેનાં મોટાં પાંદડાં થાય છે. કેટલાંએક આડપર મોર કે ફુલ થાય છે. પછી તે ખરી જમને પછવાડેથી ફળ નિપજે છે. ઉનાળામાં આંબાગાળો રાઝ થાય છે. એ રતમાં ફેરીઓ, રાએણ, ટેટીઓ, તરબુચ, એવાં એવાં ઘણાં ફળ ને મેવા નિપજે છે. આડપર કોયલ ટૌકા

કરી રહે છે. ખીજાં પંખી પણ ગાય છે, ને કલોલ કરે છે.
કેટલાંએક તો પોતાના માળા ખાંધે છે.

પાઠ ૧૦૦.

રત.—ભાગ ૨.

ધમધોર અમકારા ગર્જના પુર દુકાળ
વીજળી કડાકા કાટકો હેલી

ઓમાસાની રત એસે છે તેમાં વાદળ ધમધોર થાય છે.
કોઈ કોઈ વેળા વીજળીઓના અમકારા, ને ગર્જનાના કડાકા,
ને વળી કોઈ વેળા કાટકા થાય છે. એકત હળ લેધને પોત
પોતાનાં એતર એડવા મંડી જાય છે. તેમાં બાજરી, જર,
ડાંગર, કપાસ એવી એવી જણસો વાવે છે. ઘણા વરસાદથી
ભોંય પાણીથી તર થાય છે, એટલે ઠામ ઠામ લીલું લીલું થઈ
રહે છે, તેથી આખી ધરતી એવી તો રળીઆમણી લાગે છે
કે કંઈ મણા નહીં. કદી કદી નદી નાળામાં પુર આવે છે.
કોઈ કોઈ વખત તો બપોલે ત્રણ ત્રણ દહાડાનો એવી હેલી રહે
છે કે બહાર નિકળાય નહીં; કેટલાંક ઘર તો પડી કે ભોંયમાં
એસી જાય છે. પંખી બાપડાં ભુખ્યાં ને ભુખ્યાં માળામાં એસી
રહે છે; ઢોરથી ચરવા જવાતું નથી; એવું એવું માણસને તથા
જનાવરને દુખ પડે છે, તોપણ તે વરસાદ આવેથી રાજ
થાય છે. જો વરસાદ ન આવે તો દાણા કે ઘાસ કશું પાકે
નહીં, ને જો પાકે નહીં તો દુકાળ પડે.

૫૧૬ ૧૦૧.

૨૮.—ભાગ ૩.

કપાસીઆ કાલાં હીમ સગડી તાપણી
 ઢુઢવાવું ડગલી તેજનો કુંડાળું

શીઆળાની રતમાં ટાઢ પડે છે, ત્યારે ખેતરમાં ઘઉં થાય છે. ચણા અને ખીજાં કોઠાળ પણ એ રતમાં નિપજે છે. ચોમાસામાં કપાસીઆ વાવ્યા હોય, તેના ઝાડપરથી કપાસ કે કાલાં ઉતારી લે છે. શીઆળામાં જ્યારે કોઈ વખત ટાઢ બહુ પડે, ત્યારે હીમ પડે છે, તેથી ઘઉં કપાસ વગેરેને ઘણું નુકસાન લાગે છે. ટાઢ ન વાય માટે ફેટલાક ડગલીઓ, ફેટલાક બેવડાં અંગરખાં, ને કોઈ જાડાં લુગડાં પહેરે છે. ઘરમાં સગડીઓમાં દેવતા કરીને તાપે છે. ગામડામાં ને ખેતરમાં સવારને પોહોર કે રાતે તાપણીઓ કરીને તેની આગળ પછાડી કુંડાળું વળીને માણસ તાપવા બેસે છે. શીઆળામાં દહાડો ટુંકો ને રાત મોટી હોય. બાપડા ગરીબ માણસ જેની પાસે પહેરવા ઓઢવાનું ન હોય, તે મહા મહા દુખ પામે છે. કંઈક વખત તો હીમ પડે, ત્યારે બિચારાં જનાવર ટાઢે ઢુઢવાઈને મરણ પામે છે. શીઆળામાં બુખ સારી પેઠે લાગે છે. એ રતમાં તેજનો નાંખીને સાંઈ સાંઈ ખાવાનું કરી રાખે છે, તે રોજ સવારે ખાય છે.

પાઠ ૧૦૨.

હાથી.

ચુડા

દુશ્મન

સુંઠ

રમકડાં

હાથી એ બહુ મોટું જનાવર છે. એક માણસના માથાપર બીજો ઉભો રહે તો એની પીઠે પહોંચાય. તેમજ છ સાત માણસ એક બીજના હાથ પકડીને કુંડાળું વળીને ઉભા રહે, તો તે કરતાં પણ એનું શરીર વધારે લાંબું પોહોળું હોય છે. એને ચાર પગ હોય છે, તે થાંભલા જેવા જડા ને માણસપુર ઉંચા હોય છે. એના શરીર પ્રમાણે જોતાં એની પુછડી ઘણી નાની અને પાતળી છે. બીજાં જનાવર જેમ મોઢાવતે ખાવા પીવાનું ઉપાડે છે, તેમ એ ઉપાડતો નથી; પણ જેમ આપણે આપણા હાથવડે લેઈને ખાઈએ પીએ છીએ, તેમ એ સુંઢવતે કરે છે. સુંઠ ઘણી કામની છે. તેવડે ઝાલવું હોય તે ઝાલે, અને અટપટી ગાંઠ હોય તે પણ છોડે.

હાથીને બેવડા દાંત હોય છે; કહે છે કે “હાથીના દાંત ચાવવાના જીદા ને દેખાડવાના જીદા.” બહાર જે દેખાય છે એથી કંઈ ચાવતો કે ખાતો નથી; એ તો એના દુશ્મનને મારવાના કામમાં આવે છે; વળી એની ઘણી વસ્તુઓ આપણા કામનેસાર બને છે. ચુડા, રમકડાં, અને એવી એવી ઘણી ચીજો એની થાય છે.

પાઠ ૧૦૩.

ધર—ધંટ.

છત ગોતર લોંદો ચોકડું
ભઠી કસણવું *પણો અલગ

ધણાંક ધરને ધંટની ભીંત હોય છે. જ્યાં પથરાની છત હોય, ત્યાં તો ધંટને ડેકાણે પથરાજ વાપરે છે. ધણાં ખરાં ગામમાં તો ધંટની ભીંતો હોતી નથી, પણ માટી અને ગોતર બેને એકડું કસણીને તેની બાંધેલી હોય છે. કુંભાર ધંટો પાડે છે. પેહેલાં તો તે સારી જોઈએ તેવી માટી તળાવમાંથી કે ખીજે કોઈ ડેકાણેથી ખોદી લાવે છે. પછી તેને જરા સુકાવા દેઈને તેમાં પણો કે રાખ ચાળીને નાંખે છે. વળતી તેમાં પાણી રેડીને પલાળે છે અને ખૂબ ગુંદી ગુંદીને ચિકણી ગાર જેવી કરે છે.

ગારો તૈયાર થયો કે તેમાંથી થોડો લોંદો લઈને ધંટના આકારજેવા લાકડાના ચોકડામાં પાથરીને થાપી દે છે, એટલે કાદવની ધંટ પડી રહે છે. વળતી તે ચોકડું અલગથી ઉપાડી લે છે, ને પાણીમાં જરા ધોઈ નાંખે છે, તેથી ખીજુ ધંટ પાડવાનો લોંદો તેમાં મુકે, તો તે કોરે વળગી જાય નહીં. લાકડાના ચોકડાને ડેકાણે પીતળના સાંચા વાપરતા હોય તો વારેઘડીએ પાણીએ ધોવાની જરૂર રહે નહીં. એવી રીતે હજારો ધંટો હારખંધ પાડ્યા જાય છે. પછી તેને તડકે સુકવીને ભઠીમાં પકવે છે.

* પણો એટલે ઝીણી રેતી.

૫૧૪ ૧૦૪.

કોલ અને ભીંત.

કોલ

નરો ઇંટે કંઈ ધર અંધાય નહીં ; તેની સાથે કોલ જોઈએ. હવે મટોડનો કરો કે ભીંત આંધવી હોય, ત્યારે મટોડીનો કોલ કરે છે, પણ છોઅંધ કરવું હોય, તો છો જોઈએ. મરડીઆ કાંકરા ધોળા ધોળા થાય છે, તેને ઇંટની પેઠે બકીમાં પકવે, ત્યારે તેની છો થાય. એવી છો લાતીને તેને ચાળીને પાણી નાંખીને ગારો કરે છે તેને કોલ કહે છે. જ્યારે કડીઆ પેહેલવેહેલી ભીંત આંધવા માંડે છે, ત્યારે તે ભોંયમાં લાંબો આડો મજુર-પાસે ખોદાવે છે અને તેને તળીએ કોલનો જડો થર પાથરીને તેપર ઇંટની હાર ગોઠવે છે. તે હારપર ખીજો કોલ પાથરીને ઇંટો ગોઠવે છે. એ રીતે વારાફરતી કોલ ને ઇંટોના થર કરીને ભીંત કરે છે. ભીંત કરતી હોય ત્યારે આડમાંથી શું કરવા આંધતા હશે વાર? તેનું કારણ એટલુંજ કે પેલી ભીંત ખરાબર થીર ઉભી રહે. આડમાં જે ભીંત આંધે છે, તે પાયો કહેવાય છે. જેમ આડનાં મુળીઆં ભોંયમાં હોય છે તેને આધારે તે ઉભું રહે છે, તેમ ભોંયમાં પાયો નાંખે છે તેવડે ધર ઉભું રહે છે.

પાઠ ૧૦૫.

છાપરું અને માઝ.

ખલાસી કામડાં મોતીઆં પકવાસા * ભારોટીઆ
વહેરવું કરાઈ સરડવું વળી લગ

કુડીઆએ ભીંતો તૈયાર કરી. હવે ઘરમાં વરસાદનું પાણી
ન આવે અને તાપ ન લાગે માટે ઉપર છાપરું કરવું જોઈએ, તે
સુતાર કરે છે. વચે એક મોભ ધાલીને તથા જોઈએ તેટલો
ઢાળ રાખીને ઉભી વળીઓ જડે છે. તેઉપર ખલાસીઓ
કામડાં સરડે છે. કોઈ તો કામડાંને ઢેકાણે લાંબી લાકડાની
ચીપો જેને પકવાસા કહે છે તે જડાવે છે. એના ઉપર છેલાં
નળીઆં ચઢાવે છે. નળીઆં કુંભાર ધડે છે, પણ તે છાપરા-
પર ચઢાવવાનું કામ ખારવો કરે છે. મોટું લાંબું છાપરું હોય
તો મોભ ને મોતીઆંની વચે લગ ધાલવી પડે છે.

ઘણાં ઘરને તો માળ હોય છે. માળ પીઠ પાટીઆંનો કે વાંસ
વળીનો કરે છે. લાંબા લાંબા લાકડાંના કડકા જે ભારોટીઆની
વચે જડે છે, તે પીઠીઆં કહેવાય ; અને તેના ઉપર પાટીઆં
જડાય છે. વાંસ વળીનો કરવો હોય, ત્યારે તો એકલી વળીઓ
જડીને તેના પર કામડાં ભરી લે છે. માળપર ચઢવાને દાદર
હોય છે. માળને ખારીઓ હોય છે. ઘર ખાંધવામાં પાટીઆં
જોઈએ, તે મોટાં લાકડાંમાંથી કરાઈ વહેરી કાઢે છે.

* ભારોટીઆ એટલે પાટડા.

પાઠ ૧૦૬.

લોહું.

ઝોઝર કહોડ ગજવેલ ઝેરણ ધમણ

સોના, રૂપા, ને તાંબાકરતાં લોહું બહુ કામનું છે. એ દીકામાં તો બહુ સારું નથી, પણ એની એટલી બધી કામની ચીજો થાય છે કે એના વગર ચાલે નહીં. આપણે ખાવાનું અંન, પેહેરવાનાં લુગડાં, અને રહેવાનું ઘર, એમાંનું કશું એ લોહું ન હોય તો થાય નહીં. એકુત હજવગર એતર શી રીતે એડે! પણ હજની કોરા લોઢાની થાય છે. જો એતર એકાચ નહીં તો અનાજ અને કપાસ પાકે પણ નહીં; તો આપણે ખાવાનું અને પેહેરવાનું ક્યાંથી મળે? ઘર બાંધનાર જે સુતાર અને કડીઆ, તેમનાં બધાં ઝોઝર લોઢાનાં હોય છે; તેમજ ઘરનાં બારી બારણાં કરવાને અને જડવાને ખીલા, સાંકળ, બરડવાં, કડાં, અને એવો એવો ઘણો સામાન જોઈએ, તે પણ લોઢાનોજ થાય છે. પાણી, ચપુ, કાતર એ ગજવેલનાં બને છે. પણ ગજવેલ એ લોઢાનુંજ થાય છે. લુહાર લોઢાનો સામાન કરે છે, તેની કહોડમાં એક તરફ ભઠી છે, ને ધમણ ચાલતી હોય છે. ખીજગમ ઝેરણ દોટલી હોય, તેઉપર મુકીને જે ઘાટ કરવો હોય, તે તપાવીને હથોડથી ટીપા ટીપાને ધડે.

પાઠ ૧૦૭.

એ બકરાની વાત.—ભાગ ૧.

ઢેઢ નિરાશ સાંકડો વસમો

સાંસા ગરબડવું નિકાલ અડોઅડ

એક બકરો ઘણા ઉંચા ડુંગરઉપર ચરતો હતો, ને જે ટેકરી-
ઉપર ચરવાનું દેખે તેપર જાય. એમ ચરતાં ચરતાં ઢેઢ ઉંચે
ચઢ્યો. એક ટેકરી તો એવી ઉંચી ને ઉભી આવી કે તેપર
ચઢવાનો લાગ દીઠો નહીં. ચોતરફ જોવા લાગ્યો પણ કંઈ
ફાવે નહીં, ને ઉપર ચારો તો સારો હતો. એ નિરાશ થતો
હતો એવામાં એક સાંકડો માર્ગ નજરે પડ્યો. એ માર્ગ
વસમો હતો. ચાલ્યો ચાલ્યો જાય છે એટલે વળવાનો એક
ખાંચો આપ્યો. એ ખાંચો ઘણોજ નહારો હતો. આમ
કરીને વળે છે, એટલે સામેથી એક ખીજો બકરો ઉતરતો
મળ્યો. હવે શું કરવું? જ્યાં એકને માવાનાં સાંસા, ત્યાં બે
કેમ માય? પાછા ફરવાની એ જગા નહોતી; એક એકને
અડોઅડ થઈ જાય તોએ કદાપિ બેઉ નીચે ગરમ ડી પડી પુરા
થાય. બેઉ ઉભા રહ્યા ને એક એકની સામું જોયા કરે, કાંઈ
નિકાલ સુઝે નહીં.

પાઠ ૧૦૮.

એ બકરાની વાત. ભાગ ૨.

તમાસો ચતુરાઈ વખાણવું

એક માણસ વેગજેથી જતો હશે, તેણે પેલા બે બકરાને

દૂરથી જોયા, તેવોજ પાસેના ગામના લોકોને આ તમાસો જોવા તેડી લાવ્યો.

અંતે એક બકરો ધીમે રહીને સંભાળીને જોડો, પેહેલો એક પગ વાળ્યો, પછી બીજો વાળ્યો, એમ જેમ બને તેમ સંકડાઈને જોડો ; ત્યારે પેલો બીજો હજવેથી તેના ડીલપર થઈ ચાલી ગયો. પછી જોડેલો બકરો ધીમે ધીમે ઉઠ્યો, ને જેઉ પોત પોતાને રસ્તે થયા.

જેઉ બકરાની ચતુરાઈને સમજાણુ જોઈબધા લોકે વા, રંગ છે, રંગ છે, એમ બુમ પાડી. તમે ત્યાં હોત તો તમે પણ તેને વખાણુત.

એ જેમાંથી એકે હઠ લઈને ન જેસી પોતાના વાંસાપરથી બીજાને જવા ન દીધો હોત, તો એમનું શું થાત, છોકરા ?

જેઉ થાકી થાકી બુખે મરત, અથવા એક કે જેઉ ગરબડી પડીને જીવ ખોત.

પાઠ ૧૦૯.

૩.

જીંડવાં ચરખો સુતરાઉ પોત માદરપાદ
રેંદીઓ ખાદી મલમલ જગંનાથી

છોકરાં, તમે સૌ જાણો છો કે અંગરખું, પાઘડી, ધોતીઆં એ સૌ સુતરનાં થાય છે. છીંટ, છાયલ, છીદડી, એ પણ એનુંજ થાય છે. રૂના ઝાડને પીળાં ફુલ આવે છે. તે ફુલનાં જીંડવાં થાય છે તેમાં ૩ પાકે છે. કપાસનાં જીંડવાંને કાલાં કહે છે. કાલાં ફોટે છે ત્યારે તેમાંથી ૩ નિકળે છે.

એમાં મરી મરી જોવડા દાણા હોય છે, તે કપાસનાં ખી એટલે કપાસીઆ કહેવાય છે. કપાસીઆ ને ૩ એકડું હોય ત્યારે કપાસ કહે છે.

કપાસને ચરખામાં પીલે છે, ત્યારે તેમાંથી ૩ ને કપાસીઆ છુટા પડે છે. ૩ને પીંજી ચોખું કરી રેંટીઆવતી કાંતીને સુતર કરે છે, ને વણીને તેનાં લુગડાં કરે છે, તે લુગડાંને સુતરાઉ કાપડ કહે છે. જડમાં જડું સુતરાઉ લુગડું પાદી છે. એનું પોત ઘણુંજ જડું હોય છે. ઝીણામાં ઝીણું લુગડું મલમલ. સુતરાઉ કાપડ તો ઘણી જાતનાં થાય છે. ખાસ્તો, માદરપાટ, જગંનાથી, એવિના ખીજાં એ છે.

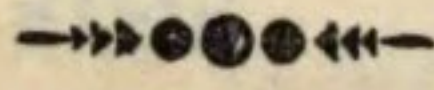
પાઠ ૧૧૦.

સુરજ.

ખિંજ લાલાશ કરોડ ગાઉ

સુરજ આપણે રોજ દેખીએ છીએ. એ સવારે ઉગે છે ને સાંજે આથમે છે, ત્યારે લાલાશપર દેખાય છે. તે વખત જો આપણે એના સામું જોઈએ, તો જોવાય ; પણ ખપોરે જ્યારે માથાપર આવે છે, ત્યારે એનું તેજ એવું ભારે હોય છે જો આંખે દેખી ખમાતું નથી. સુરજ આથમ્યાપછી ને ખીજે દહાડે ઉગતાપેહેલાં વચમાં અંધારું રહે છે, તેને રાત કહે છે. સુરજ ઉઘા પછી તે આથમે ત્યાંસુધીની વેળાને દહાડો કહે છે. સુરજના તડકાવડે દરીઆનું પાણી સુકાઈને ઉંચું ચઢે છે, તેનો વરસાદ વરસે છે. ઝાડ પાલો સર્વ એની ગરમીને લીધે ઉગે છે. જ્યાં સુરજની ગરમી ઓછી ત્યાં ટાઢ

ધણી, તેથી ઝાડ પાલો સારી પેઠે નિપજતો નથી. સુરજનું બિંબ નાનું દેખાય છે, તેનું કારણ એજે તે કુરોડો ગાઉને છેટે છે. ખરેખરં તો એ ઘણોજ મોટો છે.

પાઠ ૧૧૧.

ચંદ્રમા.

અળાયો દરપણ પુનેમ અમાસ

ચંદ્રમા સુરજકરતાં પૃથ્વીની પાસે છે. એ કોક દહાડે ગોળ દેખાય છે, તે દહાડાને પુનેમ કહે છે. પછી, રોજ નાનો થતો જાય છે, ને છેલે એ ત્રણ દહાડા તો મુદલ દેખાતો નથી. પછી પાછો સાંજે સુતરના તાંતણાથી એક જાડો ને અળાયાજેવો વાંકો જણાય છે, તેને ખીજનો ચંદ્રમા કહે છે. એવો ખીજનો ચંદ્રમા મહીને મહીને એટલે કોઈ વેળા ૨૯ દહાડે અને કોઈ વેળા ૩૦ દહાડે જણાય છે. ચંદ્રમામાં પોતાનું તેજ નથી. એ તો સુરજનું તેજ એના ઉપર પડીને ત્યાંથી પાછું આપણા ભણી વળે છે; જેમ ચાટણું કે દરપણ સુરજભણી આડું ધરી રાખ્યું હોય, તો એના ઉપરનો તડકો પાછો વળીને છાંયડો હોય ત્યાં ચકતા જેવો પડે છે, અને એ તડકો દરપણમાંથી આવતો દેખાયો તો ખરો પણ પોતાનામાં કંઈ તડકો આગળનો ભરેલો હોતો નથી, તેમજ સુરજનો તડકો ચંદ્રમાઉપર પડે છે, અને તે ત્યાંથી પાછો આપણાભણી આવે છે.

પાઠ ૧૧૨.

કલાક અને મિનિટ.

ધડીઆળ કલાક અવર
મધરાત અંગ્રેજી મિનિટ

હરીલાલ.—મેહેતાજી સાહેબ, હવે કલાક એટલે શું તે સમજાવશો?

કેશવલાલ.—ઓહો, એમાં શું? એ તો સેહુનું છે; ધડીઆળ જોઈને કહેવાય કે આટલા વાગ્યા.

હરીલાલ.—હા, એ તો અરેજ તો! એ તો હુંએ જાણું છું, પણ કલાક તે શું હશે?

કેશવલાલ.—દહાડનો બારમો ભાગ તે કલાક. જુઓની, ધડીઆળ વાગે છે તેમાં એકથી બાર લગણ વાગે છે.

મેહેતાજી.—ના કેશવલાલ, તમે બુલો છો, દહાડના ચોવીસ કલાક, હવે એ ગણવાની રીત કેવી છે તે હું તમને કહું; ચિત્ત રાખીને સાંભળો. એક મધરાતથી બીજી મધરાતસુધી એક દહાડો ગણે છે. તેના ચોવીસ ભાગ કરેલા છે, તેને આપણા લોક બુલમાં અંગ્રેજીઉપરથી કલાક કહે છે, પણ અંગ્રેજી અરેજ નામ તો “અવર” છે. મધરાતથી બપોરસુધી બાર ને બપોરપછી પાછા બીજી મધરાતસુધી બાર કલાક ગણાય છે. એ મળીને ચોવીસ.

મેહેતાજી.—હરીલાલ, દહાડના કલાક ચોવીસ, ને દહાડની ધડીઆળ સાઠ, ત્યારે કલાકની ધડી કેટલી?

હરીલાલ.—સાહેબ અઠી, કેમકે ચોવીસ અઠીએ સાઠ.

મેહેતાજી.—બહુ સાહે. વળી સરત રાખો કે કલાકના બરાબર સાઠ ભાગ કરેલા હોય છે, તેને મિનિટ કહે છે.

પાઠ ૧૧૩.

તારા.

આભલાં	જલદ	શક્તિ
ગ્રહ	અસાની	સેંકડો

રાતે જ્યારે આભલાં ન હોય, તે વખત ગગનમાં ઉંચું જોયું હોય, તો સેંકડો તારા આપણી નજરે હીરાની પેઠે ચળકતા દેખાય છે. તે ઘણા મોટા મોટા છે, પણ ઘણે છેટે તેથી તે નાના નાના દેખાય છે.

તારા જે જાતના છે. કેટલાકનું તેજ થીર માલમ પડે છે અને કેટલાકનું હાલતું દેખાય છે; થીર તેજ જેનું દેખાય છે, તેને ગ્રહ કહે છે. આપણે જે પૃથ્વીઉપર રહીએ છીએ, તે પણ એક ગ્રહ છે. જે તારાનું તેજ હાલે છે, તે ઘણાજ દૂર, ને સુરજજેવડા મોટા છે. એકાદ તારાલગણ કદી જવાનો રસ્તો બાંધેલો હોય, ને એક જલદ ઘોડો દોડતો ચાલ્યો જાય, તો આપણા માથાઉપર જેટલા વાળ છે તેથી પણ વધારે વરસ થાય, તોએ ત્યાં પહોંચાય નહીં.

કોઈ વખત તો ગગનમાં પુછડીવાળા તારા દેખાય છે; તેઉપરથી તેમને લોક પુછડીઆ તારા કહે છે. અસાની લોક એવા તારા દેખે છે, ત્યારે તેમને કાળ પડે છે કે હવે આ વરસમાં કંઈ નવું જુનું થશે, પણ એ મુરખાઈ જાણવી.

પાઠ ૧૧૪.

વરસાદ.—ભાગ ૧.

આપણે પાણીની વાડકી દેવતાઉપર રાખી મેલીએ, તો માંહેથી ધુમાડાજેવી વરાળ નિકળતી દેખાય છે, અને ધીમે ધીમે પાણી ઓછું થતું જાય છે. એજ રીતે પાણીની વાડકી તડકે રાખી મેલીએ, તો ઘણી વારે તેમાંનું પાણી ઓછું થાય છે. દેવતાઉપરની વાડકીમાંનું બધું પાણી જેમ દેવતાની ગરમીથી વરાળ થઈને ઉડી જાય છે. તેમ તડકે મુકેલી વાડકીમાંના પાણીની પણ વરાળ તડકાની ગરમીથી થાય છે ને ઉંચે ચઢે છે. પણ તે વરાળ ઘણી પાતળી તેથી આંખે દેખાતી નથી. એજ રીતે ખાખોચીઉં, તળાવ, કે દરીઆમાંનું પાણી સુરજની ગરમીથી વરાળ થઈને ઉંચું ગગનમાં ચઢે છે. આપણે જે વાદળાં દેખીએ છીએ, તે એવી ઉંચે ચઢેલી વરાળનાં થાય છે. તે પડે છે, ત્યારે તેને વરસાદ કહે છે.

પાઠ ૧૧૫.

વરસાદ.—ભાગ ૨.

મેહ

વરસાદથી સર્વનું ભલું થાય છે. વરસાદ નહોય, તો જર, ખાજરી, કે ઘઉં કુશુંએ પાકે નહીં. ઘાસ પણ થાય નહીં. કુવા તળાવ નદીઓ સુકાઈ જાય, તેથી તેને કાંઈ ખેતર હોય

તેને પાણી પાવાનું મળે નહીં, એટલે અનાજ મુદલ થાય નહીં ;
 પાણી મળવાના સાંસા પડે ; ભોંય સુકાઈને કઠણ થઈ જાય ;
 ઝાડ પાલો પાણીવિના સુકાઈને મરી જાય. એવું થયું એટલે
 માણસ, ઢોર, પશુ, પંખી સૌ ભુખે ને તરશે મરી જવા માંડે.
 એવું થાય ત્યારે કહે છે જે દુકાળ પડ્યો. માટે વરસાદવિના
 બધુંએ ખોટું સમજવું. મેહ આવે છે તેથી ઈશ્વરની કૃપા
 આપણાઉપર છે, એમ જાણવું, ને એટલામાટે એનો મોટો
 પાડ માનવો ઘટે છે.

પાઠ ૧૧૬.

સર્વવ્યાપક ઈશ્વરવિગ્નો કવિતા.

આભાસ	અંતર	આસ	વિશ્વપતિ
ખોળવું	આકાશ	કણી	

દોહરા.

આસપાસ આકાશમાં,

અંતરમાં આભાસ,

ધાસ આસની પાસ પણ,

વિશ્વપતિનો વાસ. ૧

ભોંમાં પેસી ભોંયરે,

કરોંએ કાંઈ વાત,

ઘડીએ મનમાં ઘાટ તે,

જાણે જગનો તાત. ૨

ખાલી જ્યાં ખોળીએ,
કણી મુકવા કામ,
જ્યાંએ જગત્કર્તા વિના
હાલું ન મળે હામ. ૩

૩૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૧૧૭.

પરમેશ્વર સર્વ ઢેકાણે છે.

શ્વાસ

નાડી

મુડદું

કેટલાંક આણુસમજી માણુસ કહે છે જે પરમેશ્વર દેખાતો નથી, માટે તે મુદ્દલ છેજ નહીં. પણ નીચેની વાત ઉપરથી એ ક્રેવું ખોટું પડે છે ! આપણને બહારો થાય છે, ત્યારે વીંજણા વડે વા નાંખીએ છીએ, તે આપણા શરીરને સુખ કરે છે. ખારી ઉઘાડી તેમાંથી વા વાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે વા આવે છે ; બંધ થાય છે ત્યારે બંધ થયો કહીએ છીએ.

મોંમાંથી ને નાકમાંથી શ્વાસ પેસ નિકળ કરે છે. ઘણો શ્વાસ પેસ નિકળ થાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે સાસ એટલે શ્વાસ થયો છે.

માણુસ હાલે છે, ચાલે છે, ખોલે છે, ત્યારે કહેવામાં આવે છે જે એમાં જીવ છે. જ્યારે એમાંનું કશું થતું નથી, નાડી ચાલતી નથી, ને મુડદું થઈ રહે છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે જીવ ગયો.

હવે ઉપરની સર્વ વાતો ઉપરથી વિચાર કરવો જે વા, શ્વાસ, કે જીવ એમાંનું કંઈ પણ આપણી નજરે પડતું નથી, પણ એ

છે, એમ આપણી ખાતરી છે. તેમજ પરમેશ્વર છે પણ
વા, શ્વાસ, કે જીવ જેમ દેખાતો નથી, તેમ તે આપણા દીકામાં
આવતો નથી.

પાઠ ૧૧૮.

છોકરાંને શિખામણ.

ભાવ	ઠાઠ	ભેદ	છળ	પળી
કુડી	ઠાલો	આળ	છુપાવવું	

ભુજંગી છંદ.

સુખે શિખવું તે શિખે શિખ સારી,
નઠારાની માનો ન શિક્ષા નઠારી ;
ભણો ભાવથી તો ઘણો ભેદ જાણો,
અરે ખાજકો અંતરે વાત આણો.
ન ચાલો કુડી, ને રૂડી ચાલ ચાલો,
ઠગાઈ તણો તો તજે ઠાઠ ઠાલો ;
ઘરેણું ઘડેણું પડેણું ખડેણું,
જડે તો જીભે જઈ કહો જે જડેણું.
છળે કે કળે છેતરી જે છુપાવે,
ઘટે લાજ ને લોકમાં આળ આવે ;
પછી જ્યાંસુધી વાળ આવે પળીનો,
નહીં છોડતાં ડાઘ છુટે ગળીનો.

ક૦ ૬૦ ડા.

પાઠ ૧૧૯.

રસ્તામાં રસઝવું નહીં.—ભાગ ૧.

વાણોતર ઉધરાણી પીતાંબર જન નુકસાન

ગંગુ ને ધનુ બે નાના છોકરા હતા. તેનો બાપ ગરીબ ને આંધળો હતો, તેથી તેની મા દળણાં દળીને તથા કાંતીને સૌનું પુરું કરતી. ગંગુ બાર વરસનો ને ધનુ દશ વરસનો હતો. બેઉને વાંચતાં આવડતું, પણ ધનુને ખરાખર નહોતું આવડતું. ઘરમાં ખરચની ઘણી વેલા પડતી, તેથી એ છોકરા એક કાપડીઆની દુકાને જીજ પગારે વાણોતર રહ્યા. શેઠ તેમને ઉધરાણી જવાનું, કે તેમનાથી થઈ શકે તેવું નાનું કામ સોંપે. એક દહાડે ગંગુને એના શેઠે કહ્યું, પરમ દહાડે પેલા દુલભદાસ આપણે અહીંથી માલ લેઈ ગયા છે, તેમણે રૂપીઆ આપવાનો આજનો વાચદો કર્યો છે, માટે તું હમણાં જલદી તેને ત્યાં જ, ને લેઈ આવ, કેમકે આજ દશ વાગે તે ધોલકે જવાના છે, ને હમણાં નવ તો વાગ્યા છે. તું જરા મોડે જઈશ, તો તે જતા રહેશે, ને તેથી મને નુકસાન થશે. ગંગુએ કહ્યું, હોજી, આ ચાલ્યો. વળી શેઠે ધનુને કહ્યું, તારે પણ જવાનું છે. પેલા વેણીરામ પંડ્યાનું ઘર તેં જોયું છે? ધનુ કહે, હાજી. શેઠે કહ્યું, ઠીક, ત્યારે લે આ રમાલમાં પીતાંબર બાંધ્યું છે, તે તેમને ઘેર આપી આવ. રસ્તે રસળીશ નહીં હો. એમની જન વડોદરે જવાની છે ને તે આજ દશ કલાકે નિકળવાની છે. તું વહેલો નહીં જાય, તો તે જતા રહેશે, કેમકે નવ તો વાગી ગયા છે. તારાથી જઈ પહોંચાય તો હા કહે, નહીંતો ના કહે, કોઈ બીજા જોડે મોકલું. ધનુએ કહ્યું, હું જઈશ સાહેબ.

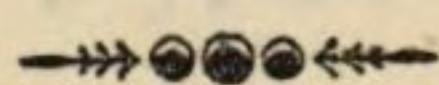
રસ્તામાં રસઝવું નહીં. — ભાગ ૨.

અખરખ

પછી બેઉ છોકરા પોતપોતાને કામે નિસર્યા. થોડેએક સુધી બંનેનો રસ્તો એક હતો, તેથી જોડે જોડે વાતો કરતા ચાલ્યા. થોડેક ગયા એટલે એક ડેકાણે એક રમકડા-વાળો ઉભો હતો, તેની પાસે કાગળનાં નાનાં ઝાડ તથા અખરખ જોડેલાં સુંદર રમકડાં હતાં. લોક તે જોવાને એકઠા મળ્યા હતા. ધનુએ ગંગુને કહ્યું, હીંડ, પેલાં રમકડાં જોઈએ, ને સોંધા હોય તો એક બે લઈએ. ગંગુએ કહ્યું, ના. રોડે કહ્યું છે કે વેહેલા જન્મે તે ભુલી ગયો? ધનુ કહે, આપણે ત્યાં ઉભા નહીં રહીએ. ગંગુ કહે, તોપણ હું તો નહીં આવું. ત્યારે ધનુ એકલો દોડ્યો, ને ગંગુ આગળ ચાલ્યો.

એમને જે પગાર મળતો તેમાંથી પોતાની ખુશીમાં આવે તેમ વાપરવાને હર મહીને એક એક આનો એમની કને એના માખાપ રહેવા દેતાં, તેથી તે મહીનાનો એક આનો ધનુના ગજવામાં હતો, તેનું એક ચળકતું રમકડું ને એક નાનું સરખું ઝાડ તેણે લીધું, ને ઝટ પોતાને કામે ચાલ્યો. દોડીને પોતાના ભાઈને પકડી પાડ્યો, ને હાંફતાં હાંફતાં કહ્યું, જે મોટા ભાઈ આ કેવાં સારાં છે! ગંગુએ કહ્યું, બહુ સારાં. પણ તું ચાકરી કરશે કે એણેવતી રમશે? એવે રમકડે રમે એવો તું નાનો બાળક છે? પણ તે જોઈને ધનુ એટલો તો મગન થતો હતો કે મોટા ભાઈએ કહ્યું તે કાંઈ તેણે લખવું નહીં. થોડેક જતાં જુદા પડવાના ખાંચા આવ્યા.

ધનુ જે રસ્તે જતો હતો ત્યાં એક ડેકાણે મદારી રમત કરતો હતો. ધનુ ત્યાં જોવા ઉભો રહ્યો. એના મનમાં કે હું જરા જોઈને દોડી જઈશ, પણ જોવાની એટલી બધી મજા પડી કે ઉતાવળો જવાની વાત ભુલી ગયો, ને અરધો કલાક ગયો તે પણ જણાયો નહીં.

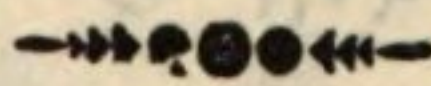
પાઠ ૧૨૧.

રસ્તામાં રસબંધું નહીં.—ભાગ ૩.

ગૃહસ્થ

એટલામાં એક આખલો દોડતો દોડતો પેલા ટોળામાં પેઠો એટલે નાસાનાસ થઈ; ધનુ પોતાની બગલમાં અખોટીઉં હતું તે સમાજવા ગયો એટલે હાથમાંના રમકડાં પડી ગયાં, ને ભીડભીડમાં લોકના પગતળે ચંપાઈને ભાગી ગયાં. ધનુની આંખમાં આંસું આવ્યાં. વેહેલાં વેહેલાં તેણે ઉઠાવી લીધાં, ને જેમ તેમ જેસાડી પાછાં આપ્યાં કરવા માંડ્યાં, પણ તેમ થયું નહીં, ને અરધોએક કલાક જતો રહ્યો તે કાંઈ જણાયો નહીં. પછી ધનુ વેણીરામ પંડ્યાને ઘેર જઈને જીએ છે, તો બારણે તાળું વાસેલું. પાડોશીને પુછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, તે તો ગયા. ધનુ આ સાંભળીને બહુજ નાખુશ થયો. તે બીધો કે હવે શેઠ વઢશે, ને કાઠી મુકશે, માબાપ પણ ઘેર વઢશે, હવે હું શું કરીશ? ઘણોજ ઉદાસ થઈને પાછો વળ્યો. દુકાને આવીને જીએ છે, તો ગંગુ રૂપીઆ લેઈને આવ્યો હતો. એના શેઠે પુછ્યું, અલ્યા પિતાંબર પાછું કેમ લાવ્યો? ધનુ વીલે મોઢે બોલ્યો, સાહેબ,

તે તો ગયા, તેમને ખારણે તાળું છે. રોઠે કહ્યું તું રસ્તામાં
 રસખ્યો હોઈશ. ધનુએ કાંઈ જવાબ દીધો નહીં. રોઠે કહ્યું
 જા, તને આજથી રજા છે ; મારી દુકાને તારું કામ નહીં.
 ધનુ ધણું રોયો, ને કાળાવાળા કર્યા, પણ રોઠે માન્યું નહીં,
 ત્યારે તે રોતો રોતો ગંગુપાસે જઈ બેઠો, ને પોતાની સઘળી
 વાત કહી. થોડીએક વારમાં વેણીરામે આવી એના રોઠને
 ડપકો દેવા માંડ્યો, કે મને દોઢ ગાઉનો ફેરો પડ્યો. રોઠે કહ્યું,
 મેં ખરાબર વખતે મોકલ્યું, પણ મારો વાણોતર રસ્તામાં
 રસખ્યો તેથી તમને પહોંચ્યું નહીં. માફ કરજો, મેં તેને કાઢી
 મેલ્યો છે. પછી વેણીરામે ધનુને રોતો બેયો તેથી તેમને
 દયા આવી, અને તેમણે રોઠના કાલાવાલા કર્યા અને ધનુપાસે
 માફ મંગાવી ત્યારે રોઠે તેને પાછો રાખ્યો.

પાઠ ૧૨૨.

આજબોધ.

લિપિ	ગુજરાતી	ધર્મપુસ્તક	આત્મણી
જાળબોધ	સળંગ	મૂળાક્ષર	બોલી
અનુસ્વાર	બેડાક્ષર	ધોરણ	

તમે આ ત્રણ ચોપડીઓ શિખી ગયા તે ગુજરાતી લિપિમાં

લખેલી છે. પણ ધર્મનાં પુસ્તકો, ને કેટલીક વારતા વગેરેની ચોપડીઓ તો ખીજી તરેહના અક્ષરથી લખેલી હોય છે. તેને બ્રાહ્મણી કે બાળબોધ લિપિ કહે છે. જેને ગુજરાતી લિપિ વાંચતાં આવડતી હોય, તે જરા મેહેનત લેધને એ શિખે તો વાંચતાં આવડે એવી સેહેલી છે. જેમ ગુજરાતીમાં સળંગ લીટી દોરીને લખે છે તેમ, કે છાપેલી ચોપડીઓ વગરલીટીના અક્ષરની હોય છે તેમ, એ લખાતું નથી, પણ એમાં તો અકેક અક્ષરનું નાની લીટી દોરીને માથું બાંધેલું હોય છે.

એ સેહેલી રીતે ઓળખવાને આ જોડેના પાનામાં ગુજરાતી અને બાળબોધ બેઉ મૂળાક્ષર લખ્યા છે. ઉપર ગુજરાતી અક્ષર છે, અને તેની નીચે બ્રાહ્મણી છે. અની નીચે બ્રાહ્મણી અ, કની નીચે બ્રાહ્મણી ક, એ પ્રમાણે લખેલા છે. કેટલાક અક્ષર બાળબોધમાં છે તેવા ગુજરાતી બોલીમાં આવતા નથી, માટે ત્યાં ખાલી જગ્યા રહેવા દીધી છે. વધારે તપાસતાં માલમ પડશે કે ગુજરાતીમાં જેમ કાનો, અજી, વરકુ, માત્રા, અનુસ્વાર આવે છે, તેમજ બાળબોધ અક્ષર-ને પણ લાગે છે. માટે આટલા મૂળાક્ષર આવડે, તો ગુજરાતી પ્રમાણે કાનો, અજી, વગેરે લગાડીને વાંચતાં વેહેલું આવડે. વળી એમાં જે જોડાક્ષર આવે તે ગુજરાતી અક્ષરના ધોરણ પ્રમાણે સમજીને વાંચવાં.

पाठ १२३.

भूषाक्षर.

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ

ए ऐ ओ औ अं अः

ए ऐ ओ औ अं अः

क ख ग घ ङ च छ ज झ

क ख ग घ ङ च छ ज झ

ट ठ ड ढ ण त थ द

ज ट ठ ड ढ ण त थ द

ध न प फ ब भ म य र

ध न प फ ब भ म य र

ल व श ष स ह ळ

ल व श ष स ह ळ

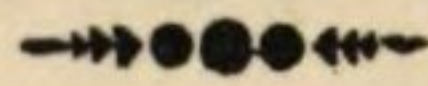
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

પાઠ ૧૨૪

અ ઇ ડ એ ઈ

પેહેલો 'અ' ને તેની પાસે 'ઇ' છે. પછી 'ડ' ને તેની સાથે 'એ' અને 'ઈ' છે. એટલા અક્ષર થયા, એટલે પછી વાર લાગવાની નથી. મેહેનતવિના ઈશ્વર મદદ થાય નહીં, માટે તેના ઉપર વિશ્વાસ રહે, અને પછી મેહેનત લેઈ ઇમારત ઉઠાવે તો વસમું નહીં પડે. 'એ' અક્ષરના ઉપર માત્રા હોય તો 'ઈ' થાય.

પાઠ ૧૨૫.

ક લ જ

'અ' ને કાનો કાઢે તો 'આ' થાય, તેમજ 'ઓ' લખવાને મુશ્કેલ નથી, કેમકે 'આ' ના ઉપર એકલી એકજ માત્રા ઉમેરવી પડે. ગુજરાતી 'લ' કાઢવો હોય ત્યારે વાંકાં પાંચડાં કાઢવાં પડે છે. બાલ્લબોધને તેમ કરવાની જરૂર નથી. 'ર' ને 'વ' સાથે લખીને એકઠું માંથું દોરે એટલે 'લ' થાય. જોલવું, જેટલું, અમે જઈએ છીએ એ સઘળામાં 'જ' અક્ષર લખેલો છે.

પાઠ ૧૨૬.

ચ ળ ણ

ચતુર ચિકાશ, ને ચુનો એમાં કયો એક અક્ષર છે વારુ? એમાં ચ છે. તેમ ચોપડીઓ વાંચતાં 'ચૌ' ને 'ચં' સૌ આવડશે.

એક ળવેરીની પાસે હીરા, મોતી, ચુનીઓ, અને એવું એવું ઘણું ળવેરખાનું હતું. તેમાં ળીણાં ળીણાં નંગ પળ હતાં. ગુજરાતી-માં ત્રણ પાળો કાઢીને પેહેલીને જરા નીચેથી જમણા હાથ ગમ પાંચડું કરે એટલે 'ળ' થાય છે. ગુજરાત વગેરે ઉત્તરમાં બાલબોધ લિપિ લખતાં ગુજરાતીના જેવો 'ળ' કાઢે છે; જેમ, નારણદાસ, તમે પણ આવજો.

પાઠ ૧૨૭.

ધ ફ બ

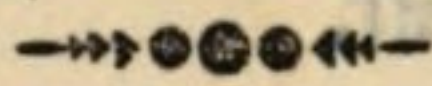
જે કોઈ ગરીબગરબાંને આપે છે તે સ્વર્ગી ધનવાન જાણવો. બધાં ધનવાન માણસ કંઈ એવાં હોતાં નથી. ધર્મ કરવો તેમાં પણ વિચાર રાખવો, કેમકે ઘણાં તો ફેલ કરીને ફોસલાવીને લેઈ જાય છે. એક દહાડો મારી ફોડીને ત્યાં એક ફકીર આવ્યો, તે બહુ બહુ સમજાવીને પાંચ સાત રૂપીઆનો માલ લેઈ જવાનું કરતો હતો એટલામાં ફુઆ આવ્યા. તેણે તે ધુતારાને ધમકાવીને કાઢી મેલ્યો.

પાઠ ૧૨૮.

ખ ળ

બેઠો માઠો બાંધવા,
 માઠ્યો કાઠો કાગ;
 બે પાંચાઠો બેલતો,
 નહીં રૂપાઠો રાગ.

ઉપર લખેલી લીટીઓમાં 'ળ' ઘણી વાર આવેલો છે. એ દોહરો આગળ તમારા મળવામાં પણ આવી ગયો છે. એમાં કાગડાની વાત કહી. એ જનાવર બીજાની પેઠે મોઢું ગણાતું નથી, એતો ળળ છે. એમાં મલમનસાઈનાં લક્ષણ થોડાંજ દિસે છે.

પાઠ ૧૨૯.

આંકડા

ને

અક્ષરવિશે

મૂઢાક્ષરવાઢા પાનામાં છેલે બે તરેહના આંકડા માંડેલા છે. તે મેઢવી જોતાં માલમ પડશે કે ત્રગડા, છગડા, અને નવડા-વિના બીજામાં થોડોજ ફેર છે. એ સારી પેઠે ધ્યાન રાખીને શિખવા. હાથના લખેલા પુસ્તકમાં આવો ૯ નથી હોતો પણ ૯ હોય છે. તેમ 'અ' માં પણ ફેર છે. એવા પુસ્તકમાં આમ 'અ' કાઢે છે.

Peheli chopri (First book)

Bd.: 3

Bombay 1859

A.or. 2654-3

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10250322-0